

KRAKOWSKA SZKOŁA WYŻSZA
im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego

Wydział Prawa i Administracji

Kierunek: Prawo

Magdalena Mączyńska

PROBLEMY TRAKTOWANIA NIELETNICH W PRAWIE POLSKIM

Ustawa o postępowaniu w sprawach nieletnich z 26 października 1982 r.,
a projekt ustawy Prawo nieletnich – zagadnienia materialno-prawne.

Praca magisterska
napisana pod kierunkiem

prof. KSW dr hab.
Marianny Korcyl-Wolskiej

Kraków 2008

Spis treści

Wykaz skrótów.....	4
Wstęp.....	6
Charakterystyka przeprowadzonych badań aktowych.....	10
Rozdział 1	16
OPIEKUŃCZO-WYCHOWAWCZY MODEL POSTĘPOWANIA Z NIELETNIMI....	16
1.1 Kształtowanie polskiego modelu postępowania z nieletnimi.....	16
1.2 Główne cele postępowania z nieletnimi.....	21
1.2.1 Dyrektywy ustawowe u.p.n.....	21
1.2.2 Wyniki badań aktowych dotyczących realizacji dyrektywy indywidualizacji w postępowaniu z nieletnimi w praktyce sądowej.....	26
1.2.3 Dyrektywy przewodnie projektu ustawy „Prawo nieletnich” z 2007 r.	28
Rozdział 2.....	32
PRZESŁANKI WSZCZĘCIA POSTĘPOWANIA WOBEC NIELETNIEGO.....	32
2.1 Nieletniość.....	32
2.1.1 Uwagi wstępne.....	32
2.1.2 Pojęcie nieletniego według u.p.n.....	33
2.1.3 Wyniki badań aktowych dotyczące wieku nieletnich, wobec których prowadzi się postępowanie na podstawie u.p.n.....	35
2.1.4 „Nieletni” w projekcie ustawy „Prawo nieletnich” z 2007 r.....	37
2.2 Demoralizacja i czyn karalny.....	41
2.2.1 Przesłanki przedmiotowe wszczęcia postępowania wobec nieletniego na podstawie u.p.n. – uwagi wstępne.....	41
2.2.2 Wyniki badań aktowych dotyczące przesłanek przedmiotowych, na podstawie których prowadzi się postępowania w sprawach nieletnich, na gruncie obowiązujących przepisów.....	42
2.2.3 Demoralizacja według u.p.n.....	43
2.2.4 Wyniki badań aktowych dotyczące zachowań uznawanych przez sądy za przejaw demoralizacji.....	48
2.2.5 Czyn karalnego w rozumieniu u.p.n.....	51
2.2.6 Wyniki badań aktowych dotyczących czynów karalnych popełnianych przez nieletnich.....	56
2.2.7 Przesłanki przedmiotowe do wszczęcia postępowania wobec nieletniego na podstawie projektu ustawy „Prawo nieletnich” z 2007 r.....	60
Rozdział 3.....	63
ŚRODKI STOSOWANE WOBEC NIELETNICH.....	63
3.1 Charakterystyka ogólna środków, które można orzec wobec nieletnich na podstawie u.p.n.....	63
3.2 Rodzaje środków orzekanych wobec nieletnich na gruncie obowiązujących przepisów – wyniki badań aktowych.....	65
3.3 System środków do stosowania względem nieletnich na podstawie projektu ustawy „Prawo nieletnich” z 2007 r.....	67
3.4 Środki wychowawcze według u.p.n – uwagi ogólne.....	69

3.5	Orzekanie środków wychowawczych według projektu ustawy „Prawo nieletnich” z 2007 r. – uwagi ogólne.....	72
3.6	Charakterystyka środków wychowawczych przewidzianych w u.p.n. i w projekcie „Prawa nieletnich” z 2007 r.....	76
3.6.1	Środki pozostawiające nieletniego w jego dotychczasowym środowisku.....	77
3.6.2	Środki, których wykonanie powoduje przejęcie od rodziców lub opiekunów co najmniej części ich obowiązków.....	89
3.6.3	Środki wychowawcze połączone z przejęciem całkowitej pieczy nad nieletnim i jego wychowaniem.....	92
3.7	Praktyka sądowa w zakresie orzekania środków wychowawczych przewidzianych w u.p.n. – wyniki badań aktowych.....	95
3.8	Umieszczenie nieletniego w zakładzie poprawczym na podstawie u.p.n.....	99
3.8.1	Charakter prawny umieszczenia nieletniego w zakładzie poprawczym..	99
3.8.2	Przesłanki umieszczenia nieletniego w zakładzie poprawczym.....	103
3.8.3	Warunkowe zawieszenie umieszczenia nieletniego w zakładzie poprawczym.....	107
3.8.4	Odwołanie warunkowego zawieszenia umieszczenia nieletniego w zakładzie poprawczym.....	111
3.9	Umieszczenie nieletniego w zakładzie poprawczym według projektu ustawy „Prawo nieletnich z 2007 r.....	113
3.10	Wymierzenie nieletniemu kary.....	116
3.10.1	Orzeczenie kary przez sąd rodzinny na podstawie u.p.n.....	116
3.10.2	Wymierzenie nieletniemu kary przez sąd rodzinny na podstawie projektu ustawy „Prawo nieletnich” z 2007 r.....	117
3.10.3	Odpowiedzialność nieletniego na zasadach określonych w Kodeksie karnym.....	120
	Zakończenie.....	126
	Spis tabel.....	129
	Bibliografia.....	130
	Źródła	130
	Orzecznictwo.....	131
	Projekty, Uzasadnienia, Opinie.....	133
	Źródła internetowe.....	133
	Literatura.....	134
	Ankieta z przeprowadzonych badań aktowych.....	144
	Oświadczenie.....	145

Wykaz skrótów

Źródła prawa

- k.k. – ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny (Dz.U. Nr 16, poz. 93 ze zm.)
k.w.- ustawa z dnia 20 maja 1971 r.- Kodeks wykroczeń (Dz.U. Nr 12, poz. 114 ze zm.)
k.r.o. –ustawa z dnia 25 lutego 1964 r. – Kodeks rodzinny i opiekuńczy (Dz.U. Nr 9, poz. 59 ze zm.)
u.p.n.- ustawa z dnia 26 października 1982 r. o postępowaniu w sprawach nieletnich (Dz. U. Nr 35, poz. 288 ze zm.)
p.p.n. – projekt ustawy Prawo nieletnich z 2007 r.

Czasopisma

- KZS- Krakowskie Zeszyty Sądowe
NP – Nowe Prawo
OSA- Orzecznictwo Sądów Apelacyjnych
OSN- Orzecznictwo Sądu Najwyższego
OSNCP- Orzecznictwo Sądu Najwyższego
OSNKW- Orzecznictwo Sądu Najwyższego. Izba Karna i Wojskowa
OSNPG – Orzecznictwo Sadu Najwyższego. Prokuratura Generalna
Pal. - Palestra
PiP- Państwo i Prawo
PiŻ- Prawo i Życie
PP- Problemy Praworządności
Prok. i Pr. – Prokuratura i Prawo
PREiS- Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny
PS- Przegląd Sądowy
PWP- Przegląd Więziennictwa Polskiego
ZNUJ – Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego

Organy, Organizacje, Instytucje

INP PAN – Instytut Nauk Prawnych Polskiej Akademii Nauk

KKPK – Komisja Kodyfikacyjna Prawa Karnego

KRS – Krajowa Rada Sądownictwa

MOP – Międzynarodowa Organizacja Pracy

OHP – Ochotnicze Hufce Pracy

ONZ – Organizacja Narodów Zjednoczonych

RL – Rada Legislacyjna

RODK – Rodzinny Ośrodek Diagnostyczno - Konsultacyjny

RPO – Rzecznik Praw Obywatelskich

SN – Sąd Najwyższy

SSN – Sędzia Sądu Najwyższego

SSO – Sędzia Sądu Okręgowego

Inne

Dz.U – Dziennik Ustaw

l. b. – liczby bezwzględne

Wstęp

Problem reagowania przez państwo na popełnianie przez nieletnich czynów zabronionych oraz na inne przejawy ich niedostosowania społecznego jest przedmiotem licznych dyskusji i analiz prowadzonych w środowiskach prawników, psychologów, socjologów, pedagogów, a także polityków. Problem ten, ze względu na swą społeczną doniosłość, pozostaje także w kręgu żywego zainteresowania opinii publicznej.

Nagłaśniane w mediach przypadki „przestępczości nieletnich”¹ powodują, że rośnie poczucie zagrożenia w społeczeństwie, co z kolei przyczynia się do podnoszenia głosów domagających się bardziej surowego traktowania nieletnich sprawców czynów zabronionych. W odpowiedzi na te postulaty, zabiegający o społeczne poparcie politycy deklarują w swych programach wyborczych, że „w imię dobra wspólnego z surowym traktowaniem będą musieli się liczyć groźni, nieletni przestępcy”². Takiej ewolucji w postępowaniu z nieletnimi sprzeciwiają się natomiast przedstawiciele doktryny³, wybitni znawcy tematu, którzy od lat zajmują się problematyką przeciwdziałania demoralizacji i przestępczości nieletnich.

Nikt jednak nie kwestionuje potrzeby reform w zakresie przedstawionej problematyki. Ważne jednak jest to, jaki kierunek obiorą owe reformy. Czy skłaniać będziemy się raczej ku powrotowi do represyjnego modelu karania, popularnego jeszcze przed rozpowszechnieniem się oświeceniowej myśli prawniczej, zgodnie z którą surowość karania nie przeciwdziała zjawisku przestępczości, a jedynie jest wyrazem bezsilności państwa, czy może raczej dostosujemy nasze ustawodawstwo do standardów europejskich, postawimy na bardziej efektywne wykorzystanie potencjału środków wychowawczych i stworzymy nowoczesny, skuteczny system postępowania z nieletnimi, który rzeczywiście rozwiąże istniejący problem, a nie tylko odsunie go w czasie.

¹ Pojęcie „przestępczość nieletnich”, używane w języku potocznym w znaczeniu szerokim, jako zachowania świadczące o demoralizacji nieletnich, popełniane przez nich czynów karalnych oraz przestępstw w warunkach określonych w art. 10 § 2 k.k., w języku prawnym oznacza wyłącznie czyny, za które nieletni odpowiada na zasadach określonych w Kodeksie karnym. Więcej zob. A. Gaberle (w:) A. Gaberle, M. Korcyl – Wolska, *Komentarz do ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich*, Gdańsk 2002, s. 10.

² Zob. Prawo i Sprawiedliwość, Program 2005, *IV Rzeczpospolita Sprawiedliwość dla Wszystkich*, s. 26, dostępny w Internecie <http://www.pis.org.pl/doc.php?d=unit&id=3>, dostęp: 12.03.2008 r.

³ Zob. A. Jankowski, *Dyktatura małoletnich*, PiŻ 1994, nr 8, s. 9; V. Konarska –Wrzosek, *Ochrona nieletnich przed demoralizacją i przestępczością w ujęciu ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich*, PiP 1999, z. 5, s. 48 i n.; P. Górecki, *Wychowywać czy karać*, PiŻ 2001, nr 6, s. 32 i n.

Owa problematyka, wydaje się dziś szczególnie aktualna z tego względu, że propozycje zmian w zakresie postępowania z nieletnimi nie są już tylko odległą mrzonką, nieśmiałą sugestią wysnutą gdzieś, kiedyś, przez kogoś, ale przybrały formę realnie istniejącego projektu ustawy, o dumnym tytule „Prawo nieletnich”.

Ta praca, zgodnie z jej tytułem, jest głosem zabranym w dyskusji nad problemami traktowania nieletnich w prawie polskim na gruncie obowiązującego stanu prawnego oraz projektowanych zmian. Swoje rozważania skoncentrowałam na zagadnieniach materialno – prawnych, takich jak przyjęte normy i kryteria warunkujące wszczęcie postępowania wobec nieletniego, główne cele i dyrektywy tego postępowania, a także charakter środków orzekanych wobec nieletnich. Sposób unormowania tych kwestii wpływa bowiem na charakter przyjętego modelu postępowania z nieletnimi.

Niniejsza praca ma na celu ukazanie głównych problemów, w zakresie wymienionych zagadnień, istniejących na gruncie obowiązującej ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich, a także przeprowadzenie w tym zakresie analizy porównawczej ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich z 26 października 1982 r. i projektu ustawy „Prawo nieletnich”.

Dla lepszego zobrazowania ewolucji prawodawstwa polskiego w zakresie postępowania z nieletnimi w sposób skrótowy ukazałam także regulację omawianych zagadnień w Kodeksie karnym z 1932 r.

Mam nadzieję, że analiza ta pozwoli określić kierunek projektowanych zmian oraz ewentualne propozycje rozwiązań dla aktualnych problemów. Uważam, że jest to szczególnie istotne i zasadne z tego względu, że w literaturze nie podjęto szerszej dyskusji nad projektem „Prawa nieletnich”, ani nad wcześniej przedstawionym projektem „Kodeksu nieletnich”.

Prezentowana praca magisterska składa się z 3 rozdziałów, z których każdy podzielony jest na podrozdziały.

W rozdziale pierwszym zwięźle opisuję wyodrębnienie się prawa nieletnich, jako odrębnej gałęzi prawa na gruncie prawodawstwa polskiego, a także główne cele i dyrektywy jakie przyjęto w postępowaniu z nieletnimi. W rozdziale tym staram się także odpowiedzieć na pytanie, czy nowe „Prawo nieletnich” ma być kontynuacją

koncepcji wychowawczej w postępowaniu z nieletnimi, czy może w zasadniczy sposób ma zmienić dotychczas przyjęty model postępowania.

W drugim rozdziale zajmuję się kwestią nieletniości, określeniem zakresu tego pojęcia, jego zgodności ze standardami międzynarodowymi oraz regulacjami przyjętymi w innych dziedzinach prawa. Zwracam uwagę także na problemy związane z niedookreślonością przesłanek, o charakterze podmiotowym, które warunkując wszczęcie postępowania wobec nieletniego naruszają funkcję gwarancyjną prawa.

Rozdział trzeci dotyczy natomiast środków, jakie sąd może zastosować wobec nieletniego. Szczególną uwagę poświęcam środkom wychowawczym, których stosowanie wobec nieletnich hołduje przyjętej na gruncie prawa polskiego zasadzie niepunitowności. Staralam się także omówić kontrowersje związane z charakterem prawnym umieszczenia nieletniego w zakładzie poprawczym oraz przesłanki stosowania tego środka w jego bezwzględnej postaci oraz z warunkowym zawieszeniem. Skrótowno natomiast przedstawiam zagadnienie związane ze stosowaniem wobec nieletnich środków leczniczych i opiekuńczo-wychowawczych. Uznałam bowiem, że ze względu na liczne przypadki stosowania tych środków oraz charakter prezentowanej pracy, nie jest konieczne podjęcie bardziej dociekliwych rozważań.

W pracy poruszyłam także problematykę karania nieletnich, ograniczając się jednak do wybranych zagadnień. Z jednej strony objętość tej pracy na więcej nie pozwala, z drugiej zaś odpowiedzialność karna nieletnich to temat do podjęcia zupełnie nowej rozprawy.

Dla przedstawienia omawianej problematyki korzystałam z licznych komentarzy do obowiązującej ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich, monografii, zajmujących się pogłębioną analizą prezentowanych zagadnień, artykułów publikowanych w czasopiśmie naukowych, w prasie. Sięgałam także do orzecznictwa Sądu Najwyższego, licznych aktów prawnych, również aktów prawa międzynarodowego. Wykorzystałam także źródła internetowe, w tym elektroniczną wersję projektu „Kodeksu nieletnich” z 2005, projektu „Kodeksu nieletnich” z 2007 r. i jego nieco zmienioną wersję przedstawioną jako „Prawo nieletnich”.

Analizę wymienionych projektów oparłam w znacznej mierze o własne spostrzeżenia i przemyślenia, gdyż poza opiniami dotyczącymi projektów wyrażonymi

przez RL, KRS, RPO i KKPK oraz artykułami opublikowanymi przez M. Korcyl - Wolską pt. „Jeszcze jeden kodeks”⁴, a także A. Gaberle pt. „Kontynuacja i zmiana (o projekcie kodeksu nieletnich)”⁵ i „Projekt ustawy – Prawo nieletnich: krok wstecz”⁶ nie dotarłam do żadnych istotnych komentarzy dotyczących wymienionych projektów.

Podjętych rozważań nie ograniczałam jedynie do wyeksponowania projektowanych zmian, ale starałam się także dokonać ich oceny opierając się na przedstawianej w literaturze krytyce, bądź słowach uznania kierowanych pod adresem obowiązujących rozwiązań.

W niniejszej pracy przedstawiłam także wyniki i wnioski z badań empirycznych, które przeprowadziłam w lutym 2008 r. w Sądzie Rejonowym w Miechowie w Wydziale III Rodzinnym i Nieletnich oraz w Sądzie Rejonowym dla Krakowa – Nowej Huty w Wydziale III Rodzinnym i Nieletnich.

Celem prowadzonych badań było przedstawienie praktycznego aspektu omawianych przeze mnie problemów traktowania nieletnich w prawie polskim oraz sformułowanie postulatów *de lege ferenda*.

Mam nadzieję, że takie ujęcie zagadnienia pozwoli spojrzeć na problematykę traktowania nieletnich w prawie polskim w szerszym kontekście. Nowe rozwiązania w tym zakresie nie mogą być uzasadnione jedynie presją społeczną, opartą o zafałszowany, medialny obraz problemu nieletnich sprawców czynów zabronionych, zdemoralizowanych do granic możliwości przed którymi należy chronić społeczeństwo. Obraz ten nie ma bowiem poparcia w statystykach policyjnych⁷. Przy tworzeniu nowego „Prawa nieletnich” powinno natomiast uwzględnić się dotychczasową wiedzę popartą wieloletnimi badaniami, doświadczenia praktyków oraz dorobek myśli prawniczej.

⁴ M. Korcyl – Wolska, *Jeszcze jeden kodeks*, Rzeczpospolita 2005, nr 173, dodatek Prawo co dnia, s. 5.

⁵ A. Gaberle, *Kontynuacja i zmiana (o projekcie kodeksu nieletnich)*, PiP 2005, z. 4, s. 11 i n.

⁶ Tenże, *Projekt ustawy – Prawo nieletnich: krok wstecz*, PWP 2008, nr 58, s. 5 i n.

⁷ Zob. „Statystyka- czyny zabronione nieletnich” dostępna w Internecie na oficjalnej stronie Komendy Głównej Policji pod adresem http://www.policja.pl/porta1/pol/4/306/Nieletni__przesteczosc.html, dostęp: 12.03.2008 r.

Charakterystyka przeprowadzonych badań aktowych

1. Zadania badawcze:

- a) ustalenie, czy w praktyce sądowej realizowane są dyrektywy przewidziane u.p.n.,
- b) ustalenie, w jaki sposób praktyka sądowa radzi sobie z tzw. „lukami prawnymi”⁸ istniejącymi na gruncie obowiązujących przepisów,
- c) ustalenie, w jaki sposób kształtuje się praktyka orzecznicza, w sytuacji, gdy przepisy u.p.n., ze względu na swą nieprecyzyjność dają dużą swobodę interpretacyjną,
- d) ustalenie, czy sądy, w celu zwalczania demoralizacji nieletnich, w pełni wykorzystują środki, którymi dysponują na podstawie u.p.n..

2. Sądy, w których prowadziłam badania:

- Sąd Rejonowy w Miechowie- Wydział III Rodzinny i Nieletnich
- Sąd Rejonowy dla Krakowa- Nowej Huty- Wydział III Rodzinny i Nieletnich

3. Próba badawcza:

- wszystkie dostępne w archiwum Sądu Rejonowego w Miechowie akta spraw prowadzonych w latach 2004 - 2007 wpisanych do repertoriów NOW (sprawy prowadzone w postępowaniu opiekuńczo-wychowawczym), gdyż w okresie tym nie prowadzono żadnej sprawy wpisanej do repertorium NK (w postępowaniu poprawczym), w sumie 119 spraw prowadzonych wobec 166 nieletnich, (33 dziewczęta oraz 133 chłopców), oraz
- losowo dobrane, dostępne w archiwum Sądu Rejonowego dla Krakowa- Nowej Huty akta spraw prowadzonych w latach 2004 - 2007 wpisanych do repertoriów NOW lub NK. Udział procentowy spraw objętych próbą, a rozpoznawanych w postępowaniu opiekuńczo – wychowawczym lub w postępowaniu poprawczym odpowiadał ogólnemu udziałowi takich spraw prowadzonych w tym Sądzie w poszczególnych latach. Przy doborze liczby procentowej kierowałam się tym, by uzyskać grupę porównawczą

⁸ Szerzej na temat luk prawnych zob. S. Wronkowska, Z. Ziemiński, *Zarys teorii prawa*, Poznań 2001, s.183 i n.

o zbliżonej liczbie spraw objętych badaniami w obu sądach. W rezultacie, w Sądzie Rejonowym dla Krakowa- Nowej Huty zbadalam 124 sprawy wpisane do repertorium NOW i 6 spraw wpisanych do repertorium NK, tj. 130 spraw prowadzonych wobec 179 nieletnich, (39 dziewcząt i 140 chłopców). Wyniki obliczałam łącznie bez względu na tryb, w którym prowadzono postępowanie. Podyktowane to było tym, że ze względu na specyfikę prowadzonych przeze mnie badań nie miało większego znaczenia to, czy sprawę rozpoznawano w postępowaniu opiekuńczo- wychowawczym czy poprawczym. Chodziło raczej o odzwierciedlenie rzeczywistego obrazu nieletnich, których sprawy trafiają do postępowań sądowych.

Łącznie, w obu sądach, zbadalam 249 spraw prowadzonych wobec 345 nieletnich.

4. Metoda badawcza:

Analizę akt przeprowadziłam w oparciu o opracowaną przeze mnie ankietę badawczą (załącznik nr 1 do niniejszej pracy), w której zdecydowaną większość stanowiły pytania typu zamkniętego.

Za jednostkę badawczą przyjąłam postępowanie prowadzone wobec poszczególnych nieletnich, którzy występowali w sprawie, wobec czego dla każdego nieletniego wypełniałam odrębną ankietę badawczą.

Wyniki badań przedstawiłam w formie tabel. W obliczeniach statystycznych osobno uwzględniłam wyniki badań przeprowadzonych w każdym sądzie.

5. Charakterystyka populacji objętej badaniami:

Tabela 1. Płeć nieletnich

Sąd, w którym prowadzono badania		Sąd Rejonowy w Miechowie				Sąd Rejonowy dla Krakowa- Nowej Huty			
rok		2004	2005	2006	2007	2004	2005	2006	2007
ogółem nieletnich	w l. b.	48	29	39	50	42	32	50	55
	w %	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%
nieletni płci żeńskiej	w l. b.	7	6	11	9	10	11	12	6
	w %	14,58%	20,69%	28,21%	18,00%	23,81%	34,38%	24,00%	10,91%
nieletni płci męskiej	w l. b.	41	23	28	41	32	21	38	49
	w %	85,42%	79,31%	71,79%	82,00%	76,19%	65,63%	76,00%	89,09%

Wnioski:

1. W badaniach aktowych przeprowadzonych w Sądzie Rejonowym w Miechowie ze 166 nieletnich objętych badaniami 33 nieletnich było płci żeńskiej i 133 nieletnich płci męskiej, co stanowi odpowiednio 19,88% i 80,12% ogółu nieletnich objętych badaniami.
2. W badaniach aktowych przeprowadzonych w Sądzie Rejonowym dla Krakowa Nowej Huty ze 179 nieletnich objętych badaniami 39 nieletnich było płci żeńskiej i 140 nieletnich płci męskiej, co stanowi odpowiednio 21,79% i 78,21% ogółu nieletnich objętych badaniami.
3. Ogólna liczba nieletnich dziewcząt, wobec których prowadzono postępowanie sądowe w sprawie o demoralizację lub o czyn karalny w latach 2004- 2007 w obu sądach jest bardzo zbliżona.
4. Najmniejszy udział nieletnich dziewcząt w ogóle nieletnich objętych badaniami w obu sądach obserwuje się w roku 2004 i 2007, co oznacza, że wzrost udziału nieletnich dziewcząt w ogóle nieletnich, wobec których prowadzi się postępowanie sądowe o demoralizację lub o czyn karalny nie jest stały. W Sądzie Rejonowym w Miechowie można zaobserwować, że w roku 2007 dziewczęta stanowiły 18% ogółu nieletnich wobec których prowadzono postępowanie, tj. prawie o 1/3 mniej niż w roku 2006. W Sądzie Rejonowym dla Krakowa- Nowej Huty spadek jest jeszcze większy, tj. z 24% w roku 2006 do 10,91% w roku 2007 czyli o ponad połowę.
5. Liczba dziewcząt, wobec których prowadzi się postępowanie o demoralizację lub czyn karalny, zmniejszyła się w roku 2007 w stosunku do roku 2006 pomimo, że wzrosła ogólna liczba postępowań sądowych prowadzonych wobec nieletnich.
6. Zarówno w przypadku badań przeprowadzonych w Sądzie Rejonowym w Miechowie jak i w Sądzie Rejonowym dla Krakowa- Nowej Huty badaniami objęto głównie nieletnich chłopców.

Tabela 2. Miejsce zamieszkania

Sąd, w którym prowadzono badania		Sąd Rejonowy w Miechowie				Sąd Rejonowy dla Krakowa- Nowej Huty			
rok		2004	2005	2006	2007	2004	2005	2006	2007
ogółem nieletnich	w l. b.	48	29	39	50	42	32	50	55
	w %	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%
wieś	w l. b.	27	22	18	35	5	2	1	7
	w %	56,25%	75,86%	46,15%	70,00%	11,90%	6,25%	2,00%	12,73%
miasto	w l. b.	21	7	21	15	37	30	49	48
	w %	43,75%	24,14%	53,85%	30,00%	88,10%	93,75%	98,00%	87,27%

Wnioski:

1. W Sądzie Rejonowym w Miechowie prowadzono postępowania głównie w stosunku do nieletnich zamieszkujących tereny wiejskie (61,45% nieletnich). Podczas, gdy w Sądzie Rejonowym dla Krakowa- Nowej Huty nieletni zamieszkujący na wsi stanowią tylko 8,38% ogółu nieletnich wobec których prowadzono postępowanie.
2. Taki stan faktyczny podyktowany jest zapewne obszarem właściwości sądów w których prowadziłam badania. Sąd Rejonowy w Miechowie właściwy jest głównie dla obszarów wiejskich, a zgodnie z art. 15 u.p.n. „sprawy nieletniego należą do właściwości sądu rodzinnego, chyba, że przepis szczególny stanowi inaczej, natomiast według art. 17 § 1 u.p.n. „właściwość miejscową sądu rodzinnego ustala się według miejsca zamieszkania nieletniego, a w razie trudności w ustaleniu miejsca zamieszkania- według miejsca pobytu nieletniego”.

Tabela 3. Szkoła, do której uczęszcza nieletni

Sąd, w którym prowadzono badania		Sąd rejonowy w Miechowie				Sąd rejonowy dla Krakowa- Nowej Huty			
rok		2004	2005	2006	2007	2004	2005	2006	2007
ogółem nieletnich	w l. b.	48	29	39	50	42	30	50	55
	w %	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%
podstawowa	w l. b.	10	4	5	10	2	5	8	4
	w %	20,83%	13,79%	12,82%	20,00%	4,76%	16,67%	16,00%	7,27%
gimnazjum	w l. b.	16	19	25	29	29	15	32	35
	w %	33,33%	65,52%	64,10%	58,00%	69,05%	50,00%	64,00%	63,64%
zawodowa	w l. b.	8	2	4	3	4	3	3	2
	w %	16,67%	6,90%	10,26%	6,00%	9,52%	10,00%	6,00%	3,64%

	w l. b.	5	2	1	4	4	5	4	12
technikum	w %	10,42%	6,90%	2,56%	8,00%	9,52%	16,67%	8,00%	21,82%
	w l. b.	8	2	2	3	2	2	3	2
liceum	w %	16,67%	6,90%	5,13%	6,00%	4,76%	6,67%	6,00%	3,64%
	w l. b.	1	0	2	1	1	0	0	0
nie uczęszcza do szkoły	w %	2,08%	0,00%	5,13%	2,00%	2,38%	0,00%	0,00%	0,00%

Wnioski:

1. Najszerszą grupę nieletnich objętych badaniami stanowią uczniowie gimnazjum: 53,61% nieletnich objętych badaniami w Sądzie Rejonowym w Miechowie oraz 62,01% nieletnich objętych badaniami w Sądzie Rejonowym dla Krakowa – Nowej Huty.
2. Podczas, gdy w Sądzie Rejonowym w Miechowie najczęściej spraw wobec nieletnich uczniów szkoły podstawowej prowadzono w latach 2004 i 2007 (20,83% i 20%), to w Sądzie Rejonowym dla Krakowa- Nowej Huty jest dokładnie odwrotnie- najczęściej spraw wobec nieletnich uczniów szkoły podstawowej prowadzono w latach 2005 i 2006 (16,67% i 16%).
3. Przypadki nieletnich objętych badaniami, którzy nie uczęszczają do szkoły są odosobnione- 2,4% ogółu nieletnich objętych badaniami w Sądzie Rejonowym w Miechowie i 0,56% ogółu nieletnich objętych badaniami w Sądzie Rejonowym dla Krakowa- Nowej Huty.

Tabela 4. Nieletni, wobec których już wcześniej stosowano środki wychowawcze lub poprawcze

Sąd, w którym prowadzono badania		Sąd Rejonowy w Miechowie				Sąd Rejonowy dla Krakowa- Nowej Huty			
rok		2004 r.	2005 r.	2006 r.	2007 r.	2004 r.	2005 r.	2006 r.	2007 r.
nieletni ogółem	w l. b.	48	29	39	50	42	32	50	55
	w %	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%
nieletni wobec których stosowano wcześniej środki wychowawcze lub poprawcze	w l. b.	10	4	12	20	9	8	11	15
	w %	20,83%	13,79%	30,77%	40,00%	21,43%	25,00%	22,00%	27,27%
upomnienie	w l. b.	1	2	2	2	4	3	5	6
	w %	2,08%	6,90%	5,13%	4,00%	9,52%	9,38%	10,00%	10,91%
zobowiązanie do kontynuowania nauki	w l. b.	0	0	0	0	0	1	0	1
	w %	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	3,13%	0,00%	1,82%

zobowiązanie do poprawy zachowania w szkole	w l. b.	0	0	0	0	0	0	1	0
	w %	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	2,00%	0,00%
nadzór kuratora	w l. b.	7	2	8	14	3	4	3	7
	w %	14,58%	6,90%	20,51%	28,00%	7,14%	12,50%	6,00%	12,73%
nadzór odpowiedzialny rodziców lub opiekuna	w l. b.	0	0	1	0	1	0	0	0
	w %	0,00%	0,00%	2,56%	0,00%	2,38%	0,00%	0,00%	0,00%
skierowanie do ośrodka kuratorskiego	w l. b.	0	0	0	0	1	0	1	1
	w %	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	2,38%	0,00%	2,00%	1,82%
umieszczenie w ośrodku szkolno wychowawczym	w l. b.	1	0	0	0	0	0	0	0
	w %	2,08%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%
umieszczenie w młodzieżowym ośrodku wychowawczym	w l. b.	1	0	1	4	0	0	0	0
	w %	2,08%	0,00%	2,56%	8,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%
środek poprawczy	w l. b.	0	0	0	0	0	0	1	0
	w %	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	2,00%	0,00%

Wnioski:

1. Spośród wszystkich nieletnich objętych badaniami około ¼ to nieletni, wobec których już wcześniej stosowano środki wychowawcze lub poprawcze- 27,71% nieletnich, wobec których prowadzono badania w Sądzie Rejonowym w Miechowie i 24,02% nieletnich, których sprawy badano w Sądzie Rejonowym dla Krakowa- Nowej Huty.
2. Wobec nieletnich objętych badaniami w Sądzie Rejonowym w Miechowie najczęściej stosowano nadzór kuratora, wobec nieletnich, których sprawy prowadził Sąd Rejonowy dla Krakowa – Nowej Huty najczęściej orzekano upomnienie.
3. Środek poprawczy stosowano tylko wobec 1 z ogółu 345 badanych nieletnich. Środek ten był orzeczony z warunkowym zawieszeniem.

ROZDZIAŁ 1

OPIEKUŃCZO-WYCHOWAWCZY MODEL POSTĘPOWANIA Z NIELETNIMI

1.1 Kształtowanie polskiego modelu postępowania z nieletnimi

„W dążeniu do przeciwdziałania demoralizacji i przestępczości nieletnich i stwarzania warunków powrotu do normalnego życia nieletnim, którzy popadli w konflikt z prawem bądź zasadami współżycia społecznego, oraz w dążeniu do umacniania funkcji opiekuńczo-wychowawczej i poczucia odpowiedzialności rodzin za wychowanie nieletnich na świadomych swych obowiązków członków społeczeństwa stanowi się, co następuje: (...).”⁹

Uchwalona dnia 26 października 1982 r. ustawa o postępowaniu w sprawach nieletnich, jako pierwszy, odrębny akt prawny regulujący zasady traktowania nieletnich, zapoczątkowała na gruncie prawa polskiego wyodrębnianie się nowej gałęzi prawa – prawa nieletnich¹⁰. Do czasu wejścia w życie tej ustawy, tj. do 13 maja 1983 r. w zakresie postępowania z nieletnimi obowiązywały przepisy kodeksów Polski międzywojennej tj. Kodeksu postępowania karnego z 1928 r., który przewidywał szczególne postępowanie karne w sprawie nieletnich i Kodeksu karnego z 1932 r. regulującego ogólne zasady odpowiedzialności nieletnich¹¹. Słabą stroną tych regulacji

⁹ Preambuła do ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich z dnia 26 października 1982 r. Dz. U. Nr 35, poz. 228.

¹⁰ T. Kaczmarek, *Psychologiczne i ustawowe kryteria odróżniania nieletnich od dorosłych w polskim prawie karnym*, NP 1990, z. 1-3, s. 16.

¹¹ Przepisy tych aktów prawnych, ze względu na wizję rychłego wejścia w życie odrębnej ustawy dotyczącej postępowania z nieletnimi, nie straciły mocy obowiązującej także po wejściu w życie Kodeksu karnego z 19 kwietnia 1969 r. i Kodeksu postępowania karnego z 19 kwietnia 1969 r. Pozostawiono je w mocy ustawą z dnia 22 grudnia 1969 r. o utrzymaniu w mocy na okres przejściowy niektórych dotychczasowych przepisów prawa karnego. Zgodnie z art. 1§1 tej ustawy „do czasu odrębnego ustawowego uregulowania sprawy zapobiegania i zwalczania demoralizacji i przestępczości nieletnich zachowują moc obowiązującą dotychczasowe przepisy dotyczące nieletnich, którzy dopuścili się czynów zabronionych przez ustawę pod groźbą kary:

1) zawarte w szczególności w art. 69-78 Kodeksu karnego z 1932 r., ze zmianami wynikającymi z art. 9 Kodeksu karnego z 1969 r.;

2) w zakresie postępowania - w szczególności poza utrzymanymi w mocy przez art. III pkt. 1 przepisów wprowadzających Kodeks postępowania karnego (Dz. U. z 1969 r. Nr 13, poz. 97) art. 474-495 Kodeksu

było nie tylko integralne połączenie postępowania w sprawie nieletnich z prawem karnym i procedurą karną, ale także ograniczenie możliwości interwencji wychowawczo – poprawczej do sytuacji, w której nieletni popełnił czyn zabroniony¹². Powszechnie krytykowano¹³ także ubogi katalog środków wychowawczych oraz uzależnienie odpowiedzialności nieletniego od kryterium rozeznania.

Krytyka ówczesnych rozwiązań, a także zmiany o charakterze społecznym, ekonomicznym i gospodarczym, które dokonały się po II wojnie światowej, inspirowały do nowego spojrzenia na nieletniego. Dostrzeżono¹⁴ w nim jednostkę jeszcze nie w pełni ukształtowaną, której brak jest doświadczenia w życiu społecznym oraz wystarczającej internalizacji norm i wartości. Wskazywano¹⁵ na konieczność skierowania się w zakresie reakcji publicznej na profilaktykę, ochronę i wychowanie.

Pracy nad nową ustawą towarzyszyły wieloletnie spory i dyskusje¹⁶ związane z modelem postępowania, jaki należy przyjąć, bo choć społecznie uświadomiona potrzeba odrębnego traktowania nieletnich sprawców czynów zabronionych historią sięga do początku istnienia prawa karnego, to kształtowanie zasad postępowania z nieletnimi jest efektem wyboru pomiędzy konkurującymi na przestrzeni stuleci koncepcjami traktowania nieletnich sprawców czynów zabronionych¹⁷.

Jak podaje się w literaturze¹⁸ jedni opowiadali się za przyjęciem modelu opiekuńczego (zwanego także kryminologicznym lub terapeutycznym), zgodnie

postępowania karnego z 1928 r. - również inne przepisy tego kodeksu dotyczące nieletnich.” Zob. Dz. U. Nr 37, poz. 311.

¹² Zob. B. Kowalska – Ehrlich, *Zasady postępowania z nieletnimi i młodocianymi (w:) Prawne podstawy resocjalizacji i zapobiegania przestępczości* pod red. A. Krukowskiego, Warszawa 1979, s. 275 i n.

¹³ Szerzej na ten temat zob. M. Siewierski, *O właściwe zasady odpowiedzialności nieletnich*, PiP 1948, z. 2, s. 36 i n.; G. Harasimiak, *Ewolucja zasad odpowiedzialności, traktowania i postępowania z nieletnimi*, Szczecin 2000, s. 56.

¹⁴ Zob. M. Siewierski, *O właściwe zasady...*, op. cit., s. 36 i n.

¹⁵ H. Zabrodzka, *Wychowywać - a nie karać*, NP 1956, nr 9, s. 89 i n.; Z. Karpiński, *Czy słuszne jest zerwanie z kryterium rozeznania w postępowaniu z nieletnimi?*, NP 1959, nr 10, s. 1196.

¹⁶ Szerzej na temat prac nad ustawą zob. M. Korcyl- Wolska, *Postępowanie w sprawach nieletnich*, Zakamycze 2004, s. 39 i n.

¹⁷ Szerzej na ten temat ewolucji zasad odpowiedzialności nieletnich zob. M. Cieślak, *Od represji do opieki (rzut oka na ewolucję zasad odpowiedzialności nieletnich)*, Pal. 1973, z. 1, s. 30 i n.; S. Batawia, A. Strzembosz, *Nieletni przestępcy w świetle badań kryminologicznych i postulaty ustawodawcze*, PiP 1968, s. 901 i n.; H. Zabrodzka, *Odpowiedzialność nieletnich na tle projektu ustawy o zapobieganiu i zwalczaniu demoralizacji i przestępczości nieletnich*, PiP 1969, z. 4-5, s. 794 i n.; M. Żebrowska, *Głos psychologów w dyskusji nad projektem ustawy o zapobieganiu i zwalczaniu demoralizacji i przestępczości nieletnich*, PiP 1969, z. 6, s. 1048 i n.; A. Walczak – Żochowska, *Systemy postępowania z nieletnimi w państwach europejskich. Studium prawnoporównawcze*, Warszawa 1988, s. 7 i n.; G. Harasimiak, *Ewolucja...*, op. cit., s. 10 i n.; M. Korcyl – Wolska, *Postępowanie... op. cit.*, s. 15 i n.; R.G. Hałas, *Odpowiedzialność karna nieletniego na tle Kodeksu Karnego z 1997 roku*, Lublin 2006, s. 15 i n.

¹⁸ Zob. M. Stanowska, A. Walczak- Żochowska, K. Wierzbowski, *Uwagi o profilu ustawy o postępowaniu z nieletnimi (zagadnienia materialno prawne i procesowe)*, PiP 1983, z. 6, s. 52;

z którym nieletniego, który popadł w konflikt z prawem należy traktować jako „dziecko w niebezpieczeństwie”, które wymaga opieki, pomocy i ochrony przed szkodliwymi wpływami otoczenia, a zatem stosowania wyłącznie środków wychowawczych. Natomiast zwolennicy kierunku sprawiedliwościowego (zwanego także jurydycznym, karnistycznym lub represyjnym), traktując sprawców nieletnich, jako specyficzną kategorię sprawców dorosłych, wskazywali na potrzebę stosowania wobec nich środków o charakterze karnym.

Przed twórcami ustawy stało trudne zadanie dostosowania regulacji prawnych zarówno do przepisów krajowych, standardów międzynarodowych jak i oczekiwań społecznych. Nie dziwi zatem fakt, na który zwrócono uwagę w literaturze¹⁹, że prace nad jej uchwaleniem trwały ponad sześćdziesiąt lat, biorąc pod uwagę pracę Komisji Kodyfikacyjnej powołanej w 1919 r. w celu przygotowania odrębnej ustawy o sądach dla nieletnich.

Ustawa o postępowaniu w sprawach nieletnich z 26 października 1982 r. (zwana dalej u.p.n.) jest w zasadzie wyrazem kompromisu pomiędzy obiema tymi koncepcjami, jednak zdecydowanie więcej możemy się w niej dopatrzyć elementów o charakterze opiekuńczo- wychowawczym²⁰. Model traktowania nieletnich wprowadzony tą ustawą jest oparty na polskiej tradycji i polskiej myśli prawniczej²¹. Oferuje on jednak wiele nowoczesnych, innowacyjnych i cennych rozwiązań, które do dziś są powodem do dumy polskiego ustawodawcy²².

Mimo wieloletnich przygotowań nie zapobiegnięto niestety licznym niedoskonałościom ustawy. Już od momentu jej uchwalenia kierowano pod jej adresem liczne zarzuty i słowa krytyki. Wskazywano na niejasność pojęć użytych w ustawie²³,

B. Stańdo – Kawecka, *Prawo karne nieletnich od opieki do odpowiedzialności*, Wolters Kluwer Polska Sp. z o.o. 2007, s. 25 i n.

¹⁹ M. Korcyl – Wolska, *Postępowanie...*, op. cit., s. 39 i n.

²⁰ Zob. M. Stanowska, A. Walczak- Żochowska, K. Wierzbowski, *Uwagi o profilu...*, op. cit., s. 52 i n.; A. Ratajczak, *Materiałnoprawne problemy ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich*, PiP 1983, z. 2, s. 3, A. Strzembosz, *System sądowych środków ochrony dzieci i młodzieży przed niedostosowaniem społecznym*, Lublin 1985, s. 65 i n., s. 92; P. Górecki, *Nowelizacja ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich*, RPEiS 1996, z. 4, s. 25.

²¹ Już w 1550 r. kanclerz Jan Ocieski radził sędziom krakowskim by 12-letniego sprawcę rozboju zamiast skazywać na karę śmierci to „batogiem poprawić i oddać go do szkoły Marii Panny, a on nauczysz się, co jest złe będzie się kajał i jego głowa będzie dobra”. Zob. T. Bojarski, *Podstawowe założenia traktowania nieletnich w świetle ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich oraz aktualnych potrzeb (w:) Teoretyczne i praktyczne problemy stosowania ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich*, pod red. T. Bojarskiego, E. Skrętowicza, Lublin 2001, s. 14; R.G. Hałas, *Odpowiedzialność...*, op. cit., s. 16.

²² Zob. T. Bojarski, *Podstawowe...*, op. cit., s. 18.

²³ A. Grześkowiak, *Reforma postępowania z nieletnimi. Uwagi ogólne na temat materialno prawnych rozwiązań ustawy z 26 X 1982 r. o postępowaniu w sprawach nieletnich*, SP 1984, z. 1-2, s. 231;

istnienie luk prawnych²⁴, zawilość²⁵. Jedni krytykowali jej zbyt karnistyczny charakter²⁶, inni wskazując na wzrost przestępczości i niewydolność ustawy postulowali zaostrzenie zasad traktowania nieletnich²⁷. Krytyka ustawy nie ustaje. Wciąż zwraca się uwagę na konieczność zmian „wytykając” u.p.n. jej nadmierny formalizm²⁸, „schizofrenię proceduralną”²⁹, niezgodność ze standardami międzynarodowymi³⁰. Zwraca się uwagę na potrzebę kompleksowej regulacji opartej na odmiennych założeniach i rozwiązaniach³¹.

8 września 2003 r. Minister Sprawiedliwości powołał Zespół do spraw opracowania projektu nowej ustawy, która by w sposób kompleksowy regulowała postępowanie w sprawach nieletnich. Na czele Zespołu stanął, jako przewodniczący prof. dr hab. A. Gaberle. W skład Zespołu weszli także: wiceprzewodniczący SSO E. Waszkiewicz, zastępca dyrektora Departamentu Sądów Powszechnych oraz członkowie: SSN prof. T. Ereciński, dr hab. M. Korcyl – Wolska, SSO dr H. Haak, SSO dr P. Górecki, SSO T. Bronowska, SSO M. Masiulanis, prokurator W. Michrowski, SSO B. Zientek, SSO E. Świdorska, sekretarz – sędzia A. Sumińska³².

Jak podaje M. Korcyl – Wolska³³, na pierwszym posiedzeniu Zespołu, które odbyło się 18 listopada 2003 r. przedyskutowano podstawowe założenia projektu ustawy. Uzgodniono, że do głównych celów prac nad projektem należy dostosowanie polskich rozwiązań prawnych w zakresie postępowania w sprawie nieletnich do standardów międzynarodowych, kompleksowe uregulowanie prawa nieletnich niedostosowanych społecznie w aspekcie prawa materialnego, procesowego

A. Ratajczak, *Materialnoprawne...*, op. cit. s. 11; W. Patulski, *Postępowanie w sprawach nieletnich*, NP 1983, nr 1, s. 6 i n.; B. Czarnecka- Działuk, *Nieletni sprawcy czynów karalnych przed sądem rodzinnym. Zagadnienia procesowe*, Warszawa 1993, s. 29.

²⁴ M. Stanowska, A. Walczak- Żochowska, K. Wierzbowski, *Uwagi...* op. cit. s. 55,

²⁵ H. Kołakowska – Przełomiec, *Postępowanie w sprawach nieletnich*, PiP 1983, z. 6, s. 46 i n.; P. Górecki, *Ustawa o postępowaniu w sprawach nieletnich – po nowelizacji*, Prok. i Pr. 2001, nr 5, s. 34 i n.

²⁶ H. Kołakowska – Przełomiec, *Postępowanie...*, op. cit., s. 49 i n. A. Strzembosz, *System...*, op. cit., s. 88 i n.; B. Kowalska – Ehrlich, *System postępowania z młodzieżą nieprzystosowaną społecznie w Polsce (w:) Prawne i pedagogiczne aspekty resocjalizacji nieletnich* pod red. B. Kowalskiej – Ehrlich i S. Walczaka, Warszawa 1992, s.85.

²⁷ K. Adamik, M. Lisiecki, *Ustawa o postępowaniu w sprawach nieletnich – próba oceny funkcjonowania niektórych zasad procesowych*, PS 1997, nr 7-8, s. 21; K. Adamik, M. Lisiecki, *Tendencje i postulaty postępowania w sprawach o czyny karalne nieletnich*, Jurysta 1998, nr 1, s. 8 i n.

²⁸ P. Jagosz, *Podstawowe założenia nowelizacji ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich (w:) Teoretyczne i praktyczne problemy stosowania ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich*, pod red. T. Bojarskiego, E. Skrętowicza, Lublin 2001, s. 25.

²⁹ A. Gaberle, *Kontynuacja i zmiana...*, op. cit., s. 11 i n.

³⁰ M. Korcyl – Wolska, *Postępowanie...*, op. cit., s. 203 i n.

³¹ P. Górecki, *Nowelizacja...*, op. cit. s. 26.

³² Skład Zespołu powołany za A. Gaberle, *Kontynuacja...* op. cit., s. 12.

³³ Zob. M. Korcyl – Wolska, *Postępowanie...*, op. cit., s. 244 i n.

i wykonawczego, upodmiotowienie nieletniego poprzez przyznanie mu szerszych praw i gwarancji, przyjęcie jednolitej definicji nieletniego, rezygnacja z dualizmu procedur na rzecz jednolitego postępowania jurysdykcyjnego, zwiększenie uprawnień Policji w postępowaniu wyjaśniającym³⁴.

W roku 2005 przedstawiono pierwszy projekt „Kodeksu nieletnich”³⁵.

26 lipca 2005 r. na łamach Rzeczypospolitej ukazał się artykuł M. Korcyl- Wolskiej zatytułowany „Jeszcze jeden kodeks”³⁶. Autorka publikacji przedstawiła główne cele i założenia projektu, by wywołać dyskusję w środowisku naukowym oraz wśród przedstawicieli praktyki. W tym czasie stanowisko w sprawie projektu przedstawiła także Komisja Kodyfikacyjna Prawa Karnego.

Kolejna, zmieniona wersja, opracowana przez inny zespół³⁷ ukazała się w lutym 2007 r.³⁸. Opinie o projekcie wyraziła Krajowa Rada Sądownictwa, Rada Legislacyjna oraz Rzecznik Praw Dziecka Ewa Sowińska. Krytyce poddano głównie tytuł ustawy, argumentując, że projekt ten nie spełnia podstawowych zasad kodyfikacyjnych, w związku z czym nie może zostać nazwany Kodeksem. W 2007 r. dokonano dalszych zmian w projekcie. Zmieniono tytuł projektu na „Prawo nieletnich” (zwane dalej p.p.n.) oraz wprowadzono jeszcze kilka poprawek kierując się głównie uwagami krytycznymi opiniodawców³⁹.

W zakresie rozwiązań materialno - prawnych projekty zasadniczo nie różnią się od siebie. Na ewentualne różnice, mające znaczenie dla rozważań będących przedmiotem niniejszej pracy, zwrócę uwagę przy omawianiu poszczególnych kwestii. Ze względu na wagę proponowanych rozwiązań, które zostały przedstawione w projektach ustaw, które miałyby zastąpić u.p.n., ich innowacyjny charakter oraz aktualność problemu, uznałam, że należy przyrzeć się im dokładnie.

Głównie jednak w zakresie mojego zainteresowania znajdzie się ostatni z wymienionych projektów, tj. projekt ustawy „Prawo nieletnich” z 2007 r.

³⁴ Zob. M. Korcyl - Wolska, *Postępowanie...*, op. cit., s. 244 i n.

³⁵ Projekt ustawy Kodeks nieletnich z 2005 r. dostępny w Internecie: <http://kurator.webd.pl>, dostęp: 7 maja 2007 r.

³⁶ M. Korcyl – Wolska, *Jeszcze...*, op. cit., s. 5.

³⁷ Zob. A. Gaberle, *Projekt...*, op. cit., s. 5.

³⁸ Projekt ustawy Kodeks nieletnich z 21 lutego 2007 r. dostępny w Internecie: <http://www.ms.gov.pl/projekty/projekty.shtml>, dostęp: 7 maja 2007 r.

³⁹ Projekt ustawy Prawo nieletnich z 2007 r. dostępny w Internecie: <http://www.ms.gov.pl/projekty/projekty.shtml>, dostęp: 21 października 2007 r.

1.2 Główne cele postępowania z nieletnimi.

1.2.1 Dyrektywy przewodnie u.p.n.

Preambuła do ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich z 26 października 1982 r. proklamuje jej główne cele, wyznaczając tym samym sposób interpretacji poszczególnych przepisów⁴⁰. Ustawodawca nakazuje w postępowaniu z nieletnimi mieć na uwadze dwa szczególnie ważne aspekty: aspekt profilaktyczny polegający na przeciwdziałaniu demoralizacji i przestępczości nieletnich, także poprzez umacnianie funkcji opiekuńczo - wychowawczej i poczucia odpowiedzialności rodzin za wychowanie nieletnich na świadomych swych obowiązków członków społeczeństwa⁴¹, jak również aspekt resocjalizacyjno – wychowawczy, który nakazuje stwarzać nieletnim, którzy popadli w konflikt z prawem bądź z zasadami współżycia społecznego, warunki powrotu do normalnego życia⁴².

Takie, zgodne z tendencjami ewolucji ustawodawstw europejskich, podejście⁴³, które ukierunkowane było nie tylko na resocjalizację nieletniego, który popadł w konflikt z prawem karnym, ale także na przeciwdziałanie demoralizacji nieletniego, który przekracza zasady współżycia społecznego było i jest pozytywnie oceniane w literaturze przedmiotu⁴⁴. Zwraca się uwagę⁴⁵, że właściwa polityka społeczna, która zapewnia nieletnim i ich rodzicom opiekę i pomoc w realizowaniu ich potrzeb uznana jest przez Reguły Minimalne ONZ, dotyczące wymiaru sprawiedliwości względem

⁴⁰ A. Gaberle podkreśla, że preambuła ma charakter przepisu prawnego, z którego wynikają wiążące dla adresata normy prawne. Ograniczają one swobodę wykładni, gdyż niedopuszczalna byłaby taka interpretacja przepisów u.p.n., która pozostawiałaby w sprzeczności ze wskazaniami określonymi w preambule, Zob. A. Gaberle (w:) A. Gaberle, M. Korcyl – Wolska, *Komentarz...*, op. cit., s. 9; zob. też. E. Bieńkowska, A. Walczak-Żochowska, *Postępowanie w sprawach nieletnich. Komentarz*, Warszawa 2003, s. 49; P. Górecki, S. Stachowiak, *Ustawa o postępowaniu w sprawach nieletnich. Komentarz*, wyd. 4, Wolters Kluwer Polska Sp. z o.o. 2007, s. 15.

⁴¹ Zob. A. Grzeskowiak, *Reforma...*, op. cit. s. 242.

⁴² Zob. V. Konarska-Wrżosek, *Ochrona nieletnich...*, op. cit., s. 48.

⁴³ Szerzej zob. A. Walczak – Żochowska, *Modele postępowania z nieletnimi* (w:) *Prawne i pedagogiczne aspekty resocjalizacji nieletnich*, pod red. B. Kowalskiej Ehrlich i S. Walczaka, Wydawnictwo UW 1992, s. 37 i n.; V. Konarska-Wrżosek, *Ochrona nieletnich...*, op. cit., s. 48.; M. Stanowska, A. Walczak-Żochowska, K. Wierzbowski, *Uwagi o profilu...*, op. cit., s. 53.; P. Górecki, *Nowelizacja...*, op. cit., s. 33. P. Górecki, *Wychowywać...*, op. cit. s.32 i n.

⁴⁴ A. Ratajczak, *Materiałnoprawne problemy...*, op. cit., s. 8.

⁴⁵ Zob. A. Grzeskowiak, *Postępowanie w sprawach nieletnich w Polsce w świetle Reguł Minimalnych ONZ dotyczących wymiaru sprawiedliwości względem nieletnich* (w:) *Prawne i pedagogiczne aspekty resocjalizacji nieletnich*, pod red. B. Kowalskiej Ehrlich i S. Walczaka, Wydawnictwo UW 1992, s. 123.

nieletnich (reguły z Beijing), za najskuteczniejszy sposób zapobiegania dewiacyjnym zachowaniom nieletnich.

W doktrynie⁴⁶ podkreśla się, że w praktyce jednak ustawodawca podporządkował rozwiązania ustawy realizacji aspektu resocjalizacyjno – wychowawczego. Z interpretacji art. 2 u.p.n., który stanowi, że „przewidziane w ustawie działania podejmuje się w wypadkach, gdy nieletni wykazuje przejawy demoralizacji lub dopuścił się czynu karalnego”, wynika, że aspekt profilaktyczny ustawy ma się realizować głównie poprzez resocjalizację nieletniego. To zapobieganie demoralizacji i przestępczości nieletnich ma charakter jakby wtórny i ogranicza się jedynie do zapobiegania dalszej demoralizacji poprzez zwalczanie jej przejawów. W związku z powyższym podnosi się⁴⁷, że w przypadku jeśli w toku postępowania sąd ustali, że nieletni nie wykazuje przejawów demoralizacji, ale jest nią zagrożony nie będzie możliwe zastosowanie środków określonych w ustawie o postępowaniu w sprawie nieletnich.

Moim zdaniem takie uregulowanie powoduje pewien niedosyt i rozczarowanie wynikające z charakteru ustawy, z przyjętego modelu postępowania i celu, jaki mu przyświeca.

Dyrektywy przewodnie zostały wyrażone w art. 3 u.p.n. zgodnie, z którym naczelną ideą postępowania z nieletnimi jest kierowanie się dobrem dziecka. Z powołanego artykułu można wyinterpretować, że owo dobro polega na osiągnięciu korzystnych zmian w osobowości i zachowaniu się nieletniego oraz skłonieniu rodziców lub opiekuna do prawidłowego spełniania ich obowiązków wobec nieletniego⁴⁸.

⁴⁶ A. Strzembosz, *Postępowanie w sprawach nieletnich w prawie polskim*, Lublin 1984, s. 34; T. Grzegorzczak, *Sytuacja nieletniego w postępowaniu w sprawach nieletnich*, NP 1988, nr 1, s. 3; A. Gaberle (w:) A. Gaberle, M. Korcyl – Wolska, *Komentarz...*, op. cit., s. 22-23; zob. też. E. Bieńkowska, A. Walczak-Żochowska, *Postępowanie...*, op. cit., s. 59; P. Górecki, S. Stachowiak, *Ustawa...*, op. cit., s. 20.

⁴⁷ Jak słusznie wskazuje T. Grzegorzczak sąd w takiej sytuacji nie pozostaje jednak bezradny, gdyż ma możliwość orzeczenia środków przewidzianych w art. 109 k.r.o., co w znaczny sposób łagodzi skutki takiego rozwiązania. W przypadku jeśli nieletni nie wykazuje przejawów demoralizacji to nie ma potrzeby reakcji wobec samego nieletniego, istnieje natomiast konieczność podjęcia kroków w stosunku do jego rodziców lub opiekunów. Postępowanie to powinno być wszczęte ze względu na dobro nieletniego, ale z przyczyn nie leżących po jego stronie. Autor wskazuje również, że w przypadku, jeśli okoliczności prowadzące do demoralizacji nieletniego mają charakter czynów zabronionych to rodzic lub opiekun może ponieść dodatkowo odpowiedzialność karną. Zob. T. Grzegorzczak, *Sytuacja nieletniego...*, op. cit., s. 3.

⁴⁸ Zob. A. Grześkowiak, *Postępowanie w sprawach nieletnich (Polskie prawo nieletnich)*, Toruń 1986, s. 60.

Zdaniem komentatora ustawy A. Gaberle⁴⁹ korzystne zmiany w osobowości nieletniego, to zmiany trwałe, które spowodowały „ukształtowanie u nieletniego pożądanej (...) hierarchii wartości, rozwinięcie określonych zainteresowań, przyswojenie właściwych „programów” postępowania, względnie wyeliminowanie lub osłabienie negatywnie ocenianych tendencji”.

W doktrynie jedni wskazują na gwarancyjny charakter zasady kierowania się dobrem dziecka⁵⁰ oraz jej zgodność z prawem międzynarodowym⁵¹, inni natomiast widzą w tej dyrektywie interpretacyjnej usprawiedliwienie dla wielu nadużyć ze strony praktyki⁵².

Nie da się jednak zaprzeczyć, że dyrektywa kierowania się przede wszystkim dobrem dziecka, jako wyraz modelowych założeń kierunku kryminologicznego przyjętego przez prawodawcę, jest zgodna ze standardami międzynarodowymi⁵³ i jako taka moim zdaniem zasługuje na poparcie.

Podkreślenia wymaga także, że kierowanie się dobrem dziecka jest naczelną, ale nie jedyną dyrektywą, która wyznacza kierunek działań w sprawie nieletniego. Obok niej bowiem ustawodawca wymienia dwie kolejne: zasadę uwzględniania interesu społecznego⁵⁴ oraz zasadę indywidualizacji⁵⁵.

Z teoretycznego punktu widzenia dyrektywa uwzględniania interesu społecznego, jako zawierająca się w dyrektywie kierowania się dobrem dziecka wydaje się być zbyteczna, gdyż jak słusznie zauważył A. Strzembosz⁵⁶ „nie może być sprzeczności między dobrem nieletniego, a interesem społecznym polegającym właśnie na prawidłowej socjalizacji dzieci i młodzieży zagrożonych wykołajaniem

⁴⁹ Zob. A. Gaberle (w:) A. Gaberle, M. Korcyl – Wolska, *Komentarz...*, op. cit. s. 25.

⁵⁰ A. Grześkowiak, *Postępowanie...*, op. cit., s. 60 i n.

⁵¹ E. Bieńkowska, A. Walczak-Żochowska, *Postępowanie...*, op. cit., s. 61; P. Górecki, S. Stachowiak, *Ustawa...*, op. cit., s. 21.

⁵² Zob. G. Rdzanek – Piwowar, *Zagadnienie granic nieletniości w prawie karnym*, Warszawa 1989, praca doktorska nie publikowana, maszynopis w bibliotece IPN PAN, s. 194-195, pow. za B. Czarnecka – Działuk, *Nieletni sprawcy...* op. cit., s. 31.

⁵³ Zob. Konwencja o prawach dziecka z 20 listopada 1989 r. ratyfikowana przez Polskę w art. 37 i 40 zawiera zasady postępowania z nieletnimi naruszającymi normy prawa karnego (rezolucja Zgromadzenia Ogólnego ONZ nr 44/25), Reguły Minimalne Wymiaru Sprawiedliwości w Sprawach Nieletnich przyjęte na VII Kongresie ONZ w Mediolanie w 1985 r. (rezolucja Zgromadzenia Ogólnego ONZ nr 40/33).

⁵⁴ Zob. A. Strzembosz, *Postępowanie...*, op. cit. s. 70; T. Bojarski (w:) T. Bojarski, E. Skrętowicz, *Ustawa o postępowaniu w sprawach nieletnich z komentarzem*, Lublin 2002, s. 26-26; A. Gaberle (w:) A. Gaberle, M. Korcyl – Wolska, *Komentarz...*, op. cit., s. 29.

⁵⁵ Szerzej na ten temat P. Wierzbicki, *Indywidualizacja środków stosowanych w postępowaniu z nieletnimi*, NP 1984, nr 9, s. 73; A. Grześkowiak, *Postępowanie...*, op. cit., s. 75; P. Górecki, S. Stachowiak, *Ustawa...*, op. cit., s. 22.

⁵⁶ A. Strzembosz, *Postępowanie...* op. cit. s. 70.

społecznym.”⁵⁷ W praktyce jednak zdarza się, że interes społeczny upatrywany jest w sprawiedliwej odpłacie, w prewencji generalnej⁵⁸. Pamiętać jednak należy, że tak pojmowany interes społeczny jest nie do pogodzenia z zasadniczymi ideami postępowania z nieletnimi, zgodnie z którymi dziecko, które popadło w konflikt z prawem wymaga wychowania, opieki, pomocy, a nie kary⁵⁹. W literaturze⁶⁰ zwraca się uwagę, że celem postępowania z nieletnimi nie jest osiągnięcie stanu sprawiedliwości. Na tym właśnie polega racjonalna walka z niedostosowaniem społecznym młodzieży, że należy szukać i usuwać przyczynę zła, a nie tylko jego objawy⁶¹.

Jak podkreśla się w publikacjach⁶² na temat niedostosowania społecznego nieletnich, wykołejone społecznie dzieci jawią się jako ofiary patologicznych lub niewydolnych środowisk wychowawczych (domu, szkoły, instytucji pomocy społecznej). Proces demoralizacji jest niezależny od samych dzieci, a od dorosłych, którzy tworzą ich warunki życia. Niedoceniona jest zatem rola profilaktyki i prewencji, gdyż tylko ona może dawać rozwiązania skuteczne i trwałe⁶³. Dlatego właśnie zgadzam się z tym, że błędem jest upatrywanie interesu społecznego w chwilowej satysfakcji pt. „ma za swoje”, gdyż takie działanie nie przyniesie rozległych, doniosłych i trwałych skutków. W interesie społecznym jest prowadzenie w szerokim zakresie działań wtórnej socjalizacji, które przywrócą społeczeństwu wartościowego obywatela.

Wyrażnie wypowiedział się na ten temat Sąd Najwyższy⁶⁴ twierdząc „że podstawowa dyrektywa, którą winien kierować się sąd, rozpoznając sprawę nieletniego sprawcy, jest jego dobro rozumiane jako ukształtowanie jego prawidłowej osobowości, zgodnie ze społecznymi normami postępowania, które leżą w pełni w interesie społecznym i jako takie stanowią dobro nieletniego”.

⁵⁷ Zob. też A. Gaberle (w:) A. Gaberle, M. Korcyl – Wolska, *Komentarz...*, op. cit., s. 29.

⁵⁸ A. Strzembosz, *Postępowanie...*, op. cit., s. 70.

⁵⁹ O przyjętym modelu postępowania z nieletnimi zob. M. Stanowska, A. Walczak-Żochowska, K. Wierzbowski, *Uwagi...*, op. cit., s. 52 i n.; A. Ratajczak, *Materialnoprawne...*, op. cit., s. 3, A. Strzembosz, *System...*, op. cit., s. 65 i n., s. 92; P. Górecki, *Nowelizacja...*, op. cit., s. 25.

⁶⁰ T. Bojarski (w:) T. Bojarski, E. Skrętowicz, *Ustawa...*, op. cit., s. 26.

⁶¹ H. Kołakowska-Przełomiec, Z. Ostrahińska, A. Kossowska, D. Wójcik, I. Rzeplińska, B. Szamota-Saeki, K. Badźmirowska-Masłowska, *Nieletni do więzienia?*, Pał. 1994, nr 11, s. 74 i n.

⁶² B. Kowalska – Ehrlich, *System postępowania...*, op. cit., s. 77; P. Górecki, *Raz jeszcze na temat ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich (Uwagi na tle artykułu K. Adamiak i M. Lisieckiego)*, PS 1998, nr 7-8, s. 170 i n. Więcej na temat przyczyn niedostosowania nieletnich zob. A. Krukowski, *Prawne i kryminologiczne problemy przestępczości i demoralizacji nieletnich* (w:) *Prawne i pedagogiczne aspekty resocjalizacji nieletnich*, pod red. B. Kowalskiej Ehrlich i S. Walczaka, Wydawnictwo UW 1992, s. 11; A. Gaberle, *Nierozłączna triada. Przestępczość. Przestępca. Społeczeństwo*, Gdańsk 2003, s. 134 i n.

⁶³ Zwracano na to uwagę jeszcze na długo przed uchwaleniem u.p.n., zob. Z. Karpiński, *Czy słuszne...*, op. cit., s. 1196.

⁶⁴ Zob. wyrok SN z 18 września 1984 r., III KR 237/84, OSNPG 1985, z. 2, poz. 29, t. 2.

W §2 art. 3 u.p.n. ustawodawca kreuje jeszcze jeden nakaz, zwany w doktrynie⁶⁵ dyrektywą indywidualizacji. Zgodnie z jej treścią czynniki takie jak wiek, stan zdrowia, stopień rozwoju psychicznego i fizycznego, cechy charakteru, a także zachowanie się oraz przyczyny i stopień demoralizacji, charakter środowiska oraz warunki wychowawcze nieletniego mają wyznaczać właściwy kierunek interwencji wychowawczej. Rozpatrując te wszystkie okoliczności łącznie, we wzajemnym powiązaniu sąd zyskuje możliwość zastosowania adekwatnych środków wychowawczych.

Zwraca na to uwagę Sąd Najwyższy w postanowieniu z dnia 24 czerwca 1983 r.⁶⁶, w którym stwierdził, że: „Ustalenie w toku postępowania przygotowawczego kompletnych danych o osobie nieletniego, zwłaszcza dotyczących jego zdrowia, stopnia rozwoju psychicznego i fizycznego, cech charakteru, a także zachowania się oraz przyczyn i stopnia jego demoralizacji, charakteru środowiska oraz warunków jego wychowania, należy do podstawowych obowiązków organu prowadzącego postępowanie, gdyż brak tych danych uniemożliwia wydanie prawidłowego orzeczenia co do doboru odpowiedniego środka wychowawczego lub poprawczego albo odpowiedniego ukształtowania kary w wypadku orzeczenia jej na podstawie art. 9 § 2 k.k.”⁶⁷

Określone w art. 3 § 2 u.p.n. okoliczności, zostały wymienione jedynie przykładowo. Jak zauważa M. Korcyl – Wolska⁶⁸ „pełniejsza ocena osobowości nieletniego powinna uwzględniać ponadto takie jego składniki jak: potrzeby, dążenia, obraz świata, postawy, temperament.” Organ stosujący prawo powinien zatem brać pod uwagę także wszystkie inne czynniki, które mogą przesądzać o skuteczności zastosowanych środków.

T. Bojarski⁶⁹ zwrócił uwagę, że wśród okoliczności, które należy wziąć pod rozwagę przy stosowaniu środków określonych w u.p.n. nie występuje „okoliczność rozeznania”, którą posługiwał się Kodeks karny z 1932 r.

⁶⁵ P. Wierzbicki, *Indywidualizacja...* op. cit., s. 73; A. Grzeskowiak, *Postępowanie...*, op. cit., s. 75; A. Gaberle (w:) A. Gaberle, M. Korcyl – Wolska, *Komentarz...*, op. cit., s. 26 i n.; P. Górecki, S. Stachowiak, *Ustawa...*, op. cit., s. 22.

⁶⁶ Postanowienie SN z dnia 24 czerwca 1983 r., III KZ 87/83, OSNKW 1983, nr 12, poz. 97.

⁶⁷ Art. 9§2 k.k. z 1969 r. regulował karną odpowiedzialność nieletnich. Jego odpowiednikiem w Kodeksie karnym z 1997 r. jest art. 10§2.

⁶⁸ M. Korcyl – Wolska, *Postępowanie...*, op. cit., s. 61.

⁶⁹ T. Bojarski (w:) T. Bojarski, E. Skrętowicz, *Ustawa...*, op. cit., s. 27.

Sąd Najwyższy⁷⁰ stoi na stanowisku, że rezygnacja z kryterium rozeznania i zastąpienie go dyrektywą indywidualizacji we wszystkich stadiach postępowania z nieletnimi w rezultacie przyczyniła się do istotnego pogłębienia się różnic w zakresie postępowania w sprawach dorosłych i w sprawach nieletnich.

Takie stanowisko przeważa też w literaturze⁷¹. Twierdzi się⁷², że obowiązująca ustawa znacznie szerzej ujęła elementy o charakterze podmiotowym niż czyniło to wcześniejsze ustawodawstwo. Kryterium „rozeznania” uwzględniało bowiem tylko umysłowy i moralny rozwój w zakresie oceny dojrzałości psychicznej, pomijało natomiast istotny czynnik emocjonalnego i społecznego rozwoju.

1.2.2 Wyniki badań aktowych dotyczących realizacji dyrektywy indywidualizacji w postępowaniu z nieletnimi w praktyce sądowej

Ponieważ dla skutecznej realizacji nakazu indywidualizacji konieczne jest uzyskanie w toku postępowania wszelkich koniecznych informacji o nieletnim i jego środowisku, postanowiłam zbadać, w jaki sposób dyrektywa indywidualizacji jest realizowana w praktyce. Tabela ilustruje wyniki przeprowadzonych przeze mnie badań.

Tabela 5. Źródła informacji o nieletnim

Sąd, w którym prowadzono badania		Sąd Rejonowy w Miechowie				Sad Rejonowy dla Krakowa- Nowej Huty			
Rok		2004 r.	2005 r.	2006 r.	2007 r.	2004 r.	2005 r.	2006 r.	2007 r.
ogółem nieletnich	w l. b.	48	29	39	50	42	32	50	55
	w %	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%
wywiad środowiskowy	w l. b.	46	29	39	48	42	32	49	55
	w %	95,83%	100%	100%	96,00%	100%	100%	98,00%	100%
opinia ze szkoły	w l. b.	21	11	16	23	15	18	33	37
	w %	43,75%	37,93%	41,03%	46,00%	35,71%	56,25%	66,00%	67,27%
badanie w RODK	w l. b.	6	3	5	4	2	2	3	3
	w %	12,50%	10,34%	12,82%	8,00%	4,76%	6,25%	6,00%	5,45%

⁷⁰ Zob. wyrok SN z 3 września 1998 r., V KKN 326/98, Prok. i Pr. 1999, Nr 5, poz.17.

⁷¹ T. Kaczmarek, *Psychologiczne...*, op. cit., s. 25 i n; Z. Sienkiewicz, *System sądowych środków wobec nieletnich w prawie polskim*, Wrocław 1989, s. 52 i n.

⁷² T. Kaczmarek, *Psychologiczne...*, op. cit., s. 25.

badanie w innej placówce specjalistycznej	w l. b.	1	0	1	0	1	2	2	1
	w %	2,08%	0,00%	2,56%	0,00%	2,38%	6,25%	4,00%	1,82%
badanie przez biegłych psychiatrów	w l. b.	0	1	0	0	0	0	0	0
	w %	0,00%	3,45%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%
nie zarządzono przeprowadzenia żadnego z powyższych	w l. b.	2	0	0	2	0	0	1	0
	w %	4,17%	0,00%	0,00%	4,00%	0,00%	0,00%	2,00%	0,00%

Wnioski:

1. Najczęściej stosowanym źródłem informacji o nieletnim jest wywiad środowiskowy. Przeprowadza się go praktycznie w stosunku do każdego nieletniego, wobec którego prowadzone jest postępowanie. Zgodnie bowiem z obowiązującymi przepisami prawnymi zlecenie przeprowadzenia wywiadu środowiskowego należy do obowiązków organu prowadzącego postępowanie, chyba, że organ ten uzyskał potrzebne informacje z innych źródeł (art. 24 u.p.n.)⁷³.
2. Sądy niestety bardzo rzadko kierują nieletnich na badanie w RODK. Jak wynika z moich obserwacji liczba nieletnich kierowanych na takie badania nie przekracza 13% w Sądzie Rejonowym w Miechowie i 7% w Sądzie Rejonowym dla Krakowa- Nowej Huty. Zapewne podyktowane jest to względami natury finansowej oraz dążeniem do szybkiego zakończenia postępowania w sprawie nieletniego. Terminy badania w RODK często bywają bardzo odległe. Ponadto przepisy u.p.n. nie stawiają wymogu przeprowadzenia badania w RODK wobec każdego nieletniego. Uzyskanie opinii o nieletnim wydanej przez rodzinny ośrodek diagnostyczno-konsultacyjny ma charakter obligatoryjny jedynie wówczas, gdy sąd zamierza wydać orzeczenie o umieszczeniu nieletniego w placówce opiekuńczo-wychowawczej, ośrodku szkolno-wychowawczym, publicznym zakładzie opieki zdrowotnej, domu pomocy społecznej albo zakładzie poprawczym (art. 25 § 2 u.p.n.). W pozostałych przypadkach sąd zwraca się o wydanie opinii tylko wówczas, gdy zachodzi potrzeba uzyskania kompleksowej diagnozy osobowości

⁷³ Zob. więcej M. Korcyl- Wolska (w:) A. Gaberle, M. Korcyl – Wolska, *Komentarz...*, op. cit. s. 130 i n.

nieletniego oraz określenie właściwych kierunków oddziaływania na nieletniego (art. 25 § 1 u.p.n.)⁷⁴.

3. Jeszcze rzadziej sądy zarządzają przeprowadzenie badania nieletniego w innej specjalistycznej placówce (tylko 8 spośród 345 badanych nieletnich zostało skierowanych na takie badanie), lub na badanie przez biegłych lekarzy psychiatrów czy psychologów (tylko 1 nieletni spośród 345 objętych badaniami aktowymi). Najczęściej sąd decyduje o przeprowadzeniu takiego badania gdy istnieje uzasadniona wątpliwość co do stanu zdrowia psychicznego u nieletniego.
4. Stosunkowo często sąd bierze pod uwagę opinię szkoły, do której uczęszcza nieletni.

Analiza przedstawionych danych prowadzi do znaczącej obserwacji, iż dyrektywa indywidualizacji nie jest realizowana w pełnej swej rozciągłości w praktyce. Wywiad środowiskowy nie jest wystarczającym źródłem informacji o nieletnim z tej prostej przyczyny, że kurator sądowy czy inny podmiot przeprowadzający taki wywiad nie ma odpowiednich kwalifikacji do ustalenia kompletnych danych o osobie nieletniego, takich jak stopień rozwoju umysłowego, stan zdrowia itd. Wywiad środowiskowy ma na celu przede wszystkim zbadanie warunków w jakich wychowuje się nieletni. Pozostałe informacje mogą być co najwyżej powierzchowne i niepełne.

1.2.3 Dyrektywy przewodnie projektu ustawy „Prawo nieletnich” z 2007 r.

Dyrektywy przewodnie projektu Prawa nieletnich w zasadniczy sposób nie odbiegają od tych ustanowionych w u.p.n. Naczelną zasadą postępowania pozostaje kierowanie się dobrem dziecka, choć tutaj zakres tego pojęcia został w znaczny sposób zmodyfikowany.

Zgodnie z art. 3 § 1 p.p.n, „w sprawie nieletniego należy kierować się przede wszystkim jego dobrem, dążąc do wzbudzenia w nim poczucia odpowiedzialności za własne czyny i wychowania go (...)”⁷⁵.

⁷⁴ Tamże, s. 133 i n.

⁷⁵ W projekcie Kodeksu nieletnich z 2005 r. dyrektywa ta brzmiała następująco: „w sprawie nieletniego należy kierować się przede wszystkim jego dobrem, a zwłaszcza dążyć do wytworzenia w nim poczucia

Nie sposób nie zauważyć tu podmiotowego potraktowania nieletniego, który ma być czynnym uczestnikiem procesu resocjalizacyjnego, a nie przedmiotem zabiegów wychowawczych. Projektodawcy dostrzegli, że korzystne zmiany w osobowości nieletniego nie mogą dokonać się bez jego udziału i mimo jego woli. „Patrząc na nieletniego niczym na klocek wymagający ociosania, nie sposób oczekiwać wytworzenia w nim poczucia odpowiedzialności za własne uczynki”⁷⁶, pisał A. Gaberle omawiając projektowane zmiany.

Uważam, że w nieletnim należy wzbudzić poczucie odpowiedzialności za własne czyny poprzez określenie: co i dlaczego w jego zachowaniu jest złe, jaki to zachowanie ma skutek dla samego nieletniego, jego bliskich i społeczeństwa oraz wskazanie wzorów powinnego zachowania i korzyści jakie z niego płyną. Należy dążyć do tego, by zmiana zachowania nieletniego była przede wszystkim trwała, a nie pozorowana tylko na użytek toczącego się postępowania⁷⁷.

Jak słusznie dostrzegli projektodawcy⁷⁸, warunkiem prawidłowego funkcjonowania nieletniego jako członka społeczeństwa i obywatela jest ukształtowanie się w nim prawidłowych, społecznie oczekiwanych postaw. Ułatwia to wiek nieletniego, który przesądza o większej podatności na wysiłki wychowawcze, a co za tym idzie daje większą gwarancję skuteczności i efektywności dedykowanych im działań socjalizacyjnych i resocjalizacyjnych.

W literaturze⁷⁹ zajmującej się pedagogiką resocjalizacyjną podnosi się, że działania te powinny być oparte na zasadzie: 1) akceptacji – należy brać pod uwagę potrzeby wychowawcze nieletniego, a nie jego winę, 2) respektowania- w nieletnim należy dostrzegać osobę, której rola w procesie resocjalizacji powinna być czynna, 3) perspektywistycznej opieki oraz wymagań – w podejmowanych wobec nieletniego

odpowiedzialności za własne czyny”. Zob. art. 3 projektu z 2005 r. dostępnego w Internecie <http://kurator.webd.pl>, dostęp: 7 maja 2007 r.

⁷⁶ A. Gaberle, *Kontynuacja...*, op. cit., s. 14.

⁷⁷ A. Paszkiewicz, opierając się na tezach I. Wagnera dostrzega, że środkiem do osiągnięcia celu wychowawczego ma być mobilizacja aktywności nieletniego, pomoc w urzeczywistnianiu potencjalnych możliwości, które tkwią w nieletnim, kształtowanie w nim poczucia odpowiedzialności za własne czyny oraz za własny rozwój. Unikać natomiast należy manipulacji, oraz takich działań pseudowychowawczych, które odbywałyby się bez udziału nieletniego. Szerzej zob. A. Paszkiewicz, *Podmiotowe traktowanie wychowanka w pracy rodzinnego kuratora sądowego*, Lublin 2006, s. 26.

⁷⁸ Uzasadnienie do projektu ustawy Prawo Nieletnich, s. 12-13, dostępne w Internecie: http://www.ms.gov.pl/projekty/proj07072_uzas.rtf, dostęp: 21 październik 2007 r.; Uzasadnienie do projektu Kodeksu Nieletnich, s.11-12, dostępne w Internecie: <http://www.ms.gov.pl/projekty/projekty.shtml>, dostęp: 7 maja 2007 r.

⁷⁹ C. Czapów, J. Jedlewski, *Pedagogika resocjalizacyjna*, Warszawa 1971, s. 284; A. Paszkiewicz, *Podmiotowe...*, op. cit., s.27.

działaniach należy uwzględniać nie tylko jego aktualne potrzeby, ale także jego przyszłość.

Projektowane rozwiązania uwzględniające zasadę podmiotowości dziecka są wyrazem starania o dostosowanie obowiązującego w Polsce prawa nieletnich do standardów międzynarodowych⁸⁰.

Projekt Prawa nieletnich wskazuje na ścisły związek zasady kierowania się dobrem dziecka z zasadą indywidualizacji w traktowaniu nieletnich (art. 3 p.p.n.). Z brzmienia art. 3 p.p.n. wynika jednak, że tu katalog cech nieletniego, które sąd powinien wziąć pod uwagę przy orzekaniu właściwego środka, jest zamknięty. Należą do nich: stopień demoralizacji⁸¹, poziom rozwoju psychicznego i fizycznego nieletniego, jego uzdolnienia, stan zdrowia, skłonność do określonego zachowania się oraz warunki wychowania nieletniego.

Motywy przemawiające za takim zawężeniem katalogu czynników mających wpływ na ustalenie kierunku interwencji wychowawczej są dla mnie niezrozumiałe zwłaszcza, że pominięto tak kluczową przesłankę jaką jest wiek nieletniego. Jak wiadomo, „każdy wiek ma swoje prawa” i skłonność do określonego zachowania się w pewnym wieku może być zrozumiała, a nawet naturalna, a w innym już nie⁸².

W przeciwieństwie do u.p.n. projektodawca pominął również takie cechy jak charakter nieletniego i charakter środowiska⁸³, w którym nieletni się wychowywał. Uważam, że takie rozwiązanie może być uzasadnione tym, że charakter nieletniego jest zazwyczaj jeszcze nieukształtowany⁸⁴. W tak młodym wieku nieustannie zmienia się postawę wobec świata i ludzi, a pewne cechy takie jak agresja, arogancja, upór, często nasilające się w okresie dojrzewania, mogą być tylko wyrazem młodzieńczego buntu.

Słusznie również zrezygnowano z badania charakteru środowiska nieletniego obok badania jego warunków wychowawczych, ponieważ zakres tych pojęć wydaje się być w praktyce tożsamy.

⁸⁰ M. Korcyl – Wolska, *Postępowanie...*, op. cit., s. 194.

⁸¹ Projekt Kodeksu nieletnich z 2005 r. nie posługiwał się kryterium stopnia demoralizacji. Przewidywano natomiast, że sąd przy stosowaniu środków wychowawczych bierze pod uwagę powód ich stosowania. Zob. art. 3 § 2 projektu z 2005 r. dostępnego w Internecie <http://kurator.webd.pl>, dostęp: 7 maja 2007 r.

⁸² Zob. P.G. Zimbardo, *Psychologia i Życie*, Warszawa 1999, s. 180 i n.

⁸³ Projekt Kodeksu nieletnich z 2005 r. nakazywał brać pod uwagę charakter środowiska nieletniego w celu realizacji dyrektywy indywidualizacji przy stosowaniu środków wychowawczych. Zob. art. 3 § 2 projektu z 2005 r. dostępnego w Internecie <http://kurator.webd.pl>, dostęp: 7 maja 2007 r.

⁸⁴ Por. A. Gaberle (w:) A. Gaberle, M. Korcyl – Wolska, *Komentarz...*, op. cit., s. 26.

Przed orzeczeniem środka wychowawczego sąd miałby obligatoryjnie przeprowadzać wywiad środowiskowy (art. 18 § 1 p.p.n.). Takie rozwiązanie w pełni zasługuje na aprobatę. Dobór właściwych, a co za tym idzie skutecznych środków wychowawczych uwarunkowany jest prawidłową diagnozą przyczyn demoralizacji, a do tego konieczne jest ustalenie warunków w jakich wychowuje się nieletni.

Innym, ważnym rozwiązaniem p.p.n., który może przesądzać o skuteczności procesu wychowawczego jest możliwość zwrócenia się przez sąd do rodzinnego ośrodka diagnostyczno – konsultacyjnego lub innej specjalistycznej instytucji o opinię określającą właściwe kierunki oddziaływania na nieletniego, choćby sąd uzyskał już opinię innych biegłych (art. 74 § 1 p.p.n.). Uzyskanie takiej opinii byłoby obligatoryjne przed wydaniem orzeczenia o skierowaniu nieletniego do odpowiedniej placówki albo o umieszczeniu w zakładzie poprawczym (art. 74 § 3 p.p.n.)⁸⁵. Taka opinia może dostarczyć wielu informacji koniecznych dla zastosowania najodpowiedniejszego środka. Od dawna bowiem podnoszono w literaturze⁸⁶, że inaczej należy wychowywać przywódcę kręgu chuligańskiego, inaczej osobę wykolejoną na tle neurotycznym, a jeszcze inaczej osobę wykolejoną na tle psychopatycznym.

Wydaje się, że proponowane rozwiązania zapewnią skuteczną realizację zasady indywidualizacji w postępowaniu z nieletnimi.

Rezygnacja projektodawcy z wymienienia zasady uwzględniania interesu społecznego prawdopodobnie podyktowana jest tym, że interes społeczny mieści się w interesie dziecka, o czym była mowa już wcześniej⁸⁷.

Uwzględniając powyższe uwagi należy stwierdzić, że zasadnicze cele postępowania z nieletnimi, oparte głównie na modelu opiekuńczo – wychowawczym, nie ulegają diametralnej zmianie na gruncie proponowanych rozwiązań prawnych. Możemy tu mówić o kontynuacji zasadniczych przejawów oryginalnej, polskiej myśli prawniczej zgodnie z którą, jak pisał T. Bojarski⁸⁸ „nieletniemu należy przyjąć z pomocą dyktowaną troską o jego zagrożoną przyszłość”.

⁸⁵ Zgodnie z art. 74 § 4 p.p.n. można poprzestać na uzyskaniu opinii biegłych jeżeli uzyskanie opinii rodzinnego ośrodka diagnostyczno – konsultacyjnego grozi przewlekłością postępowania, a opinię biegłych można uzyskać znacznie szybciej lub opinia ma służyć jedynie rozstrzygnięciu w przedmiocie skierowania nieletniego do zakładu opieki zdrowotnej albo domu pomocy społecznej.

⁸⁶ C. Czapów, S. Jedleński, *Pedagogika...*, op. cit., s. 120.

⁸⁷ Por. uwagi dot. zasady uwzględniania interesu społecznego zamieszczone w niniejszej pracy w rozdz. 1.2.1.

⁸⁸ T. Bojarski, *Podstawowe założenia traktowania nieletnich...*, op. cit., s. 17.

ROZDZIAŁ 2

PRZESŁANKI WSZCZĘCIA POSTĘPOWANIA WOBEC NIELETNIEGO

2.1 Nieletniość

2.1.1 Uwagi wstępne

W literaturze psychologicznej⁸⁹, pedagogicznej⁹⁰, a nawet prawniczej⁹¹ zwraca się uwagę na to, że osobowość człowieka jest jego cechą, która nie jest mu dana w momencie urodzenia, a kształtuje się w procesie wychowania. Wskazuje się⁹², że poprzez internalizację określonych norm, wartości, wzorów zachowania w poszczególnych etapach rozwoju psychicznego i fizycznego, a także w miarę zdobywania wiedzy i doświadczenia w życiu społecznym, kształtuje się pewna struktura cech i właściwości warunkująca zachowanie człowieka względem siebie i innych ludzi.

U pewnej kategorii osób osobowość, ze względu na rozwój psychiczny i fizyczny oraz brak doświadczenia społecznego, nie została jeszcze ukształtowana. Główną przyczyną takiego stanu rzeczy jest nieosiągnięcie określonego wieku, który dawałby prawdopodobieństwo osiągnięcia dostatecznego rozwoju biopsychicznego⁹³.

Z tego względu ustawodawca opierając się na wskazaniach biologii, psychologii, psychiatrii i socjologii, a także tradycji i kulturze prawnej narodu wyznacza, posługując się kryterium wieku, pojęcie nieletniego traktowanego odmiennie od pozostałych kategorii sprawców czynów zabronionych⁹⁴. Kwestią fundamentalną do dalszych rozważań jest zdefiniowanie owej nieletniości.

Pojęciem tym posługiwał się już Kodeks karny z 1932 r. uznając za nieletniego osobę, która popełniła czyn zabroniony pod groźbą kary przed ukończeniem 17 lat. (art. 69 i 70 k.k. z 1932 r.).

⁸⁹ M. Przetacznik-Gierowska, Z. Włodarski, *Psychologia wychowawcza*, Warszawa 1994, s. 42 i n.; P.G. Zimbardo, *Psychologia...* op. cit., s. 191 i n.

⁹⁰ Zob. B. Suchodolski (red.), *Pedagogika*, Warszawa 1985, s. 70 i n.

⁹¹ A. Grześkowiak, *Postępowanie...*, op. cit., s. 44 i n.; G. Rdzanek Piwowski, *Nieletniość i jej granice*, Warszawa 1993, s. 114-136; T. Kaczmarek, *Psychologiczne...*, op. cit., s. 15 i n.

⁹² A. Grześkowiak, *Postępowanie...*, op. cit., s. 44.

⁹³ Zob. pow. wyżej lit.

⁹⁴ A. Grześkowiak, *Postępowanie...*, op. cit., s. 44 i n.

Kodeks ten rozróżniał:

1) nieletnich nieodpowiedzialnych karnie- do kategorii tej należały dzieci, które nie ukończyły 13 roku życia, a także osoby pomiędzy 13 a 17 rokiem życia działające bez rozeznania (art. 69 § 1 k.k. z 1932 r.) - wobec tej grupy nieletnich stosowano wyłączni środki wychowawcze (art. 69 § 2 k.k. z 1932 r.), oraz

2) nieletnich odpowiadających na zasadzie rozeznania⁹⁵ – były to osoby pomiędzy 13 a 17 rokiem życia, które sąd skazywał na umieszczenie w zakładzie poprawczym (art. 70 k.k. z 1932 r.).

W ujęciu Kodeksu Karnego z 1932 r. nieletni tym różnił się od dorosłego sprawcy czynu zabronionego, że ze względu na brak dojrzałości psychicznej nie miał zdolności do zawinienia i tym samym nie podlegał karze. W zamian stosowano wobec niego środki wychowawcze lub poprawcze⁹⁶.

2.1.2. Pojęcie nieletniego według u.p.n.

U.p.n. rezygnując z kryterium rozeznania oraz przyjmując opiekuńczy model postępowania z nieletnimi nadaje pojęciu nieletniego nowe, szersze znaczenie⁹⁷.

Według art. 1 u.p.n. nieletnim w zakresie zapobiegania i zwalczania demoralizacji jest każdy, kto nie ukończył lat 18. W literaturze⁹⁸ podkreśla się, że ma to swoje uzasadnienie w uregulowaniu pełnoletniości w prawie cywilnym⁹⁹, a także

⁹⁵ Model postępowania z nieletnimi wskazujący rozeznanie, jako kryterium odpowiedzialności nieletniego został wprowadzony po raz pierwszy we Francji na przełomie wieku XVIII i XIX. Do Polski dotarł za sprawą obowiązywania na ziemiach polskich ustawodawstwa państw zaborczych. Kodeks Karny z 1932 r. uzależniał istnienie rozeznania od możliwości rozpoznania znaczenia czynu, kierowania swoim postępowaniem oraz uprzednio powziętego zamiaru. Trudności w ustaleniu stopnia rozeznania (ocena intelektu, woli, moralności) przyczyniły się do krytyki tej instytucji. Więcej na ten temat zob. R.G. Hałas, *Odpowiedzialność...*, op. cit., s. 34 i n.

⁹⁶ Zob. T. Kaczmarek, *Psychologiczne...*, op. cit., s. 15.

⁹⁷ Zob. A. Strzembosz, *Postępowanie...*, op. cit., s. 29; M. Korcyl – Wolska, *Postępowanie...*, op. cit., s. 61; B. Stańdo – Kawecka, *Prawo...*, op. cit., s. 301.

⁹⁸ A. Gaberle (w:) A. Gaberle, M. Korcyl – Wolska, *Komentarz...*, op. cit., s. 18.

⁹⁹ Takie uregulowanie sprawia, że w zasadzie pojęcie „nieletniego” odpowiada pojęciu małoletniego, które na gruncie prawa cywilnego oznacza osobę, która nie ukończyła lat 18. Art. 10 § 1 Kodeksu Cywilnego stanowi, że „pełnoletnim jest ten, kto ukończył lat 18”, w § 2 ustawodawca stanowi, że „przez zawarcie małżeństwa małoletni uzyskuje pełnoletniość”. Uzyskanie pełnoletniości przez małżeństwo nie zmienia statusu nieletniego na gruncie u.p.n. Zob. A. Gaberle (w:) A. Gaberle, M. Korcyl – Wolska, *Komentarz...*, op. cit., s. 18.

w aktach prawa międzynarodowego¹⁰⁰. Za poważną lukę ze względu na gwarancyjność prawa uważa się w doktrynie¹⁰¹ brak dolnej granicy wieku, która uniemożliwiałaby ingerencję sądu ze względu na demoralizację nieletniego. Jak zauważa A. Grześkowiak¹⁰² „powtórzono tutaj, chociaż na innej płaszczyźnie, bo obejmującej demoralizację nieletniego, błąd k.k. z 1932 r.”

Trudno zgodzić się z przeciwnym stanowiskiem reprezentowanym przez T. Bojarskiego¹⁰³, który twierdzi, że „nieokreślenie dolnej granicy wieku w tym przypadku jest posunięciem słusznym, gdyż o wszczęciu postępowania decydować powinny względy celowości i realne potrzeby wychowawcze dziecka zdemoralizowanego”. Taka regulacja nie spełnia standardów międzynarodowych. Zwraca się uwagę¹⁰⁴, że Konwencja o Prawach Dziecka w art. 40 podkreśla niezbędność ustanowienia minimalnej granicy wieku, poniżej której wobec dzieci nie będzie można wszczynać postępowania w sprawie o naruszenie norm prawa karnego.

W sprawach o czyn karalny nieletnim jest natomiast osoba między 13 a 17 rokiem życia (art. 1 § 1 pkt. 2 u.p.n.). Chwilą decydującą dla przyjęcia nieletniości jest chwila popełnienia czynu karalnego¹⁰⁵. W piśmiennictwie¹⁰⁶ zwraca się uwagę, że wiek ten pozwala na osiągnięcie takiego rozwoju psychicznego, który umożliwia rozpoznanie naganności swego zachowania oraz wyrządzonej szkody, a także koresponduje z uregulowaniami przyjętymi w prawie cywilnym i w prawie karnym. Jeżeli czyn karalny popełni osoba, która nie ukończyła lat 13 należy potraktować to jako przejaw demoralizacji i właśnie na tej podstawie wszcząć postępowanie wobec nieletniego¹⁰⁷.

W postępowaniu wykonawczym pozostaje się nieletnim nawet do ukończenia lat 21 (art. 1 § 1 pkt. 3 u.p.n.) bez względu na to czy środki wychowawcze bądź poprawcze

¹⁰⁰ Zgodnie z Konwencją o Prawach Dziecka dzieckiem jest istota ludzka w wieku poniżej 18 lat, chyba, że zgodnie z prawem odnoszącym się do dziecka uzyskała ona wcześniej pełnoletniość. Zob. art. 1 Konwencji o prawach dziecka, Dz. U. Nr 120, poz. 526.

¹⁰¹ A. Grześkowiak, *Postępowanie...*, op. cit., s. 46; M. Stanowska, A. Walczak-Żochowska, K. Wierzbowski, *Uwagi o profilu...*, op. cit., s. 55 i n; M. Korcyl – Wolska, *Postępowanie...*, op. cit., s. 62-63.

¹⁰² A. Grześkowiak, *Postępowanie...*, op. cit., s. 46.

¹⁰³ T. Bojarski (w:) T. Bojarski, E. Skrętowicz, *Ustawa...*, op. cit. s. 22-23.

¹⁰⁴ Zob. H. Kołakowska - Przełomiec, *Dziecko jako sprawca i ofiara przestępstwa (Ochrona dziecka w prawie karnym)* (w:) *Konwencja o Prawach Dziecka- analiza i wykładnia-*, pod red. T. Smoczyńskiego, Poznań 1999, s. 405.

¹⁰⁵ Zob. M. Korcyl – Wolska, *Postępowanie*, op. cit., s. 63 i n.

¹⁰⁶ Zob. W. Patulski, *Postępowanie...*, op. cit., s. 8 i n.; A. Gaberle (w:) A. Gaberle, M. Korcyl – Wolska, *Komentarz...*, op. cit., s. 19.

¹⁰⁷ M. Korcyl – Wolska, *Postępowanie...*, op. cit., s. 64.

orzekł sąd rodzinny czy sąd karny¹⁰⁸. Nieletniość tę zachowuje się jednak tylko na czas i tylko w zakresie wykonywania orzeczonych środków¹⁰⁹. Jeżeli nieletni przebywa w zakładzie poprawczym po ukończeniu lat 17 i w tym czasie popełni czyn o znamionach przestępstwa to odpowiada on już jako dorosły na zasadach Kodeksu Karnego¹¹⁰.

W literaturze¹¹¹ podnosi się, że objęcie pojęciem „nieletni” tych wszystkich kategorii osób jest wyrazem przyjęcia orientacji wychowawczej. Ustawodawca porzuca dotychczasowe karnoprawne rozumienie tego pojęcia oznaczające jedynie wyróżnioną ze względu na wiek kategorię sprawców czynów zabronionych pod groźbą kary i nadaje mu nowy sens „nieletni – nieprzystosowany społecznie”.

2.1.3 Wyniki badań aktowych dotyczące wieku nieletnich, wobec których prowadzi się postępowanie na podstawie u.p.n.

Niniejsze badania miały na celu ukazanie:

1. w jaki sposób ukształtowała się praktyka sądowa w kwestii dolnej granicy wieku nieletnich, wobec których prowadzi się postępowanie sądowe,
2. grupy wiekowej nieletnich, wobec której najczęściej prowadzi się postępowanie sądowe,
3. grupy nieletnich, wobec której najrzadziej prowadzi się postępowanie sądowe.

¹⁰⁸ A. Gaberle (w:) A. Gaberle, M. Korcyl – Wolska, *Komentarz...*, op. cit., s. 22.

¹⁰⁹ Zob. tamże, s. 22.

¹¹⁰ Zob. tamże, s. 22.

¹¹¹ Zob. M. Stanowska, A. Walczak – Żochowska, K. Wierzbowski, *Uwagi...*, op. cit., s. 55.

Tabela 6. Wiek nieletnich, wobec których prowadzono postępowanie przed sądem w sprawie o demoralizację lub o czyn karalny.

Sąd, w którym prowadzono badania		Sąd Rejonowy w Miechowie				Sąd Rejonowy dla Krakowa-Nowej Huty			
ROK		2004	2005	2006	2007	2004	2005	2006	2007
ogółem nieletnich	w l. b.	48	29	39	50	42	32	50	55
	w %	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%
7 lat	w l. b.	0	0	0	0	0	0	0	0
	w %	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%
8 lat	w l. b.	0	0	0	0	0	0	0	0
	w %	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%
9 lat	w l. b.	0	0	0	2	0	1	1	1
	w %	0,00%	0,00%	0,00%	4,00%	0,00%	3,13%	2,00%	1,82%
10 lat	w l. b.	1	1	0	1	0	0	1	1
	w %	2,08%	3,45%	0,00%	2,00%	0,00%	0,00%	2,00%	1,82%
11 lat	w l. b.	2	1	3	0	0	1	1	0
	w %	4,17%	3,45%	7,69%	0,00%	0,00%	3,13%	2,00%	0,00%
12 lat	w l. b.	4	1	4	5	2	5	2	3
	w %	8,33%	3,45%	10,26%	10,00%	4,76%	15,63%	4,00%	5,45%
13 lat	w l. b.	5	5	3	3	8	4	5	4
	w %	10,42%	17,24%	7,69%	6,00%	19,05%	12,50%	10,00%	7,27%
14 lat	w l. b.	4	4	8	5	5	3	11	7
	w %	8,33%	13,79%	20,51%	10,00%	11,90%	9,38%	22,00%	12,73%
15 lat	w l. b.	8	8	6	13	10	8	13	15
	w %	16,67%	27,59%	15,38%	26,00%	23,81%	25,00%	26,00%	27,27%
16 lat	w l. b.	17	8	12	19	15	8	15	14
	w %	35,42%	27,59%	30,77%	38,00%	35,71%	25,00%	30,00%	25,45%
17 lat	w l. b.	7	1	3	2	2	2	1	10
	w %	14,58%	3,45%	7,69%	4,00%	4,76%	6,25%	2,00%	18,18%

Wnioski:

1. Na podstawie wyników badań aktowych można wywieść, iż w sądach dla nieletnich utrwaliła się praktyka zgodnie, z którą nie wszczyna się postępowania w stosunku do nieletnich, którzy nie ukończyli 9 lat.
2. Wyjątkowo prowadzi się postępowanie wobec nieletnich pomiędzy 9 a 12 rokiem życia (5,2% spośród wszystkich nieletnich objętych badaniami należało

do tej grupy wiekowej). Można zatem pokusić się o stwierdzenie, że praktyka doskonale poradziła sobie z luką prawną w kwestii dolnej granicy wieku, poniżej której wszczęcie postępowania wobec nieletniego byłoby niemożliwe.

3. Najliczniejszą grupę nieletnich, wobec których toczy się postępowanie w sprawie o demoralizację lub czyn karalny stanowią 15 i 16- latkowie (w ponad 50% badanych spraw).
4. Wobec osób, które ukończyły lat 17 postępowanie na podstawie u.p.n. można wszcząć tylko ze względu na inne przejawy demoralizacji niż popełnienie czynu zabronionego, w związku z czym wobec tej kategorii nieletnich stosunkowo rzadko wszczyna się postępowanie (8,1% nieletnich) zwłaszcza, że w takiej sytuacji stosowanie środków wychowawczych zwykle bywa już niecelowe.

2.1.4 „Nieletni” w projekcie ustawy „Prawo nieletnich” z 2007 r.

Projekt Prawa nieletnich w znacznym stopniu zawęża zakres pojęcia „nieletni”. Nieletnim, na gruncie projektowanych przepisów, jest osoba, która ukończyła lat 10, a nie ukończyła lat 18 i występują u niej przejawy demoralizacji (art. 1 § 1 p.p.n.)¹¹².

Ustalając dolną granicę wieku nieletniości projektodawcy wyszli naprzeciw zgłaszanym od lat postulatami doktryny¹¹³. Tym samym zwiększono gwarancyjność prawa nieletnich. Jak słusznie zauważyła M. Korcyl – Wolska „wykładnia dosłowna art. 1 § 1 pkt. 1 u.p.n. prowadzi do wniosku, że rozpiętość wieku nieletniego w tym postępowaniu mieści się w granicach od chwili urodzenia do ukończenia 18 lat.”¹¹⁴ Taka interpretacja prowadziłaby oczywiście do absurdu, gdyż działania podjęte wobec dzieci przez sąd dla nieletnich mogą być skuteczne tylko wtedy, gdy dziecko osiągnie określony rozwój umysłowy.

¹¹² Projekt Kodeksu nieletnich z 2005 r. przewidywał dodatkowo, że „nieletnim jest osoba, wobec której można zastosować środki wychowawcze przewidziane w niniejszej ustawie, choćby pociągnięto ją do odpowiedzialności na zasadach określonych w Kodeksie karnym”. Zob. art. 2 projektu z 2005 r. dostępnego w Internecie <http://kurator.webd.pl>, dostęp: 7 maja 2007 r.

¹¹³ M. Stanowska, A. Walczak – Żochowska, K. Wierzbowski, *Uwagi...*, op. cit., s. 55; M. Siewierski, *O właściwe zasady...*, op. cit., s. 41; A. Grześkowiak, *Reforma...*, op. cit., s. 232; M. Korcyl – Wolska, *Postępowanie...*, op. cit., s. 62.

¹¹⁴ M. Korcyl – Wolska, *Postępowanie...*, op. cit., s. 62.

Projektodawcy, w uzasadnieniu do projektu „Prawa nieletnich”¹¹⁵, powołują się na Opinię dr Mariana Olejnika z Zakładu Psychologii Rozwojowej i Wychowawczej Instytutu Psychologii Uniwersytetu Jagiellońskiego dotyczącą granicy wieku nieletniego, od której można oczekiwać zrozumienia norm moralnych. Zgodnie z tą opinią „charakterystyczny dla większości dorosłych sposób rozumienia norm moralnych pojawia się i stopniowo zaczyna dominować w myśleniu dzieci przeciętnie w wieku 9 lat”. Projektodawcy podkreślają, że ustanowienie granicy nieletniości na lat 10 ma być gwarancją ugruntowania norm moralnych w nieletnich.

W uzasadnieniu projektu¹¹⁶ znajdujemy odwołanie do tak ustalonych granic „odpowiedzialności” przewidzianych w porządkach prawnych Anglii, Walii, Cypru, Szwajcarii oraz Australii.

Określenie dolnej granicy wieku na poziomie lat 10 nie jest żadnym novum na gruncie prawa polskiego¹¹⁷. W poprzednim stanie prawnym przyjmowano zgodnie z instrukcją sadową z 1954 r.¹¹⁸, że w stosunku do nieletnich, którzy nie ukończyli lat 10 postępowanie karne należy umorzyć i nie stosować żadnych środków wychowawczych.

Tym bardziej dziwi stanowisko Rzecznika Praw Obywatelskich, Ewy Sowińskiej, która w opinii o projekcie¹¹⁹ krytycznie ocenia tak proponowaną dolną granicę wieku jako zbyt niską. Nie przekonuje argument jakoby polski wymiar sprawiedliwości nie był gotowy do „udźwignięcia roli wychowawczej względem tak młodych osób”¹²⁰. Powszechnie wiadomo, że interwencja wychowawcza dla swej skuteczności powinna być podjęta odpowiednio wcześniej i nie można w niej upatrywać zaostżenia odpowiedzialności nieletnich¹²¹. Dziś również zdarza się orzekanie środków wychowawczych wobec 10, 11, 12 – latków.

Przytoczenie postanowień Reguł Minimalnych ONZ wyznaczających minimalne standardy dotyczące wymiaru sprawiedliwości wobec nieletnich, zgodnie z którymi dolna granica wieku od której zaczyna się odpowiedzialność karna nieletnich nie może

¹¹⁵ Uzasadnienie do projektu ustawy Prawo Nieletnich, s. 6, dostępne w Internecie: http://www.ms.gov.pl/projekty/proj07072_uzas.rtf, dostęp: 21 październik 2007 r.

¹¹⁶ Tamże, s. 6.

¹¹⁷ Zob. M. Korcyl – Wolska, *Postępowanie...*, op. cit., s. 62-63.

¹¹⁸ Zarządzenie nr 104 Ministra Sprawiedliwości, Dz. Urz. Min. Spraw. 1954, nr 10, poz.48.

¹¹⁹ Opinia Rzecznika Praw Dziecka Rzeczypospolitej Polski w sprawie projektów: ustawy – Kodeks nieletnich oraz ustawy Przepisy wprowadzające Kodeks nieletnich, z dnia 25 czerwca 2007 r., ZBA-071-22/07/MD, s. 2, dostępna w Internecie, http://www.brpd.gov.pl/wystapienia/stanowiska_kodeksy.doc, dostęp: 21 października 2007 r.

¹²⁰ Tamże, s. 2.

¹²¹ Zob. W. Patulski, *Postępowanie...*, op. cit., s. 10; A. Grzeskowiak, *Reforma...*, op. cit., s. 228.

być wyznaczona zbyt nisko jest całkowicie nieadekwatne do omawianych uregulowań. Przemawia za tym nie tylko fakt, że odpowiedzialność zarówno na zasadach u.p.n. jak i Prawa nieletnich nie ma nic wspólnego z odpowiedzialnością karną, a nawet biorąc pod uwagę przyjęty model postępowania w ogóle o odpowiedzialności nie może być mowy, ale także to, że dotychczas przyjęto w praktyce, że swoista „odpowiedzialność nieletnich w Polsce zaczyna się w momencie ukończenia 7 roku życia”¹²², a więc znacznie wcześniej, na co zwraca uwagę M. Korcyl-Wolska.

Nie sposób zgodzić się również z zarzutem stawianym przez Radę Legislacyjną¹²³ dotyczącym występowania sprzeczności pomiędzy określeniem „nieletni” w projekcie Prawa nieletnich a pojęciem „młodociany” funkcjonującym w przepisach Kodeksu Karnego. Bez wątplenia sprawca czynu zabronionego popełnionego po ukończeniu lat 17 traktowany jest jako młodociany dorosły i odpowiada na zasadach Kodeksu Karnego i to zostało wyraźnie zaznaczone w projekcie¹²⁴. Braku zgodności można dopatrzeć się natomiast, co do sytuacji nieletniego popełniającego czyn zabroniony jako wykroczenie po ukończeniu lat 15 określonej w p.p.n. i w k.w.¹²⁵.

Bardziej kontrowersyjnym rozwiązaniem projektu jest obniżenie górnej granicy wieku w postępowaniu wykonawczym do lat 18, czyli aż o 3 lata (art. 11 p.p.n.).

Projektodawcy tłumaczą¹²⁶ tę zmianę tym, że wraz z wiekiem młodzi ludzie są coraz mniej podatni na działania o charakterze wychowawczym, a ich obecność w zakładzie poprawczym prowadzi do dezintegracji procesu wychowawczego u młodszych wychowanków. Stają się oni swego rodzaju autorytetami, nauczycielami negatywnych wzorów zachowań, pogłębiając tym samym proces wykołejenia

¹²² Zob. M. Korcyl – Wolska, *Postępowanie...*, op. cit., s. 63 i pow. tam lit.

¹²³ Opinia Rady Legislacyjnej o projekcie ustawy Kodeks Nieletnich z dnia 4 czerwca 2007 r., RL-0303-41/07, s. 3, dostępna w Internecie, <http://www.radalegislacyjna.gov.pl/index.php?id=201>, dostęp: 21 października 2007 r.

¹²⁴ Zgodnie z art. 1 § 2 p.p.n. „przepisów ustawy nie stosuje się w stosunku do osób, które:

- po ukończeniu lat 17 popełniły czyn zabroniony będący przestępstwem, przestępstwem skarbowym lub wykroczeniem skarbowym,

- przed ukończeniem lat 17 popełniły czyn zabroniony będący przestępstwem, przestępstwem skarbowym lub wykroczeniem skarbowym, lecz zostają pociągnięte do odpowiedzialności na zasadach określonych w Kodeksie karnym,

- po ukończeniu lat 15 popełniły czyn zabroniony będący wykroczeniem i zostają pociągnięte do odpowiedzialności na zasadach określonych w Kodeksie wykroczeń”.

¹²⁵ Szerzej zob. A. Gaberle, *Projekt...*, op. cit., s.11 i n.

¹²⁶ Uzasadnienie do projektu ustawy Prawo Nieletnich, s. 7, dostępne w Internecie: http://www.ms.gov.pl/projekty/proj07072_uzas.rtf, dostęp: 21 październik 2007 r.

młodszych „kolegów”. „Należy porzucić złudzenie, że skuteczna resocjalizacja w zakładzie poprawczym może dotyczyć wszystkich osób, które weszły w konflikt z prawem i skoncentrować pracę na nieletnich dających większą nadzieję na skuteczne oddziaływanie wychowawcze” piszą autorzy projektu w uzasadnieniu Prawa nieletnich¹²⁷.

Takie rozwiązanie zdaniem Rzecznika Praw Obywatelskich¹²⁸ zasługuje w pełni na uznanie.

Z kolei członkowie Komisji Kodyfikacyjnej Prawa Karnego¹²⁹ upatrują w takiej regulacji poważne rozszerzenie odpowiedzialności karnej za czyny popełnione w okresie nieletniości. Ich zdaniem ukończenie lat 18 w chwili orzekania przez sąd pierwszej instancji powoduje, że sąd nie może już orzec stosowania środków wychowawczych. W takiej sytuacji sąd umarza postępowanie, umarza je warunkowo albo wymierza karę z jej nadzwyczajnym złagodzeniem. „Prowadzi to do poważnego rozszerzenia orzekania kar i środków karnych wobec osób, które w okresie nieletniości dopuściły się czynów o różnym ciężarze gatunkowym i różnym stopniu zdemoralizowania, a z drugiej strony – do zupełnego braku reakcji, choćby w postaci stosowania środków wychowawczych lub poprawczych, jeżeli sąd nie zdecyduje się na reakcje karną i umorzy postępowanie. Taka alternatywa wydaje się wyjątkowo niewłaściwa”¹³⁰. Uwzględniając jednak okoliczność, że sąd może przecież w takiej sytuacji orzec karę z warunkowym jej zawieszeniem, należy stwierdzić, że rozwiązanie to nie jest aż tak radykalne, a może mieć nawet wymiar dalece wychowawczy.

Reasumując, nowe Prawo nieletnich wprowadza jedną, klarowną definicję, kluczowego dla całego postępowania, określenia „nieletni”. Zakres tego pojęcia odpowiada regulacjom przyjętym w innych dziedzinach prawa, co wskazuje na konsekwencje i racjonalizm ustawodawcy. Poza tym, określenie dolnej granicy wieku

¹²⁷ Zgodnie z danymi przedstawionymi w uzasadnieniu projektu Prawa nieletnich „w okresie od 1 stycznia do 31 kwietnia 2003 r. doprowadzono do zakładów poprawczych 271 osób, które ukończyły 18 lat, w tym 63 po pobycie w areszcie śledczym, co stanowi ponad 23%”. Zob. Uzasadnienie do projektu Prawa nieletnich, s. 7, dostępne w Internecie: <http://www.ms.gov.pl/projekty/projekty.shtml>, dostęp: 7 maja 2007 r.

¹²⁸ Opinia Rzecznika Praw Dziecka Rzeczypospolitej Polski w sprawie projektów: ustawy – Kodeks nieletnich oraz ustawy Przepisy wprowadzające Kodeks nieletnich, z dnia 25 czerwca 2007 r., ZBA-071-22/07/MD, s. 4, dostępna w Internecie, http://www.brpd.gov.pl/wystapienia/stanowiska_kodeksy.doc, dostęp: 21 października 2007 r.

¹²⁹ Opinie i stanowiska Komisji Kodyfikacyjnej Prawa Karnego. Opinia Komisji w sprawie projektu Kodeksu nieletnich, KKPK 403/64/05), s. 2-3, dostępna w Internecie: <http://www.sn.pl/orzecnictwo/bpk/0509/2005-09.pdf>, dostęp: 21 października 2007 r.

¹³⁰ Tamże, s. 2-3.

łagodzi nieco arbitralny charakter postępowania z nieletnimi oraz dostosowuje prawo polskie do standardów międzynarodowych. Biorąc pod uwagę powyższe rozważania trzeba przyznać, że proponowane rozwiązania są w pełni uzasadnione.

2.2. Demoralizacja i czyn karalny

2.2.1 Przesłanki przedmiotowe wszczęcia postępowania wobec nieletniego na podstawie u.p.n. – uwagi wstępne

Kryterium przedmiotowe zostało sformułowane w u.p.n. inaczej niż czynił to Kodeks Karny z 1932 r.¹³¹. Ustawodawca zrezygnował z posłużenia się pojęciem „czyn zabroniony”¹³² pod groźbą kary” na rzecz dwóch nowych: „demoralizacja” i „czyn karalny”.

W literaturze¹³³ podkreśla się, że „przyjęte w ustawie zmiany pojęciowe (...), a więc odstępianie od posługiwania się pojęciem czynu zabronionego wspólnie z elementami rozeznania, mają na celu dobitniejsze podkreślenie, że w odniesieniu do jakichkolwiek zachowań nieletniego – generalnie – nie wchodzi w grę ich rozważanie w kategoriach zawinienia bądź nie.”¹³⁴

Z treści art. 1 u.p.n. wynika, że postępowanie w sprawie nieletniego prowadzi się w celu zapobiegania i zwalczania demoralizacji, a także w sprawach o czyny karalne.

Pojęcia te stanowią novum na gruncie prawa polskiego. Szczególnie dużo kontrowersji wzbudziło określenie „demoralizacja”. Wcześniej bowiem w literaturze¹³⁵,

¹³¹ Szerzej zob. B. Stańdo-Kawecka, *Prawo karne...*, op. cit., s. 275 i n.; J. Makarewicz, *Kodeks karny z komentarzem*, Lwów 1938, s. 241 i n.

¹³² Pojęcie „czyn zabroniony” jest pojęciem szerszym niż „przestępstwo”. Przestępstwem jest tylko zawiniony czyn zabroniony. Posłużenie się pojęciem „czyn zabroniony pod groźbą kary” w stosunku do sprawców nieletnich miało za zadanie odróżnienie ich sytuacji od sytuacji sprawców dorosłych, którym na ogół można przypisać winę. Zob. E. Bieńkowska, A. Walczak – Żochowska, *Postępowanie...*, op. cit., s. 54- 55.

¹³³ Zob. A. Grześkowiak, *Reforma...*, op. cit., s. 234 i n.; E. Bieńkowska, A. Walczak – Żochowska, *Postępowanie...*, op. cit., s. 55.

¹³⁴ Tamże, s. 55.

¹³⁵ Szerzej zob. Z. Ostrahińska, *Psychologiczne determinanty niedostosowania społecznego i przestępczości (w:) Zagadnienia przestępczości w Polsce* pod red. J. Jasińskiego, Warszawa 1975, s. 245; C. Czapów, *Wychowanie resocjalizacyjne*, Warszawa 1978, s. 10 i n.; K. Pospieszyl, E. Żabczyńska, *Psychologia dziecka niedostosowanego społecznie*, Warszawa 1980, s. 13; D. Wójcik,

w kontekście nieletnich posługiwano się raczej pojęciem „nieprzystosowanie społecznie”.

„Demoralizacja” i „popętnienie czynu karalnego” to dwie odrębne podstawy do wszczęcia postępowania wobec nieletniego, choć mogą wystąpić także obok siebie. Zarówno zaistnienie którejkolwiek z tych podstaw z osobna, jak również obu łącznie¹³⁶ obliguje do wszczęcia postępowania wyjaśniającego wobec nieletniego. Postępowania nie wszczyna się natomiast w wypadku jeżeli nieletni nie wykazuje przejawów demoralizacji, chociaż jest nią zagrożony¹³⁷.

2.2.2 Wyniki badań aktowych dotyczące przesłanek przedmiotowych, na podstawie których prowadzi się postępowania w sprawach nieletnich, na gruncie obowiązujących przepisów

Celem niniejszych badań było ustalenie, czy równie często wszczyna się postępowanie sądowe w sprawie nieletniego ze względu na popełnienie przez niego czynu karalnego, jak i ze względu na wykazywanie przejawów demoralizacji.

Tabela 7. Przesłanki wszczęcia postępowania wobec nieletnich

Sąd, w którym prowadzono badania		Sąd Rejonowy w Miechowie				Sąd Rejonowy dla Krakowa-Nowej Huty			
ROK		2004 r.	2005 r.	2006 r.	2007 r.	2004 r.	2005 r.	2006 r.	2007 r.
ogółem nieletnich	w l. b.	48	29	39	50	42	32	50	55
	w %	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%
demoralizacja	w l. b.	19	7	20	20	13	18	23	30
	w %	39,58%	24,14%	51,28%	40,00%	30,95%	56,25%	46,00%	54,55%
czyn karalny	w l. b.	25	15	15	25	25	13	24	23
	w %	52,08%	51,72%	38,46%	50,00%	59,52%	40,63%	48,00%	41,82%
łącznie demoralizacja i czyn karalny	w l. b.	4	7	4	5	4	1	3	2
	w %	8,33%	24,14%	10,26%	10,00%	9,52%	3,13%	6,00%	3,64%

Nieprzystosowanie społeczne młodzieży. Analiza psychologiczno – kryminologiczna, Wrocław 1984, s. 12 i n.

¹³⁶ T. Bojarski (w:) T. Bojarski, E. Skrętowicz, *Ustawa...*, op. cit., s. 25.

¹³⁷ Szerzej zob. uwagi w rozdz. 1.2.1 niniejszej pracy.

Wnioski:

1. Wyniki ustaleń badawczych świadczą o tym, że praktycznie równie często prowadzi się postępowanie w sprawach nieletnich ze względu na podejrzenie popełnienia przez nich czynu karalnego, jak i ze względu na inne przejawy demoralizacji. Zważyć jednak należy, iż popełnienie czynu zabronionego przez nieletniego, który nie ukończył 13 lat kwalifikuje się jako przejaw demoralizacji, co ma wpływ na przedstawione wyżej wyniki. Niemniej jednak widać tu wyraźnie, że praktyka ciągle stara się zmierzyć z zadaniami nałożonymi przez ustawodawcę, który założył, że w postępowaniu z nieletnimi niewystarczające jest reagowanie wyłącznie na popełnie przez nieletniego czynu zabronionego, ale konieczne jest również dążenie do przeciwdziałania jego demoralizacji.
2. Rzadko wszczyna się postępowanie łącznie ze względu na demoralizację i popełnienie czynu karalnego, chociaż w Sądzie Rejonowy w Miechowie ponad dwa razy częściej (w przypadku 12,05% nieletnich na przestrzeni 4 lat) niż w Sądzie Rejonowy dla Krakowa – Nowej Huty (na przestrzeni całego badanego okresu w stosunku do 5,59% nieletnich). Można przypuszczać, że przyczyną takiej praktyki jest to, że popełnieni czynu zabronionego, szczególnie czynu karalnego, zazwyczaj świadczą o demoralizacji nieletniego, w związku z czym nie zwraca się już uwagi na inne przejawy demoralizacji.

2.2.3 Demoralizacja według u.p.n.

Przepisy ustawy nie definiują tego czym jest „demoralizacja”, której rozpoznanie u nieletniego decyduje o zastosowaniu wobec niego środków wychowawczych. Spróbuję zatem zrekonstruować znaczenie tego pojęcia na podstawie tekstu ustawy i stanowiska doktryny¹³⁸.

¹³⁸ W. Patulski, *Postępowanie...*, op. cit., s. 9-11; A. Strzembosz, *Postępowanie...*, op. cit., s. 33 i n.; tenże, *System sądowych...*, op. cit., s. 128 i n.; M. Stanowska, A. Walczak – Żochowska, K. Wierzbowski, *Uwagi...*, op. cit., s. 53; A. Grześkowiak, *Reforma...*, op. cit., s. 228 i n.; A. Grześkowiak, *Postępowanie...*, op. cit., s. 47 i n.; A. Ratajczak, *Materialnoprawne problemy...*, op. cit., s.10; V. Konarska- Wrzosek, *Ochrona nieletnich...*, op. cit., s. 49 i n.; B. Czarnecka – Działuk, *Nieletni sprawcy...*, op. cit., s. 30; T. Grzegorzczak, *Sytuacja nieletniego...*, op. cit., s. 5; A. Gaberle (w:) A. Gaberle, M. Korcyl – Wolska, *Komentarz...*, op. cit., s. 33 i n.; E. Bieńkowska, A. Walczak – Żochowska, *Postępowanie...*, op. cit., s. 55- 56; P. Górecki, S. Stachowiak, *Ustawa...*, op. cit., s. 16.

W art. 4 u.p.n. możemy znaleźć jedynie przykładowe wyliczenie tych okoliczności, które mogą świadczyć o demoralizacji¹³⁹. Należą do nich „w szczególności”: naruszanie zasad współżycia społecznego, popełnienie czynu zabronionego, systematyczne uchylanie się od obowiązku szkolnego lub kształcenia zawodowego, używanie alkoholu lub innych środków w celu wprowadzenia się w stan odurzenia, uprawianie nierządu, włóczęgostwo, udział w grupach przestępczych. To wyliczenie ma charakter jedynie przykładowy, objawowy i niesie ze sobą dalsze niejasności, bo czym są zasady współżycia społecznego.

Na problem ten zwrócono uwagę w literaturze¹⁴⁰. Dostrzeżono, że naruszenie takich zasad bywa przecież częste wśród dzieci, nie jest to niczym szokującym z punktu widzenia psychologii rozwojowej i nie stanowi dla nikogo zagrożenia¹⁴¹. Zdarza się, że problemów wychowawczych dostarczają dzieci, które zdemoralizowane nie są, a np. uciekają z domu ze względu na rodzinne awantury lub ze szkoły przed groźnym nauczycielem¹⁴².

Wskazuje się w piśmiennictwie, że dla przypisania istnienia przejawów demoralizacji konieczne jest ustalenie stopnia rozwoju psychicznego nieletniego i stwierdzenie czy umożliwia on rozróżnianie dobra i zła¹⁴³, czy niedojrzałość i bunt pozornie obrazujące wykolejenie społeczne nie są tylko wynikiem procesu dojrzewania, rozwoju, poszukiwania własnej tożsamości¹⁴⁴.

Z dużym naciskiem podkreśla się¹⁴⁵, że muszą to być zachowania o charakterze powtarzającym się. Pojedyncze zachowania mogą wskazywać jedynie na zagrożenie demoralizacją.

Z samego brzmienia słowa „de-moralizacja” wynika, że jest to pewien proces prowadzący do odejścia od moralności, a co zatem idzie mogący wystąpić u osób, które

¹³⁹ Szerzej na temat zachowań świadczących o demoralizacji nieletniego zob. A. Gaberle, M. Korcyl – Wolska, *Komentarz...*, op. cit., s. 33 i n.

¹⁴⁰ Na niejasność tego pojęcia zwraca się uwagę w lit., zob. A. Strzembosz, *Postępowanie...*, op. cit., s. 35; M. Stanowska, A. Walczak – Żochowska, K. Wierzbowski, *Uwagi...*, op. cit., s. 54; B. Czarnecka-Działuk, *Nieletni sprawcy...*, op. cit., s. 28.

¹⁴¹ B. Czarnecka – Działuk, *Nieletni sprawcy...*, op. cit., s. 30.

¹⁴² M. Stanowska, A. Walczak – Żochowska, K. Wierzbowski, *Uwagi...*, op. cit., s. 53.

¹⁴³ T. Grzegorzczak, *Sytuacja nieletniego...*, op. cit., s. 5; A. Strzembosz, *Postępowanie...*, op. cit., s. 33.

¹⁴⁴ A. Gaberle (w:) A. Gaberle, M. Korcyl – Wolska, *Komentarz...*, op. cit., s. 33.

¹⁴⁵ B. Czarnecka – Działuk, *Nieletni sprawcy...*, op. cit., s. 30.; A. Gaberle (w:) A. Gaberle, M. Korcyl – Wolska, *Komentarz...*, op. cit., s. 33; P. Górecki, S. Stachowiak, *Ustawa...*, op. cit., s. 16, E. Bieńkowska, A. Walczak – Żochowska, *Postępowanie...*, op. cit., s. 56 i pow. tam lit.

kiedyś były moralne¹⁴⁶. Uważam, iż nie budzi kontrowersji to, że moralność wyraża się w poszanowaniu dla wartości uznanych przez społeczeństwo i przyjęciu je jako swoje własne.¹⁴⁷ W takim znaczeniu trudno mówić o moralności u dzieci, u których system wartości nie został jeszcze wykształcony ze względu na poziom ich rozwoju psychicznego lub co prawda wykształcił się, ale w sposób patologiczny i odbiega od tego przyjętego przez społeczeństwo¹⁴⁸.

Skłania mnie to do wniosku, że dla potrzeb omawianej ustawy należy przyjąć szerszą definicję tego pojęcia, obejmując nią także te osoby, których nieprzystosowanie społeczne wynika z błędnego, patologicznego procesu wychowania. W związku z powyższym moim zdaniem należałoby wyróżnić dwa rodzaje demoralizacji:

- demoralizację „pierwotną”, która jest wynikiem nieprawidłowego procesu socjalizacji-dziecko od momentu urodzenia wychowywało się w środowisku patologicznym, nie otrzymało wzorców zachowań, które określa się jako właściwe, jego działania często są zgodne z przyjętym przez niego katalogiem wartości¹⁴⁹,

- demoralizację „wtórną”, która nastąpiła w wyniku zdarzeń późniejszych – dziecko wychowywało się w warunkach korzystnych, w środowisku rodzinnym funkcjonującym prawidłowo, stosowało się do powszechnie przyjętych norm postępowania, ale ze względu na zdarzenia późniejsze, np. tragedie losowe (śmierć rodziców), nieodpowiednie środowiska (sekty, grupy przestępcze), uzależnienie od środków odurzających (alkohol, narkotyki), wcześniej przyjęte przez nieletniego wartości ulegają degradacji.

Taki podział wydaje mi się właściwy i celowy ze względu na wybór najbardziej skutecznego środka wychowawczego, który ma być zastosowany względem nieletniego. Inaczej bowiem proces resocjalizacji będzie wyglądał w tych dwóch przypadkach¹⁵⁰.

¹⁴⁶ Por. H. Szkiładź, S. Bik, C. Szkiładź (red.), *Słownik języka polskiego*, t. 1, Warszawa 1978, s. 378; E. Sobol (red.), *Mały słownik języka polskiego PWN*, Warszawa 1968, Wyd. XII poprawione 1995, s. 126, B. Dunaj (red.), *Słownik współczesnego języka polskiego*, Kraków 2000, s. 269.

¹⁴⁷ H. Szkiładź, S. Bik, C. Szkiładź (red.), *Słownik języka polskiego*, t. 2, Warszawa 1978, s. 211; E. Sobol (red.) *Mały słownik języka polskiego PWN*, Warszawa 1968, Wyd. XII poprawione 1995, s. 452.

¹⁴⁸ Szerzej zob. P.G. Zimbardo, *Psychologia ...*, op. cit., s. 191 i n.

¹⁴⁹ Szerzej na temat przyczyn demoralizacji nieletnich zob. H. Smarzyński, Środowisko społeczne nieletnich przestępców, ZNUJ Prace Prawnicze 1973, z. 57, s. 109 i n.; J. Błachut, A. Gaberle, K. Krajewski, *Kryminologia*, Gdańska 2004, s. 325 i n., A. Gaberle, *Nierozłączna triada...*, op. cit., s. 130 i n.

¹⁵⁰ Szerzej na temat organizacji opieki i wychowania „dziecka przestępczego” zob. K. Dąbrowski, *Spoleczno – wychowawcza psychiatria dziecięca*, wyd. II, Warszawa 1964, s. 272 i n.

M. Korcyl – Wolska¹⁵¹ wskazuje, że „ustawodawca przez demoralizację rozumie takie zachowania, które polegają na: naruszaniu norm etycznych (...), naruszaniu norm prawnych (...), a ponadto zachowania polegające na niewypełnianiu obowiązków uczniowskich”.

T. Bojarski¹⁵² definiuje demoralizację jako „stan osobowości cechujący się negatywnym nastawieniem (postawą) wobec oczekiwań społecznych zgodnych z rolami społecznymi nieletniego jako syna (córkę), ucznia, uczestnika grupy rówieśniczej, uczestnika gry, zabawy lub innej imprezy, młodocianego pracownika, młodego obywatela”.

A. Grześkowiak¹⁵³ rekonstruuje definicję demoralizacji, jako „niekorzystne zmiany osobowości, których rezultatem są różnorodne objawy polegające na zachowaniach sprzecznych z zasadami współżycia społecznego”.

Choć z przytoczonymi definicjami nie sposób się nie zgodzić, to wciąż nie dają nam one jasnej odpowiedzi na pytanie o zakres treściowy tego pojęcia.

To wszystko sprawia, że określenie „demoralizacja” jest powszechnie krytykowane w literaturze¹⁵⁴. Zarzuca mu się, że jest zbyt szerokie z punktu widzenia praworządności, co daje możliwość dowolnego nim manipulowania¹⁵⁵, a zarazem zbyt wąskie by objąć nim te objawy nieprzystosowania nieletnich, które demoralizacją nie są, a wymagają podjęcia interwencji wychowawczej¹⁵⁶. Wskazuje się także na stygmatyzujący charakter tego określenia¹⁵⁷. Trudno zrozumieć, że od arbitralnej decyzji sądu zależy, czy postępowanie wobec nieletniego zostanie wszczęte, a dziecko zostanie nazwane zdemoralizowanym nieletnim¹⁵⁸. Takie rozwiązanie jest nie do pogodzenia z nienaruszalnością praw dziecka.

Z badań ankietowych przeprowadzonych w Sądach Rodzinnych i Rodzinnych Ośrodkach Diagnostyczno – Konsultacyjnych, przedstawionych przez E. Skrętowicza

¹⁵¹ M. Korcyl – Wolska, *Postępowanie...*, op. cit., s. 69.

¹⁵² T. Bojarski, *Podstawowe założenia...*, op. cit., s. 17.

¹⁵³ A. Grześkowiak, *Reforma postępowania z nieletnimi...*, op. cit. s. 229.

¹⁵⁴ A. Strzembosz, *Postępowanie...*, op. cit., s. 33 i n.; tenże, *System sądowych...*, op. cit., s. 128 i n.; M. Stanowska, A. Walczak – Żochowska, K. Wierzbowski, *Uwagi...*, op. cit., s. 53; A. Grześkowiak, *Reforma...*, op. cit., s. 228 i n.; A. Grześkowiak, *Postępowanie...*, op. cit., s. 47 i n.; B. Czarnecka – Działuk, *Nieletni sprawcy...*, op. cit., s. 30.

¹⁵⁵ B. Czarnecka – Działuk, *Nieletni sprawcy...*, op. cit., s. 30; M. Stanowska, A. Walczak – Żochowska, K. Wierzbowski, *Uwagi o profilu...*, op. cit., s. 53.

¹⁵⁶ Tamże, s. 53.

¹⁵⁷ Zob. tamże, s. 53., B. Czarnecka – Działuk, *Nieletni sprawcy...*, op. cit. s. 30.

¹⁵⁸ A. Grześkowiak, *Reforma...*, op. cit., s. 230.

i P. Strzelca¹⁵⁹, wynika, że 60,5% sędziów Sądów Rodzinnych uważa, że określenie „demoralizacja” nie sprawia im trudności interpretacyjnych, 36,5% sędziów twierdzi, że termin ten sprawiania takie trudności, 3% sędziów nie odpowiedziało na to pytanie. Pojęcie „demoralizacja” stwarza problem dla 41,6% pracowników RODK, podczas gdy 58,4% pracowników RODK nie ma trudności z jego interpretacją.

Takie wyniki świadczą o tym, że pomimo niejasności tego pojęcia wykształciła się już pewna praktyka interpretacyjna. Określenie to „przyjęło się” w postępowaniu z nieletnimi i dla znacznie przeważającej większości osób posługujących się nim na co dzień nie stwarza większej trudności. Nie można jednak stwierdzić, by wyniki przeprowadzonej ankiety były zadawalające. Pozostaje przecież spora grupa ankietowanych, dla której pojęcie „demoralizacja” jawi się jako niejasne i nastroczające wielu kłopotów interpretacyjnych.

Innym problemem wiążącym się z „demoralizacją”, na który zwrócono uwagę w literaturze¹⁶⁰, jest stopniowość tego pojęcia. W postępowaniu z nieletnimi należy bowiem brać pod uwagę stopień ich demoralizacji. G. Harasimiak¹⁶¹ upatruje w stopniu demoralizacji przesłankę o charakterze podmiotowym, która na plan pierwszy wysuwa ocenę struktury wewnętrznej jednostki oraz zachodzących w niej zmian. Nasuwa się jednak pytanie, jak ową demoralizację można zmierzyć i kto takiego pomiaru ma dokonać. Słuszne wydawałoby się każdorazowe przeprowadzenie badań osobopoznawczych nieletniego przez biegłych specjalistów, ale takiego wymogu nie ma. Jak zatem mierzyć stopień demoralizacji? Zgodzić należy się z opinią T. Bojarskiego¹⁶², według której zasadne byłoby zbadanie wielości, intensywności oraz czasu trwania przejawów demoralizacji, przyczyn demoralizacji oraz tego jak swoje zachowanie ocenia sam nieletni.

Sąd Najwyższy¹⁶³ wyraził pogląd, zgodnie z którym stopień demoralizacji ujawnić się może nie tylko poprzez uprzednie ujawnienie jej przejawów ale także w sposobie przygotowania i realizacji czynu, który jest przedmiotem postępowania.

Mimo przedstawionych wskazówek pozostają jednak liczne wątpliwości.

¹⁵⁹ E. Skrętowicz, P. Strzelec, *Wyniki badań ankietowych w Sądach Rodzinnych i Rodzinnych Ośrodkach Diagnostyczno – Konsultacyjnych* (w:) *Teoretyczne i praktyczne problemy stosowania ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich* pod red. T. Bojarskiego, E. Skrętowicza, Lublin 2001, s. 108.

¹⁶⁰ Zob. A. Grzeskowiak, *Postępowanie...*, op. cit., s. 52; T. Bojarski (w:) T. Bojarski, E. Skrętowicz, *Ustawa...*, op. cit., s. 28.

¹⁶¹ G. Harasimiak, *Ewolucja...*, op. cit., s. 86.

¹⁶² T. Bojarski (w:) T. Bojarski, E. Skrętowicz, *Ustawa...*, op. cit., s. 28.

¹⁶³ Porównaj wyrok SN z 15 listopada 1984 r., II KR 248/84, OSNKW 1985, z. 7-8, poz. 61.

„Tak oto kluczowy termin ustawy z jednej strony niczym koń trojański rozsadza od wewnątrz spójność wychowawczego jej profilu, a z drugiej – nie służy również gwarancjom praworządności (...). I właśnie dlatego sprawę „demoralizacji” należy wyraźnie nazwać po imieniu jako merytorycznie nietrafne i stanowiące niepotrzebny zgrzyt, chybione rozwiązanie”¹⁶⁴. W związku z tym sugeruje się by wykładni tego pojęcia dokonywać w ścisłym związku z dyrektywą dobra dziecka¹⁶⁵.

2.2.4 Wyniki badań aktowych dotyczące zachowań uznawanych przez sądy za przejaw demoralizacji

W prowadzonych badaniach dążyłam do ustalenia:

1. czy w praktyce wszczyna się wobec nieletnich postępowanie w sprawie o demoralizację tylko z przyczyn określonych w art. 4 u.p.n., czy również ze względu na inne zachowania mogące świadczyć o demoralizacji,
2. jakie ewentualne „inne zachowania” praktyka uznaje za przesłanki świadczące o demoralizacji nieletniego,
3. czy potwierdzi się hipoteza badawcza, zgodnie z którą pojęcie demoralizacji nastrocza wielu problemów interpretacyjnych, co prowadzi do dużych rozbieżności w orzecznictwie sądów dla nieletnich,
4. jakie zachowania świadczące o demoralizacji nieletnich najczęściej są przyczyną prowadzenia wobec nich postępowań sądowych.

¹⁶⁴ M. Stanowska, A. Walczak – Żochowska, K. Wierzbowski, *Uwagi o profilu...*, op. cit., s. 54.

¹⁶⁵ Tamże, s. 54.

Tabela 8. Przejawy demoralizacji

Sąd, w którym wykonywano badania		Sąd Rejonowy w Miechowie				Sąd Rejonowy dla Krakowa-Nowej Huty			
rok		2004 r.	2005 r.	2006 r.	2007 r.	2004 r.	2005 r.	2006 r.	2007 r.
ogółem nieletnich	w l. b.	48	29	39	44	42	32	50	51
	w %	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%
naruszanie zasad współżycia społecznego	w l. b.	0	0	0	0	0	0	0	0
	w %	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%
popelnienie czynu zabronionego	w l. b.	4	4	9	2	3	8	9	5
	w %	8,33%	13,79%	23,08%	4,55%	7,14%	25,00%	18,00%	9,80%
systematyczne uchyłanie się od obowiązku szkolnego	w l. b.	7	7	10	11	6	3	13	19
	w %	14,58%	24,14%	25,64%	25,00%	14,29%	9,38%	26,00%	37,25%
używanie alkoholu	w l. b.	8	3	7	18	3	4	7	8
	w %	16,67%	10,34%	17,95%	40,91%	7,14%	12,50%	14,00%	15,69%
używanie środków odurzających lub substancji psychotropowych	w l. b.	0	0	0	2	0	4	1	2
	w %	0,00%	0,00%	0,00%	4,55%	0,00%	12,50%	2,00%	3,92%
uprawianie nierządu ucieczki z domu, nie wracanie do domu na noc (włóczęgostwo)	w l. b.	0	0	0	0	0	0	0	0
	w %	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%
udział w grupach przestępczych	w l. b.	3	2	2	2	1	2	0	0
	w %	6,25%	6,90%	5,13%	4,55%	2,38%	6,25%	0,00%	0,00%
nieprzestrzeganie regulaminu szkolnego	w l. b.	0	0	0	0	0	0	0	0
	w %	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%
brak posłuszeństwa wobec rodziców, opiekunów	w l. b.	5	6	3	8	3	2	4	1
	w %	10,42%	20,69%	7,69%	18,18%	7,14%	6,25%	8,00%	1,96%
przebywanie w towarzystwie zdemoralizowanym	w l. b.	3	1	2	1	3	1	1	1
	w %	6,25%	3,45%	5,13%	2,27%	7,14%	3,13%	2,00%	1,96%
wulgarne, agresywne zachowanie	w l. b.	1	0	1	1	2	1	0	0
	w %	2,08%	0,00%	2,56%	2,27%	4,76%	3,13%	0,00%	0,00%
palenie papierosów	w l. b.	4	1	3	4	4	3	5	3
	w %	8,33%	3,45%	7,69%	9,09%	9,52%	9,38%	10,00%	5,88%
	w l. b.	0	0	1	0	3	2	1	0
	w %	0,00%	0,00%	2,56%	0,00%	7,14%	6,25%	2,00%	0,00%

Wnioski:

1. Jak się okazało, rozumienie pojęcia „demoralizacja” w praktyce nie ogranicza się tylko do zachowań przykładowo wymienionych w art. 4 u.p.n.
2. Sędziowie dla nieletnich wszczynają postępowanie wyjaśniające również z takich przyczyn jak: nieprzestrzeganie regulaminu szkolnego, brak

posłuszeństwa wobec rodziców lub opiekunów, przebywanie w towarzystwie zdemoralizowanym, wulgarne, agresywne zachowanie w stosunku do innych osób, palenie papierosów.

3. Nie potwierdziła się natomiast hipoteza badawcza, jakoby ze względu na niejasność pojęcia „demoralizacja” dochodziło do poważnych rozbieżności orzeczniczych. Jak widać, w obu Sądach, w których prowadziłam badania wszczynano postępowania w sprawie nieletnich, ze względu na praktycznie takie same zachowania, które jednomyślnie uznawano za przejawy demoralizacji.
4. Najczęstszą przyczyną prowadzenia postępowania wobec nieletniego w sprawie o demoralizację jest:
 - systematyczne uchylanie nie od obowiązku szkolnego – około 22% nieletnich objętych badaniami w obu Sądach wykazuje taki przejaw demoralizacji
 - używanie alkoholu – około 22% nieletnich objętych badaniami w Sądzie Rejonowym w Miechowie i około 12% nieletnich objętych badaniami w Sądzie Rejonowym dla Krakowa – Nowej Huty
 - popełnienie czynu zabronionego - około 11,5% nieletnich objętych badaniami w Sądzie Rejonowym w Miechowie i około 14% nieletnich objętych badaniami w Sądzie Rejonowym dla Krakowa – Nowej Huty.

Należy tu w szczególności podkreślić, że popełnienie czynu zabronionego jest uznawane za przejaw demoralizacji tylko w stosunku do nieletnich, którzy nie ukończyli 13 lat. W przypadku pozostałych nieletnich, tj. nieletnich między 13 a 17 rokiem życia popełnienie czynu zabronionego kwalifikuje się jako przejaw demoralizacji tylko wtedy, jeżeli czyn ten nie jest równocześnie czynem karalnym w rozumieniu w art. 1 § 2 pkt. 2 lit. b).

Przedstawione wyniki nie obejmują czynów karalnych.

5. Podczas, gdy systematyczne uchylanie się od obowiązku szkolnego oraz używanie alkoholu jest coraz częstszą przyczyną prowadzenia postępowania wobec nieletnich w sprawie o demoralizację (wzrost ilości postępowań w tych sprawach jest w poszczególnych okresach badawczych wyraźny w obu Sądach), to w ostatnim roku (2007) bardzo wyraźnie widać, że zmniejszyła się ilość postępowań w sprawach o czyny zabronione- w Sądzie Rejonowym w Miechowie z 23,08% do 4,55% a w Sądzie Rejonowym dla Krakowa- Nowej Huty z 18,00% do 9,8%.

6. Nie prowadzi się postępowań ze względu na takie przejawy demoralizacji jak:

- uprawianie nierządu,
- udział w grupach przestępczych,
- naruszanie zasad współżycia społecznego.

Zapewne część z tych zachowań, ze względu na które wszczyna się postępowanie, jak np. nieprzestrzeganie regulaminu szkolnego, wulgarne, agresywne zachowanie w stosunku do innych osób można byłoby uznać za naruszanie zasad współżycia społecznego, ale w żadnej badanej przeze mnie sprawie nie padło takie określenie. Dowodzi to, że niejasny zakres pojęcia „naruszanie zasad współżycia społecznego” powoduje, że sądy dla nieletnich nie posługują się tym pojęciem.

7. Palenie papierosów nigdy nie było samodzielną przesłanką do wszczęcia postępowania w sprawie nieletniego.

8. Dziwi fakt, że zdarzały się przypadki prowadzenia postępowania i orzekania środków wychowawczych ze względu na to, że nieletni przebywał w środowisku zdemoralizowanym. Takie zachowanie nie świadczy bowiem o demoralizacji nieletniego. Fakt ten można uznać co najwyżej za zagrożenie demoralizacją.

2.2.5 Czyn karalny w rozumieniu u.p.n.

Zgodnie z art. 1 § 2 pkt. 2 lit. b) u.p.n. przez pojęcie „czyn karalny” należy rozumieć czyn zabroniony przez ustawę jako przestępstwo (zbrodnię lub występki), przestępstwo skarbowe, albo następujące wykroczenia określone w: art. 51 k.w. (zakłócanie porządku publicznego), 69 k.w. (niszczenie znaku umieszczonego przez organ państwowy), 74 k.w. (uszkodzenie znaku umieszczonego przez organ państwowy), 76 k.w. (obrzucanie kamieniami lub innymi przedmiotami pojazdu mechanicznego będącego w ruchu), 85 k.w. (samowolna zmiana znaku), 87 k.w. (prowadzenie pojazdu w stanie po użyciu alkoholu), 119 k.w. (kradzież lub przywłaszczenie rzeczy ruchomej o wartości nieprzekraczającej 250 zł), 122 k.w. (paserstwo, jeżeli wartość mienia nie przekracza 250 zł), 124 k.w. (niszczenie cudzej

rzeczy, jeśli szkoda nie przekracza 250 zł), 133 k.w. (spekulacja biletami), 143 k.w. (utrudnianie korzystania z urządzeń przeznaczonych do użytku publicznego)¹⁶⁶.

Ustawodawca objął pojęciem „czyn karalny” te wykroczenia, które są wymierzone przeciwko mieniu, mają charakter chuligański, często wskazują na wysoki stopień demoralizacji sprawcy lub mogą zagrażać życiu i zdrowiu nieletniego i innych¹⁶⁷.

Dopuszczenie się innych czynów zabronionych jako wykroczeń, w tym wykroczeń skarbowych, może skutkować wszczęciem postępowania przez sędziego rodzinnego, tylko wtedy jeżeli zachowanie nieletniego wskazuje na możliwość przypisania mu przejawów demoralizacji¹⁶⁸.

W doktrynie¹⁶⁹ wskazuje się, że wszczynając postępowanie ze względu na czyn karalny, czyn ten powinien uzyskać kwalifikację prawną.

Pojęcie „czyn karalny” jest pojęciem węższym od pojęcia „czyn zabroniony”¹⁷⁰, gdyż nie odnosi się do pozostałych wykroczeń, ani wykroczeń skarbowych, ale mieści się w jego zakresie. Takie rozwiązanie, zdaniem T. Bojarskiego¹⁷¹, miało na celu „zawężenie „jurydycznej” podstawy wszczęcia postępowania w sprawie nieletniego.”

Jak wiadomo, art. 4 u.p.n zalicza popełnienie czynu zabronionego do przesłanek demoralizacji, co oznacza, że popełnienie czynu karalnego także jest przejawem demoralizacji. Dlaczego zatem ustawodawca wyodrębnia tę kategorię czynów? Oczywiście zdarzają się takie sytuacje, że czynu karalnego dopuści się nieletni niezdemoralizowany, a nawet niezagrożony demoralizacją, np. podczas meczu na boisku nieletni kopnie piłkę, która niefortunnie uderzy kolegę wyrządzając uszczerbek na jego zdrowiu lub działa w obronie własnej, w stanie wyższej konieczności. Czy zatem również w takiej sytuacji można wszcząć postępowanie wobec nieletniego na podstawie u.p.n? Czy właśnie z tej przyczyny ustawodawca wskazał popełnienie czynu karalnego, obok wykazywania przejawów demoralizacji jako przesłankę zastosowania działań wskazanych w ustawie?

¹⁶⁶ U.p.n. wymienia jeszcze jedno wykroczenie z art. 62 kodeksu wykroczeń. Art. ten jednak został skreślony przez ustawę o ochronie zwierząt z dnia 21 sierpnia 1997 r. (Dz. U. Nr 111, poz. 724).

¹⁶⁷ Zob. A. Strzembosz, *Postępowanie...*, op. cit., s. 31-32; A. Gaberle (w:) A. Gaberle, M. Korcyl-Wolska, *Komentarz...*, op. cit., s. 21-22.

¹⁶⁸ Zob. B. Czarnecka-Działuk, *Nieletni...*, op. cit., s. 27; M. Korcyl – Wolska, *Postępowanie...*, op. cit., s. 66; P. Górecki, S. Stachowiak, *Ustawa...*, op. cit. s 19.

¹⁶⁹ Zob. tamże, s. 25.

¹⁷⁰ Zob. art. 115 § 1 k.k. z 1997 r.

¹⁷¹ T. Bojarski (w:) T. Bojarski, E. Skrętowicz, *Ustawa...*, op. cit., s. 24.

Problem ten wzbudził zainteresowanie doktryny¹⁷². Nie nastroczał większych kontrowersji fakt, że nie popełnia czynu karalnego nieletni działający w obronie koniecznej lub w stanie wyższej konieczności, ze względu na kontratyp wyłączający bezprawność czynu¹⁷³. Wątpliwości natomiast pojawiły się, co do tego, czy prowadzi się postępowanie w stosunku do nieletniego, który popełnił czyn karalny w wyniku niezachowania należytej ostrożności lub z innych przyczyn nie wskazujących na jego demoralizację¹⁷⁴. Niektórzy¹⁷⁵ przewidują taką możliwość zaznaczając, że w tego typu sytuacjach należy ostrożnie orzekać środki wychowawcze, najlepiej te o charakterze nieizolacyjnym, tak by nie doszło do naruszenia nakazu kierowania się dobrem dziecka.

Uważam, że na poparcie zasługuje zdanie przeciwne, przeważające w literaturze przedmiotu¹⁷⁶, zgodnie z którym co prawda każdy czyn karalny popełniony przez nieletniego uzasadnia wszczęcie wobec niego postępowania, ale nie stanowi podstawy do zastosowania środków wychowawczych lub poprawczych, jeśli nie wynika z demoralizacji nieletniego.

M. Stanowska, A. Walczak – Żochowska, K. Wierzbowski¹⁷⁷ wskazali na trzy argumenty przemawiające za taką wykładnią: 1) w toku prac usunięto z tekstu ustawy sformułowanie „choćby czyn ten nie był związany z demoralizacją nieletniego”, 2) wszczynanie bądź prowadzenie postępowania wobec nieletnich niezdemoralizowanych jest sprzeczne z zasadą dobra dziecka oraz z zasadą oportunistycznym w postępowaniu z nieletnimi, 3) dotychczas sądy odmawiały wszczynania postępowania w takich wypadkach.

Uważam, że należy również zwrócić uwagę na to, że orzekanie środków wychowawczych bądź poprawczych wobec nieletnich, którzy co prawda popełnili czyn karalny, ale nie wykazują przejawów demoralizacji byłoby nie do pogodzenia z preambułą do obowiązującej ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich. Takie

¹⁷² M. Stanowska, A. Walczak – Żochowska, K. Wierzbowski, *Uwagi o profilu...*, op. cit., s. 54; A. Grześkowiak, *Postępowanie...*, op. cit., s. 59; A. Strzembosz, *Postępowanie...*, op. cit., s. 31 i n.; B. Czarnecka – Działuk, *Nieletni sprawcy...*, op. cit., s. 28; V. Konarska – Wrzosek, *Ochrona nieletnich...*, op. cit., s. 48; Gaberle (w:) A. Gaberle, M. Korcyl - Wolska, *Komentarz...*, op. cit., s. 19 i n.

¹⁷³ A. Strzembosz, *Postępowanie...*, op. cit., s. 31; Gaberle (w:) A. Gaberle, M. Korcyl - Wolska, *Komentarz...*, op. cit., s. 19-20.

¹⁷⁴ M. Stanowska, A. Walczak – Żochowska, K. Wierzbowski, *Uwagi o profilu...*, op. cit., s. 54; B. Czarnecka – Działuk, *Nieletni sprawcy...*, op. cit., s. 28; A. Gaberle (w:) A. Gaberle, M. Korcyl - Wolska, *Komentarz...*, op. cit., s. 23.

¹⁷⁵ Szerzej zob. B. Czarnecka – Działuk, *Nieletni sprawcy...*, op. cit., s. 28; A. Gaberle (w:) A. Gaberle, M. Korcyl - Wolska, *Komentarz...*, op. cit., s. 23.

¹⁷⁶ V. Konarska – Wrzosek, *Ochrona nieletnich...*, op. cit., s. 48; M. Stanowska, A. Walczak – Żochowska, K. Wierzbowski, *Uwagi o profilu...*, op. cit., s. 54; A. Grześkowiak, *Postępowanie...*, op. cit., s. 59.

¹⁷⁷ M. Stanowska, A. Walczak – Żochowska, K. Wierzbowski, *Uwagi o profilu...*, op. cit., s. 54.

działanie nie prowadziłyby do przeciwdziałania demoralizacji i przestępczości nieletnich ani tym bardziej do stwarzania warunków powrotu do normalnego życia nieletnim, którzy popadli w konflikt z prawem bądź z zasadami współżycia społecznego¹⁷⁸. Wręcz przeciwnie, takie działanie przyczyniałoby się do stygmatyzacji nieletniego i prowadziłyby do osłabiania funkcji opiekuńczo – wychowawczej rodziny, która właśnie w takich sytuacjach jest instytucją właściwą do podjęcia działań wychowawczych. W literaturze¹⁷⁹ zwraca się uwagę, że interwencja sądu nie może być ani spóźniona ani przedwczesna. Możliwość orzekania środków wychowawczych lub poprawczych wobec niezdemoralizowanego nieletniego, który popełnił czyn karalny kreowałoby odrębną, swoistą odpowiedzialność nieletniego opartą na kryterium obiektywnym, co znaczyłoby, że u.p.n. znacznie obniżyło standardy prawne w zakresie postępowania z nieletnimi w stosunku do Kodeksu karnego z 1932 r.¹⁸⁰.

Dlaczego wobec tego ustawodawca wyróżnił czyn karalny spośród innych przejawów demoralizacji, jakie ma to konsekwencje praktyczne? Ze względu na to, że sprawcy czynów karalnych często wykazują się wyższym stopniem demoralizacji ustawodawca przewidział możliwość podjęcia wobec nich „specjalnych” działań określonych w u.p.n.

Zgodnie z art. 40 § 1 u.p.n. „jeżeli jest to konieczne ze względu na okoliczności sprawy, Policja może zatrzymać, a następnie umieścić w policyjnej izbie dziecka nieletniego, co do którego istnieje uzasadnione podejrzenie, że popełnił czyn karalny, a zachodzi uzasadniona obawa ukrycia się nieletniego lub zatarcia śladów tego czynu, albo gdy nie można ustalić tożsamości nieletniego”¹⁸¹.

Wobec nieletniego, któremu zarzuca się popełnienie czynu karalnego można również zastosować środek zapobiegawczy w postaci umieszczenia w schronisku dla nieletnich, jeżeli zostaną spełnione przesłanki z art. 27 u.p.n.¹⁸².

Wreszcie, nieletniego, który dopuścił się czynu zabronionego jako przestępstwo można umieścić w zakładzie poprawczym, o ile przemawiają za tym okoliczności określone w art. 10 u.p.n.¹⁸³.

¹⁷⁸ Por. V. Konarska-Wrzošek, *Ochrona nieletnich...*, op. cit., s. 48.

¹⁷⁹ W. Patulski, *Postępowanie...*, op. cit., s. 14.

¹⁸⁰ O odrębnej, swoistej odpowiedzialności nieletnich za popełnienie czynu karalnego pisze A. Grześkowiak, *Postępowanie...*, op. cit. 53 i n.

¹⁸¹ Więcej na ten temat zob. M. Korcyl – Wolska, *Postępowanie...*, op. cit., s. 175 i n.

¹⁸² Tamże, s. 143 i n.

¹⁸³ Szerzej zob. rozdz. 3.3 niniejszej pracy.

Natomiast sam fakt postawienia nieletniemu zarzutu popełnienia czynu karalnego nie przesądza o tym, czy postępowanie ma być prowadzone w trybie poprawczym¹⁸⁴.

W literaturze¹⁸⁵ pojawiały się głosy postulujące poszerzenie zakresu pojęcia „czyn karalny” na wszystkie wykroczenia. Zastanówmy się, czy byłoby to zasadne.

Popołnienie przez nieletniego czynu zabronionego jako wykroczenie niewymienione w art. 1 § 2 pkt. 2b nie wyłącza możliwości zastosowania wobec niego środków wychowawczych przewidzianych w u.p.n. Możliwe jest bowiem wszczęcie wobec niego postępowania i zastosowanie środków wychowawczych jeżeli tylko czyn taki zostanie uznany za przejaw demoralizacji.

Poszerzenie zakresu pojęcia „czyn karalny” na wszystkie wykroczenia nie rozszerzy także możliwości zastosowania wobec nieletniego środka poprawczego, gdyż art. 10 u.p.n. przewiduje taką możliwość tylko wtedy, gdy nieletni popełni czyn zabroniony jako przestępstwo.

W praktyce, takie rozwiązanie umożliwiłoby Policji (o ile jest to konieczne ze względu na okoliczności sprawy) zatrzymanie i umieszczenie w policyjnej izbie dziecka nieletniego, co do którego istnieje uzasadnione podejrzenie, że popełnił czyn zabroniony jako „jakikolwiek” wykroczenie, a zachodzi uzasadniona obawa ukrycia się nieletniego lub zatarcia śladów tego czynu, albo gdy nie można ustalić tożsamości nieletniego. Trudno jednak wyobrazić sobie taką konieczność w przypadku popełnienia przez nieletniego wykroczeń nie objętych zakresem pojęcia czyn karalny. Nikt nie będzie przecież zatrzymywał i umieszczał w policyjnej izbie dziecka nieletniego, który przechodzi przez jezdnię w miejscu niedozwolonym lub bezprawnie zabiera w nieznacznej ilości owoce z cudzego ogrodu. Należy bowiem pamiętać, że w postępowaniu z nieletnimi należy kierować się przede wszystkim ich dobrem.

H. Oślizło¹⁸⁶ uzasadnia potrzebę poszerzenia zakresu pojęcia „czyn karalny” także o inne wykroczenia tym, że wówczas można by orzec wobec nieletniego środki wychowawcze także wówczas gdy zachowanie nieletniego nie wynika z demoralizacji. Zgodnie z wcześniejszymi rozważaniami należy uznać, że taki argument jest nie do przyjęcia.

¹⁸⁴ Szerzej zob. M. Korcyl – Wolska, *Postępowanie...*, op. cit., s. 146 i n.

¹⁸⁵ Zob. H. Oślizło, *Propozycje zmian w ustawie o postępowaniu w sprawach nieletnich*, PS 1998, nr 10, s. 104-105; T. Bojarski (w:) *Teoretyczne i praktyczne problemy...*, op. cit., s. 22.

¹⁸⁶ H. Oślizło, *Propozycje zmian...*, op. cit., s.22.

2.2.6 Wyniki badań aktowych dotyczących czynów karalnych popełnianych przez nieletnich

W badaniach nad czynem karalnym chciałam dostrzec i pokazać rodzaj problemu, z którym współcześnie musi się zmierzyć ustawodawstwo regulujące zasady traktowania nieletnich sprawców czynów zabronionych. Tworząc nowe prawo nieletnich trzeba bowiem wiedzieć, czy prawo to w głównej mierze ma służyć „rozprawianiu się” z nieletnimi sprawcami mordów, gwałtów i rozbojów, czy raczej ma przeciwdziałać pogłębianiu się demoralizacji u nieletnich sprawców drobnych kradzieży.

Tabela 9. Czyny karalne

Sąd, w którym prowadzono badania		Sąd Rejonowy w Miechowie				Sąd Rejonowy dla Krakowa-Nowej Huty			
rok		2004	2005	2006	2007	2004	2005	2006	2007
ogółem nieletnich.	w l. b.	48	29	39	44	42	32	50	51
	w %	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%
art. 58 pkt. 2 ustawy o przeciwdziałaniu narkomanii	udzielanie środka odurzającego osobie małoletniej	w l. b.	0	0	1	0	0	0	2
	w %	0,00%	0,00%	2,56%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	3,92%
art. 62 ust 1 ustawy o przeciwdziałaniu narkomanii	posiadanie środków odurzających lub substancji psychotropowych	w l. b.	0	0	0	0	0	1	2
	w %	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	2,00%	3,92%
art. 51 § 1 k.w.	zakłócanie porządku	w l. b.	0	0	0	2	6	0	4
	w %	0,00%	0,00%	0,00%	4,55%	14,29%	0,00%	8,00%	0,00%
art. 76 k.w.	obrzucanie pojazdu będącego w ruchu	w l. b.	0	0	0	5	0	0	0
	w %	0,00%	0,00%	0,00%	11,36%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%
art. 87 § 2 k.w.	przewożenie pojazdu innego niż mechaniczny po drodze pub. po użyciu alkoholu	w l. b.	0	0	1	0	0	0	0
	w %	0,00%	0,00%	2,56%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%
art. 119 § 1 k.w.	kradzież lub przywłaszczenie cudzej rzeczy ruchomej rzeczy o wartości nie przekraczającej 250 zł	w l. b.	7	9	9	7	11	4	4
	w %	14,58%	31,03%	23,08%	15,91%	26,19%	12,50%	8,00%	5,88%
art. 122 § 1 k.w.	paserstwo, gdy wartość rzeczy nie przekracza 250 zł	w l. b.	0	2	0	0	0	0	0
	w %	0,00%	6,90%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%
art. 124 § 1 k.w.	niszczenie cudzej rzeczy, której wartość nie przekracza 250 zł	w l. b.	5	4	1	0	1	0	1
	w %	10,42%	13,79%	2,56%	0,00%	2,38%	0,00%	2,00%	0,00%

art. 143 § 1 k.w.	złośliwe utrudnianie lub uniemożliwianie korzystania z urządzeń przeznaczonych do użytku publicznego	w l. b.	0	0	0	0	0	0	1	0
		w %	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	2,00%	0,00%
art. 157 § 1 k.k.	spowodowanie średniego uszczerbku na zdrowiu	w l. b.	1	1	0	0	1	1	0	1
		w %	2,08%	3,45%	0,00%	0,00%	2,38%	3,13%	0,00%	1,96%
art. 157 § 2 k.k.	spowodowanie lekkiego uszczerbku na zdrowiu	w l. b.	1	1	0	3	3	1	0	0
		w %	2,08%	3,45%	0,00%	6,82%	7,14%	3,13%	0,00%	0,00%
art. 158 § 1 k.k.	udział w bójce lub pobiciu	w l. b.	1	0	3	8	1	2	2	0
		w %	2,08%	0,00%	7,69%	18,18%	2,38%	6,25%	4,00%	0,00%
art. 159 § 1 k.k.	używanie niebezpiecznego przedmiotu podczas udziału w bójce	w l. b.	0	0	0	0	0	1	0	0
		w %	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	3,13%	0,00%	0,00%
art. 177 § 1 k.k.	spowodowanie wypadku na skutek naruszenia zasad bezpieczeństwa	w l. b.	0	0	0	1	0	0	0	0
		w %	0,00%	0,00%	0,00%	2,27%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%
art. 178a § 1 k.k.	prowadzenie pojazdu mechanicznego w ruchu lądowym w stanie nietrzeźwości	w l. b.	2	0	1	0	0	0	0	0
		w %	4,17%	0,00%	4,55%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%
art. 190 § 1 k.k.	groźba karalna	w l. b.	1	0	0	1	0	6	5	2
		w %	2,08%	0,00%	0,00%	2,27%	0,00%	18,75%	10,00%	3,92%
art. 191 § 1 k.k.	stosowanie przemocy w celu zmuszenia innej osoby do dokonania określonej czynności	w l. b.	3	0	0	0	0	0	0	0
		w %	6,25%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%
art. 197 § 2 k.k.	doprowadzenie innej osoby do poddania się czynności seksualnej innej niż obcowanie płciowe albo wykonanie takiej czynności	w l. b.	0	0	0	0	0	0	0	1
		w %	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	1,96%
art. 200 § 1 k.k.	obcowanie płciowe z małoletnim poniżej lat 15	w l. b.	0	0	1	0	0	0	0	0
		w %	0,00%	0,00%	2,56%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%
art. 207 § 1 k.k.	znęcanie się nad osobą najbliższą	w l. b.	0	0	0	0	0	1	0	0
		w %	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	3,13%	0,00%	0,00%
art. 216 k.k.	zniewaga	w l. b.	0	0	0	0	0	2	1	6
		w %	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	6,25%	2,00%	11,76%
art. 217 § 1 k.k.	naruszenie nietykalności cielesnej	w l. b.	0	0	0	1	2	3	0	3
		w %	0,00%	0,00%	0,00%	2,27%	4,76%	9,38%	0,00%	5,88%
art. 222 § 1 k.k.	naruszenie nietykalności cielesnej funkcjonariusza publicznego	w l. b.	0	0	0	0	0	0	0	1
		w %	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	1,96%

art. 223 k.k.	czynna napaść na funkcjonariusza publicznego	w l. b.	0	0	0	0	1	0	0	0
		w %	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	2,38%	0,00%	0,00%	0,00%
art. 224 § 2 k.k.	stosowanie przemocy lub groźby bezprawnej w celu zmuszenia funkcjonariusza publicznego do przedsięwzięcia lub zaniechania prawnej czynności służbowej	w l. b.	0	0	0	0	0	0	0	1
		w %	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	1,96%
art. 226 § 1 k.k.	znieważenie funkcjonariusza publicznego	w l. b.	0	0	0	0	0	0	0	2
		w %	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	3,92%
art. 239 § 1 k.k.	poplecznictwo	w l. b.	0	0	0	0	0	0	3	0
		w %	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	6,00%	0,00%
art. 245 § 1 k.k.	używanie przemocy lub groźby bezprawnej w celu wywarcia wpływu na świadka	w l. b.	0	0	0	0	0	0	2	0
		w %	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	4,00%	0,00%
art. 276 k.k.	zniszczenie dokumentu	w l. b.	0	0	1	0	0	0	0	0
		w %	0,00%	0,00%	2,56%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%
art. 278 § 1 k.k.	kradzież cudzej rzeczy ruchomej o wartości przekraczającej 250 zł	w l. b.	4	8	1	0	2	0	7	3
		w %	8,33%	27,59%	2,56%	0,00%	4,76%	0,00%	14,00%	5,88%
art. 279 § 1 k.k.	kradzież z włamaniem	w l. b.	2	1	1	0	0	0	2	1
		w %	4,17%	3,45%	2,56%	0,00%	0,00%	0,00%	4,00%	1,96%
art. 280 § 1 k.k.	rozbój	w l. b.	0	0	2	0	5	0	1	4
		w %	0,00%	0,00%	5,13%	0,00%	11,90%	0,00%	2,00%	7,84%
art. 280 § 2 k.k.	rozbój z użyciem broni, noża, innego narzędzia	w l. b.	0	1	0	0	0	0	0	0
		w %	0,00%	3,45%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%
art. 282 k.k.	wymuszenie rozbójnicze	w l. b.	2	0	0	2	0	0	0	2
		w %	4,17%	0,00%	0,00%	4,55%	0,00%	0,00%	0,00%	3,92%
art. 284 § 2 k.k.	przywłaszczenie powierzonej rzeczy ruchomej o wartości przekraczającej 250 zł	w l. b.	1	0	0	0	0	0	0	0
		w %	2,08%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%
art. 288 § 1 k.k.	uszkodzenie cudzej rzeczy ruchomej o wartości przekraczającej 250 zł	w l. b.	2	1	0	1	1	0	0	1
		w %	4,17%	3,45%	0,00%	2,27%	2,38%	0,00%	0,00%	1,96%
art. 291 § 1 k.k.	paserstwo, gdy wartość rzeczy przekracza 250 zł	w l. b.	0	0	0	0	0	0	3	1
		w %	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	6,00%	1,96%
art. 292 § 1 k.k.	paserstwo, gdy wartość rzeczy przekracza 250 zł	w l. b.	0	1	0	0	0	0	0	1
		w %	0,00%	3,45%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	1,96%

Wnioski:

1. W stosunku do nieletnich objętych próbą badawczą nie prowadzono postępowania o takie czyny karalne (stanowiące czyny zabronione jako wykroczenia) jak: niszczenie lub usuwanie znaków umieszczonych przez organ państwowy (art. 69 k.w.), uszkodzanie znaków lub urządzeń zapobiegających niebezpieczeństwu (art. 74 k.w.), samowolna zmiana znaków lub sygnałów drogowych (art. 85 k.w.), spekulacja biletami wstępu (art. 133 k.w.).
2. Czyny karalne, stanowiące czyny zabronione jako wykroczenia, stanowią 44% ogółu czynów karalnych popełnianych przez nieletnich, których sprawy badałam w Sądzie Rejonowym w Miechowie i tylko 27% ogółu czynów karalnych popełnianych przez nieletnich objętych badaniami w Sądzie Rejonowym dla Krakowa- Nowej Huty.
3. Czyny karalne, stanowiące czyny zabronione jako przestępstwa stanowią odpowiednio 56% ogółu czynów karalnych popełnianych przez nieletnich, których sprawy badałam w Sądzie Rejonowym w Miechowie i aż 73% ogółu czynów karalnych popełnianych przez nieletnich objętych badaniami w Sądzie Rejonowym dla Krakowa- Nowej Huty.
4. Najczęściej popełnianym czynem karnym, stanowiącym czyn zabroniony jako wykroczenie jest kradzież lub przywłaszczenie cudzej rzeczy ruchomej o wartości nie przekraczającej 250 zł (art. 119 k.w.) – czyny te stanowią 56% - 63% wszystkich czynów karalnych stanowiących czyn zabroniony jako wykroczenie. W roku 2007 można jednak zauważyć, że zmniejszyła się liczba nieletnich popełniających ten czyn karalny – w Sądzie Rejonowym w Miechowie o ponad 7%.
5. Najczęściej popełnianym czynem karnym, stanowiącym czyn zabroniony jako przestępstwo jest również kradzież (art. 278 k.k.). Tutaj także można odnotować, że w 2007 r. zmniejszyła się liczba nieletnich dopuszczających się tego czynu karnego.
6. Spośród nieletnich objętych badaniami nikt nie popełnił czynów karalnych stanowiących czyny zabronione jako najcięższe przestępstwa takie jak np. zabójstwo, zgwałcenie.
7. Jak widać wyniki badań nie są, aż tak zatrważające jak mogłoby się to wydawać. Opinia społeczna domagająca się „ostrzejszego” traktowania nieletnich, którzy

popadli w konflikt z prawem, swe przekonania i argumenty opiera głównie na relacjach prasowych, czy telewizyjnych, które pokazują przecież tylko takie przypadki, które jako szczególnie poruszające wywołują wzburzenie społeczeństwa. Jak widać przypadki takie są raczej odosobnione. Na co dzień sądy dla nieletnich prowadzą postępowania w sprawach o kradzieże, udział w bójkach, groźby karalne.

2.2.7 Przesłanki przedmiotowe do wszczęcia postępowania wobec nieletniego na podstawie projektu ustawy „Prawo nieletnich” z 2007 r.

Twórcy projektu zrezygnowali z kontrowersyjnego pojęcia „czyn karalny”. Przedmiotowy zakres stosowania „Prawa nieletnich” został ograniczony do wypadków wystąpienia przejawów demoralizacji u nieletniego (art. 1 § 1 p.p.n.).

Zmieniła się jednak treść tego pojęcia. Art. 2 § 1 p.p.n określa, że „przejawem demoralizacji jest popełnienie czynu zabronionego lub naruszanie powszechnie przyjętych w odniesieniu do małoletnich norm postępowania, a w szczególności udział w grupie popełniającej czyny zabronione, używanie alkoholu lub innych środków w celu wprowadzenia się w stan odurzenia, uchylanie się od obowiązku szkolnego lub kształcenia zawodowego, uprawianie prostytucji, rozwiązły tryb życia, włóczęgostwo lub agresywne zachowanie.”¹⁸⁷.

Zgodnie z art. 2 § 2 p.p.n „czynem zabronionym jest zachowanie wyczerpujące znamiona przestępstwa, przestępstwa skarbowego, wykroczenia lub wykroczenia skarbowego.

Takie uregulowanie jasno wskazuje, że zakresem ustawy nie są objęte takie sytuacje, w których popełnienie czynu zabronionego przez nieletniego wynika z przyczyn innych niż jego demoralizacja.

¹⁸⁷ Projekt Kodeksu nieletnich z 2005 r. nieco odmiennie definiował pojęcie demoralizacji. Zgodnie z jego treścią za przejaw demoralizacji należałoby uważać „popełnienie czynu zabronionego lub naruszenie norm postępowania powszechnie przyjętych w odniesieniu do osób małoletnich, a w szczególności udział w zbiorowości popełniającej czyny zabronione, używanie alkoholu lub innych środków w celu wprowadzenia się w stan odurzenia, systematyczne uchylanie się od obowiązku szkolnego lub kształcenia zawodowego, uprawianie prostytucji lub włóczęgostwo.” Zob. art. 2 § 4 projektu z 2005 r. dostępnego w Internecie <http://kurator.webd.pl> , dostęp: 7 maja 2007 r.

Nie satysfakcjonuje jednak sposób zdefiniowania tego, co przez przejaw demoralizacji rozumieć należy. Projektodawcy, tak jak twórcy u.p.n używają pojęć niejasnych, nieostrych, ocennych. Nie wiadomo co kryje się pod pojęciem „naruszanie powszechnie przyjętych w odniesieniu do małoletnich norm postępowania? Czy chodzi tu także o nie ustąpienie miejsca osobie starszej w środkach komunikacji miejskiej? Czy będzie można wszcząć postępowanie wobec nieletniego, który nie powiedział „dzień dobry” nauczycielowi spotkanemu w parku? Przecież zgodnie z normami powszechnie przyjętymi w odniesieniu do małoletnich powinni oni mówić „dzień dobry” i ustępować miejsca starszym. Nie jasne jest również to, co ma oznaczać pojęcie „agresywne zachowanie” oraz pojęcie „rozwiązły tryb życia”, dodane w projekcie z 2007 r., skrytykowane także przez Rzecznika Praw Dziecka¹⁸⁸ oraz autora projektu Kodeksu nieletnich z 2005 r., A. Gaberle¹⁸⁹, jako niejasne i nieprecyzyjne.

Uważam, że takie zdefiniowanie „przejawów demoralizacji” nastręczy organom stosującym ustawę wiele problemów i dylematów. Poza tym jest niedopuszczalne ze względu na postulat gwarancyjności prawa, który przecież dotyczy także postępowania z nieletnimi. Jak już wcześniej pisałam, niewyobrażalne jest, by od aksjologii przyjętej przez policjanta, a potem sędziego zależeć miało to, czy określone zachowanie nieletniego uzasadnia wszczęcie i prowadzenie wobec niego postępowania. Zakres przedmiotowy ustawy powinien być sformułowany na tyle jasno, by bez większego problemu można odróżnić sytuacje uzasadniające stosowanie ustawy od tych, które jej nie podlegają. Ze sformułowania „naruszanie powszechnie przyjętych wobec nieletnich norm postępowania” nie wynika nawet, by zachowania te musiały cechować się określoną szkodliwością dla nieletniego lub społeczeństwa. Problemu nie rozwiązuje także przykładowe wyliczenie tego, co za naruszanie powszechnie przyjętych wobec nieletnich norm postępowania uważać należy, właśnie z tego powodu, że jest to wyliczenie tylko przykładowe.

Zgodzić należy się z A. Gaberle¹⁹⁰, że zakwalifikowanie określonego zachowania nieletniego do przejawów demoralizacji „traktować (...) należy jako sygnał niebezpieczeństwa, który wymaga dokładniejszego zbadania, lecz nie przesądza o potrzebie zastosowania środków ingerujących w proces wychowania”. Nie wolno

¹⁸⁸ Opinia rzecznika Praw Dziecka w sprawie projektów: ustawy – Kodeks nieletnich oraz ustawy Przepisy wprowadzające Kodeks nieletnich, Warszawa 25 czerwca 2007 r., s. 2, dostępna w Internecie, http://www.brpd.gov.pl/wystapienia/stanowiska_kodeksy.doc, dostęp: 21 października 2007 r.

¹⁸⁹ A. Gaberle, *Projekt...*, op. cit., s. 14.

¹⁹⁰ A. Gaberle, *Kontynuacja i zmiana...*, op. cit., s. 17

jednak zapominać, że już samo wszczęcie postępowania wobec nieletniego ma charakter stygmatyzujący, zwłaszcza, że w stosunku do nieletnich nie wydaje się wyroków uniewinniających.

Tak szeroko wyznaczony zakres przedmiotowy, co prawda pozwala na ocenę indywidualnego przypadku w konkretnych okolicznościach, co jest niekwestionowanym atutem takiej regulacji, ale z drugiej strony jest pretekstem do wielu nadużyć.

Mimo stanowisk przeciwnych¹⁹¹ na pełne poparcie zasługuje natomiast rezygnacja z odróżniania czynu karalnego od innych przejawów demoralizacji nieletniego (art. 1 § 1 p.p.n.). Przesądza o tym fakt, że popełnienie przez nieletniego czynu zabronionego z przyczyn innych niż demoralizacja nie uzasadnia prowadzenia wobec niego postępowania. Jak słusznie zauważa Krajowa Rada Sądownictwa¹⁹² „skoro nieletni nie odpowiada na zasadzie winy, podział taki był na gruncie u.p.n. zbyteczny”.

Zrównanie nieletnich popełniających czyn zabroniony, z tymi którzy wykazują inne przejawy demoralizacji jest wyrazem przyjęcia opiekuńczego modelu postępowania w stosunku do nieletnich.

Krytycznie natomiast oceniam fakt, że na grunt Prawa nieletnich przeniesiono znany u.p.n. termin „demoralizacja” zmieniając jednocześnie jego treść. Rozwiązaniem lepszym byłoby ściśle określenie zachowań, które jako zagrażające dobru nieletniego pociągają za sobą wszczęcie postępowania. Wbrew pozorom taki zabieg legislacyjny nie nastręczyłby szczególnych problemów, gdyż biorąc pod uwagę doświadczenia praktyki, należy stwierdzić, że chodzi tu o pewne charakterystyczne, powtarzające się zachowania. Takie rozwiązanie byłoby korzystne również z tego względu, że przed nieletnim postawiono by prosty katalog nakazów i zakazów, których nieprzestrzeganie pociągałoby za sobą wszczęcie postępowania sądowego. Jeżeli jakaś sytuacja wymagająca interwencji wychowawczej sądu nie zostałaby wymieniona w ustawie, to postępowanie można byłoby wszcząć na podstawie k.r.o. zawsze, gdyby dobro dziecka było zagrożone. Myślę, że takie rozwiązanie byłoby wyrazem podmiotowego potraktowania nieletniego.

¹⁹¹ Por. Opinia Rady Legislacyjnej o projekcie ustawy Kodeks nieletnich z dnia 4 czerwca 2007 r., s. 2, dostępna w Internecie, <http://www.radalegislacyjna.gov.pl/index.php?id=201>, dostęp: 21 października 2007 r.

¹⁹² Opinia Krajowej Rady Sądownictwa w przedmiocie projektów ustaw – Kodeks nieletnich oraz Przepisy wprowadzające Kodeks nieletnich z dnia 1 czerwca 2007 r., s.3, dostępna w Internecie <http://www.krs.pl/main2.php?node=oper&grp=7&hist=archive&d=2007>, dostęp: 21 października 2007 r.

ROZDZIAŁ 3

ŚRODKI STOSOWANE WOBEC NIELETNICH

3.1 Charakterystyka ogólna środków, które można orzec wobec nieletnich na podstawie u.p.n.

Obowiązująca u stawa o postępowaniu w sprawach nieletnich, podobnie jak czynił to Kodeks karny z 1932 r.¹⁹³, przewiduje, że co do zasady wobec nieletniego stosuje się środki wychowawcze oraz środek poprawczy. Kara może być orzeczona tylko w sytuacjach przewidzianych przez prawo, w wypadku jeżeli inne środki nie są w stanie zapewnić resocjalizacji nieletniego (art. 5 u.p.n).

W literaturze¹⁹⁴ zwraca się uwagę, że takie uregulowanie jest wyrazem zasady niepunitowności, zgodnie z którą nieletni, który popadł w konflikt z prawem wymaga pomocy i resocjalizacji, a co za tym idzie stosowania środków wychowawczych, poprawczych lub leczniczo – wychowawczych, a nie kar. Zasada niepunitowności jest immamentnie związana z opiekuńczym systemem postępowania z nieletnimi oraz z dyrektywą kierowania się dobrem dziecka¹⁹⁵. Zasada ta tyczy się celu jaki ma zostać osiągnięty przez zastosowanie określonego środka, tzn. by był ukierunkowany na przeciwdziałanie i zwalczanie demoralizacji nieletnich poprzez działania mające na celu osiągnięcie korzystnych zmian w osobowości i zachowaniu nieletniego, a nie na wyrządzaniu nieletniemu dolegliwości, która miałaby charakter odpłaty¹⁹⁶. Takie rozumienie zasady niepunitowności nie oznacza, że stosowanym środkiem nie może towarzyszyć pewna dolegliwość dla nieletniego, gdyż taka sytuacja jest nieunikniona

¹⁹³ Zob. art. 69 i art. 70 k.k. z 1932 r., Dz. U. Nr 60, poz. 571 z późn. zm.

¹⁹⁴ Zob. A. Strzembosz, *System...*, op. cit., s. 279 i n., 341-342; K. Grześkowiak, A. Krukowski, W. Patulski, E. Warzocha, *Ustawa o postępowaniu w sprawach nieletnich. Komentarz*, Warszawa 1984, s. 41; Z. Sienkiewicz, *System...*, op. cit., s. 181 i n.; A. Grześkowiak, *Postępowanie w sprawach nieletnich w Polsce w świetle regul...*, op. cit., s. 125, B. Kowalska- Ehrlich, *System postępowania z młodzieżą nieprzystosowaną społecznie...*, op. cit., s. 77 i n.; V. Konarska- Wrzosek, *Ochrona nieletnich...*, op. cit., s. 48, T. Bojarski (w:) T. Bojarski, E. Skrętowicz, *Ustawa...*, op. cit., s. 33, G. Harasimiak, *Zasady...*, op. cit. s. 122 i n.; E. Bieńkowska, A. Walczak – Żochowska, *Postępowanie...*, op. cit., s. 74; P. Górecki, S. Stachowiak, *Ustawa...*, op. cit., s. 30; A. Gaberle (w:) A. Gaberle, M. Korcyl – Wolska, *Komentarz...*, op. cit., s. 45.

¹⁹⁵ Zob. M. Stanowska, A. Walczak – Żochowska, K. Wierzbowski, *Uwagi o profilu...*, op. cit., s. 53 i n.

¹⁹⁶ A. Strzembosz, *System...*, op. cit., s. 279.

w procesie resocjalizacji. Dolegliwość ta nie może być jednak zamierzona ani pożądana, na co zwraca się uwagę w literaturze¹⁹⁷. Nie można odmówić słuszności wypowiedzianym niegdyś przez M. Cieślaka¹⁹⁸ słowom, że „reagowanie ujemne na zachowanie się oceniane ujemne nie da się wyłączyć z procesu wychowawczego.”

Zasada niepunitwności nie ma na gruncie u.p.n. charakteru absolutnego¹⁹⁹. Art. 5 u.p.n. dopuszcza możliwość karania nieletnich, ale tylko w sytuacji gdy kumulatywnie spełnione są dwie przesłanki: 1) prawo wyraźnie przewiduje możliwość orzeczenia wobec nieletniego kary w określonej sytuacji, 2) inne środki przewidziane w u.p.n. i k.r.o.²⁰⁰ nie są w stanie zapewnić resocjalizacji nieletniego²⁰¹.

Ustawodawca z niewiadomych przyczyn w art. 5 u.p.n. nie wymienia środków leczniczych, ani środków opiekuńczo - wychowawczych²⁰², które przecież także przewidział do stosowania wobec nieletnich. Środki lecznicze w postaci umieszczenia nieletniego w szpitalu psychiatrycznym lub innym odpowiednim zakładzie leczniczym orzeka się w razie stwierdzenia u nieletniego upośledzenia umysłowego, choroby psychicznej lub innego zakłócenia czynności psychicznych lub nałogowego używania alkoholu albo innych środków w celu wprowadzenia się w stan odurzenia. Natomiast środki opiekuńczo- wychowawcze tj. umieszczenie w ośrodku wychowawczym lub młodzieżowym ośrodku socjoterapii stosuje się jeżeli zachodzi potrzeba zapewnienia nieletniemu jedynie opieki wychowawczej, a gdy nieletni upośledzony jest w stopniu głębokim i wymaga jedynie opieki sąd orzeka umieszczenie w domu pomocy społecznej (art. 12 u.p.n.).

¹⁹⁷ Tamże, s. 45.

¹⁹⁸ M. Cieślak, *Od represji...*, op. cit., s. 29.

¹⁹⁹ A. Strzembosz, *System...*, op. cit., s. 345 i n.; Z. Sienkiewicz, *System...*, op. cit., s. 161 i n.; G. Harasimiak, *Zasady...*, op. cit., s. 122 i n.; B. Stańdo- Kawecka, *Prawo karne...*, op. cit., s. 61.

²⁰⁰ A. Gaberle (w:) A. Gaberle, M. Korcyl – Wolska, *Komentarz...*, op. cit., s. 46.

²⁰¹ A. Strzembosz, *System...*, op. cit., s. 345 i n.; G. Harasimiak, *Zasady...*, op. cit., s. 122 i n., B. Stańdo- Kawecka, *Prawo karne...*, op. cit., s. 6.; A. Gaberle (w:) A. Gaberle, M. Korcyl – Wolska, *Komentarz...*, op. cit., s. 47 i n.; P. Górecki, S. Stachowiak, *Ustawa...*, op. cit., s. 59- 63, s. 230- 231; R. G. Hałas, *Odpowiedzialność...*, op. cit., s. 61.

²⁰² Szerzej zob. Z. Sienkiewicz, *Środki leczniczo- wychowawcze według ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich*, Pal. 1985, z. 7-8, A. Strzembosz, *System...*, op. cit., s. 331 i n.; Z. Sienkiewicz, *System...*, op., cit., s. 169 i n. oraz pow. tam lit., E. Bieńkowska, A. Walczak – Źochowska, *Postępowanie...*, op. cit., s. 12 i n.; A. Gaberle (w:) A. Gaberle, M. Korcyl – Wolska, *Komentarz...*, op. cit., s. 85 i n.; P. Górecki, S. Stachowiak, *Ustawa...*, op. cit., s. 57 i n.

Reasumując, na gruncie obowiązującego stanu prawnego wobec nieletnich stosuje się:

- środki wychowawcze,
- środek poprawczy,
- środki lecznicze,
- środki opiekuńczo – wychowawcze,
- kary.

Do stosowania wymienionych środków upoważniony jest nie tylko sąd rodzinny ale także sąd karny rozpatrujący sprawę nieletniego (art. 16 § 2, art. 18 § 1 u.p.n.)²⁰³.

Środki wychowawcze, środek poprawczy oraz możliwość orzeczenia kary wobec nieletniego szerzej omówię w dalszej części niniejszej pracy.

3.2 Rodzaje środków orzekanych wobec nieletnich na gruncie obowiązujących przepisów – wyniki badań aktowych

Głównym zadaniem badawczym było ustalenie:

1. które spośród środków możliwych do orzeczenia na podstawie u.p.n. stosuje się najczęściej,
2. jak często i z jakiej przyczyny sądy rezygnują z orzekania jakichkolwiek środków wobec nieletnich i umarzają postępowanie.

Tabela 10. Sposób zakończenia postępowania wobec nieletnich

Sąd, w którym przeprowadzono badania		Sąd Rejonowy w Miechowie				Sąd Rejonowy dla Krakowa- Nowej Huty			
Rok		2004 r.	2005 r.	2006 r.	2007 r.	2004 r.	2005 r.	2006 r.	2007 r.
ogółem nieletnich	w l. b.	48	29	39	50	42	32	50	55
	w %	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%
postępowanie umorzono ze względu na brak demoralizacji lub brak czynu karalnego czynu	w l. b.	8	4	7	18	6	4	5	8
	w %	16,67%	13,79%	17,95%	36,00%	14,28%	12,50%	10,00%	14,55%

²⁰³ W. Patulski, *Postępowanie...*, op. cit., s.11.

postępowanie umorzono ze względu na niecelowość orzekania środków wychowawczych lub poprawczych	w l. b.	12	1	8	14	1	5	8	6
	w %	25,00%	3,45%	20,51%	28,00%	2,38%	15,63%	16,00%	10,91%
orzeczono środek wychowawczy	w l. b.	28	24	24	18	33	23	36	40
	w %	58,33%	82,76%	61,54%	36,00%	78,57%	71,88%	72,00%	72,73%
orzeczono środek poprawczy	w l. b.	0	0	0	0	2	1	2	1
	w %	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	4,76%	3,13%	4,00%	1,82%
orzeczono środek leczniczy	w l. b.	0	0	0	0	0	0	0	1
	w %	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	1,82%
orzeczono karę	w l. b.	0	0	0	0	0	0	0	0
	w %	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%

Wnioski:

1. Najczęściej stosowanym środkiem wobec nieletnich jest środek wychowawczy. Z wyników badań wynika, że orzeka się go w stosunku do 57% nieletnich, których sprawy rozpoznawane są w Sądzie Rejonowym w Miechowie oraz w stosunku do 74% nieletnich, których sprawy rozpoznawane są w Sądzie Rejonowym dla Krakowa – Nowej Huty.
2. Środki wychowawcze stanowią 100% wszystkich środków orzekanych wobec nieletnich w Sądzie Rejonowym w Miechowie i 97% wszystkich środków orzekanych wobec nieletnich w Sądzie Rejonowym dla Krakowa- Nowej Huty.
3. Wyniki ustaleń badawczych świadczą o tym, że środek poprawczy oraz środki lecznicze stosuje się niezwykle rzadko. Przypadki stosowania tych środków wobec nieletnich odnotowałam tylko w Sądzie Rejonowym dla Krakowa – Nowej Huty. Środek poprawczy zastosowano w stosunku do 3,35 % ogółu nieletnich objętych badaniami w tym Sądzie, natomiast środek leczniczy orzeczono tylko w stosunku do 1 nieletniego objętego badaniami.
4. W żadnej próbie badawczej nie odnotowałam przypadku zastosowania kary wobec nieletniego. Zasada niepunitowności jest zatem realizowana w praktyce w pełnej rozciągłości.
5. Stosunkowo często sądy umarzają postępowanie w sprawie nieletnich (w stosunku do 43% ogółu nieletnich objętych badaniami w Sądzie Rejonowym

w Miechowie oraz w stosunku do 24% ogółu nieletnich objętych badaniami w Sądzie Rejonowym dla Krakowa- Nowej Huty). Zwłaszcza w Sądzie Rejonowym w Miechowie wzrasta liczba spraw, w których postępowanie wobec nieletniego zostaje umorzone.

6. Niepokojący jest fakt, że przyczyną umorzenia postępowania może być zarówno niecelowość stosowania środków wychowawczych, ze względu na wcześniej stosowane środki, jak i brak dowodów świadczących o demoralizacji nieletniego lub popełnieniu przez niego czynu karalnego. Takie rozwiązanie jest dalece krzywdzące, gdyż „do tej samej szufladki” trafiają nieletni o wysokim stopniu demoralizacji popełniający kolejne czyny karalne z tymi, którzy zdemoralizowani nie są, a wszczęcie postępowania wobec nich było konsekwencją zbiegu nieszczęśliwych wypadków.

3.3 System środków do stosowania w postępowaniu z nieletnimi na podstawie projektu ustawy „Prawo nieletnich” z 2007 r.

Projektodawcy Prawa nieletnich chcą wprowadzić zmiany do tak skonstruowanego systemu środków orzekanych względem nieletnich.

Projekt już nie deklaruje tak wyraźnie zasady niepunitywności jak czyni to u.p.n. Zasadę tę można jedynie domniemywać, gdyż Prawo nieletnich nie przewiduje takiej sytuacji, w której zastosowanie wobec nieletniego kary byłoby obligatoryjne.

Z analizy rozdziału II i III projektu wynika, że wobec nieletnich, u których występują przejawy demoralizacji, można stosować środki wychowawcze, środki lecznicze, środki opiekuńczo-wychowawcze oraz kary.

P.p.n. przewiduje zatem rezygnację z krytykowanego²⁰⁴ wyodrębniania środka poprawczego z pośród ogółu środków wychowawczych. W opiniach o projekcie²⁰⁵ zwraca się uwagę na to, że w ten sposób uniknie się traktowania zakładu poprawczego jako quasi-kary. Wskazuje się²⁰⁶ jednak, że rezygnacja z osobnego wyodrębnienia

²⁰⁴ Zob. A. Strzembosz, *System...*, op. cit., s. 88 i pow. tam lit.

²⁰⁵ Opinia Krajowej Rady Sądownictwa, op. cit., s. 4.

²⁰⁶ Opinia komisji Kodyfikacyjnej Prawa Karnego, op. cit., s. 2.

środków wychowawczych i poprawczych nie jest konsekwentna, gdyż w tekście projektu wielokrotnie jest mowa o zakładach poprawczych. Projektodawcy uzasadniają²⁰⁷, że główną przyczyną zniesienia znanego u.p.n. podziału na środki wychowawcze i poprawcze jest rezygnacja z dwoistości procedur (cywilnej i karnej) w postępowaniu z nieletnimi. Rzecznik Praw Dziecka twierdzi²⁰⁸, że wpłynie to z pewnością na uproszczenie postępowania, ale „zmierza ku modelowi odpowiedzialności prawnej nieletnich, a nie

ku modelowi opartemu na koncepcji wychowawczego i ochronnego oddziaływania”. Trudno zgodzić się jednak z tym stanowiskiem.

Moim zdaniem negatywnie należy oceniać projektowaną zmianę w zakresie orzekania środków leczniczych, zgodnie z którą sąd mógłby umieścić nieletniego w szpitalu psychiatrycznym lub innym odpowiednim zakładzie opieki zdrowotnej wówczas gdy upośledzenie umysłowe, zaburzenia psychiczne oraz uzależnienie od alkoholu albo środków odurzających lub substancji psychotropowych występuje u nieletniego, który popełnił czyn zagrożony karą pozbawienia wolności (art. 17 p.p.n.)²⁰⁹. Taka regulacja uniemożliwi zastosowanie wymienionych środków wobec nieletnich wykazujących inne przejawy demoralizacji niż popełnienie czynu zabronionego zagrożonego karą pozbawienia wolności²¹⁰. Uważam, że takie rozwiązanie nie będzie zgodne z zasadą indywidualizacji i z zasadą kierowania się dobrem dziecka²¹¹.

„Najbardziej przekonujący zarzut streszcza się w konkluzji, iż do wszystkich nieletnich należy stosować odpowiednie środki wychowawcze, lecznicze, poprawcze itp., dobrane w zależności od osobowości nieletniego, zdeterminowane jego potrzebami wychowawczymi. Oznacza to w praktyce, iż ważna jest nie tylko diagnoza, uwzględniająca u danego nieletniego np. niedostateczny stopień rozwoju umysłowego czy moralnego, ale również prognoza, wskazująca co dalej czynić, aby stosując nawet

²⁰⁷ Uzasadnienie do projektu Prawa nieletnich, op. cit., s. 15.

²⁰⁸ Opinia Rzecznika Praw Dziecka, op. cit., s.3.

²⁰⁹ Ograniczenia takiego nie przewidywał projekt Kodeksu nieletnich z 2005 r. Zob. art. 15 projektu z 2005 r. dostępnego w Internecie <http://kurator.webd.pl>, dostęp: 7 maja 2007 r.

²¹⁰ Zob. też Opinia Krajowej Rady Sądownictwa..., op.cit., s. 10

²¹¹ Nowelizacja u.p.n. w 2000 r. umożliwiła umieszczenie nieletniego w szpitalu psychiatrycznym (w określonych w art. 12 u.p.n. sytuacjach) nie tylko ze względu na popełnienie przez niego czynu karalnego ale także, gdy nieletni wykazywał jakiegokolwiek przejawy demoralizacji. Taka zmiana była wyrazem realizacji postulatów zgłaszanych w doktrynie. Zob. P. Górecki, *Ustawa o postępowaniu w sprawach...*, op. cit., s. 37 i n. oraz pow. tam lit.

izolacyjne środki zadbać o przywrócenie konkretnego nieletniego do normalnego życia w społeczeństwie”²¹².

3.4 Środki wychowawcze według u.p.n. – uwagi ogólne

Ustawa o postępowaniu w sprawach nieletnich konstruuje znacznie bogatszy katalog środków wychowawczych względem Kodeksu karnego z 1932 r. Kodeks ten przewidywał zaledwie cztery środki wychowawcze w postaci upomnienia, dozoru odpowiedzialnego rodziców lub opiekuna, dozoru kuratora lub umieszczenia w zakładzie wychowawczym (art. 69 § 2 k.k. z 1932 r.).

U.p.n. wprowadziła nowe środki wychowawcze²¹³ przejmując równocześnie te, znane już Kodeksowi karnemu z 1932 r.²¹⁴. Katalog ten został dodatkowo wzbogacony przy okazji nowelizacji u.p.n. z dnia 15 września 2000 r.²¹⁵.

²¹² W. Patulski, *Postępowanie w sprawach nieletnich*, NP, z.1, s., 9.

²¹³ Zgodnie z art. 6 u.p.n. w ramach orzekania środka wychowawczego sąd rodziny może:

- 1) udzielić upomnienia,
- 2) zobowiązać do określonego postępowania, a zwłaszcza do naprawienia wyrządzonej szkody, do wykonania określonych prac lub świadczeń na rzecz pokrzywdzonego lub społeczności lokalnej, do przeproszenia pokrzywdzonego, do podjęcia nauki lub pracy, do uczestniczenia w odpowiednich zajęciach o charakterze wychowawczym, terapeutycznym lub szkoleniowym, do powstrzymania się od przebywania w określonych środowiskach lub miejscach albo do zaniechania używania alkoholu lub innego środka w celu wprowadzania się w stan odurzenia,
- 3) ustanowić nadzór odpowiedzialny rodziców lub opiekuna,
- 4) ustanowić nadzór organizacji młodzieżowej lub innej organizacji społecznej, zakładu pracy albo osoby godnej zaufania - udzielających poręczenia za nieletniego,
- 5) zastosować nadzór kuratora,
- 6) skierować do ośrodka kuratorskiego, a także do organizacji społecznej lub instytucji zajmujących się pracą z nieletnimi o charakterze wychowawczym, terapeutycznym lub szkoleniowym, po uprzednim porozumieniu się z tą organizacją lub instytucją,
- 7) orzec zakaz prowadzenia pojazdów,
- 8) orzec przepadek rzeczy uzyskanych w związku z popełnieniem czynu karalnego,
- 9) orzec umieszczenie w rodzinie zastępczej, w młodzieżowym ośrodku wychowawczym, w młodzieżowym ośrodku socjoterapii albo w ośrodku szkolno-wychowawczym,
- 10) zastosować inne środki zastrzeżone w niniejszej ustawie do właściwości sądu rodzinnego, jak również zastosować środki przewidziane w Kodeksie rodzinnym i opiekuńczym. Zob. tekst jednolity u.p.n. Dz.U. Nr 11, poz. 109 z późn. zmianami.

²¹⁴ U.p.n. zastąpiła określenie „dozór” określeniem „nadzór”. Zob. tekst jednolity u.p.n. Dz.U. Nr 11, poz. 109.

²¹⁵ Ustawa wrześniowa poszerzyła dotychczas obowiązujący katalog środków wychowawczych określony w art. 6 u.p.n. o 1) zobowiązanie do wykonywania określonych prac lub świadczeń na rzecz pokrzywdzonego lub społeczności lokalnej, 2) zobowiązanie do uczestniczenia w odpowiednich zajęciach o charakterze wychowawczym, terapeutycznym lub szkoleniowym, 3) skierowanie do organizacji społecznej lub instytucji zajmującej się pracą z nieletnimi o charakterze wychowawczym, terapeutycznym lub szkoleniowym, 4) zakaz prowadzenia pojazdów innych niż mechaniczne. Nowelizacja u.p.n. doprowadziła także do zmiany struktury placówek określonych w art. 6 pkt. 9 u.p.n. Zob. Dz.U. Nr 91, poz. 1010.

Przewidziane w art. 6 u.p.n. środki wychowawcze można zastosować zarówno wobec sprawców czynów karalnych, jak i tych nieletnich, którzy wykazują inne przejawy demoralizacji²¹⁶. Jest to konsekwencją przyjęcia modelu opiekuńczo-wychowawczego w postępowaniu z nieletnimi, w którym nie ma miejsca na odpłatę²¹⁷.

Wskazuje się²¹⁸, że środki te cechuje nie tylko zróżnicowany charakter oddziaływania na nieletniego ale także stopień dolegliwości i zdyscyplinowania.

W doktrynie podkreśla się²¹⁹, że do zastosowania środka wychowawczego nie wystarczy jednak sam fakt popełnienia czynu karalnego lub wykazywanie innych przejawów demoralizacji. Konieczne jest stwierdzenie, że okoliczności takie jak stopień demoralizacji nieletniego, charakter popełnionego czynu, motywacja sprawcy uzasadniają potrzebę zastosowania tego środka. Przy jego wyborze decydować mogą jedynie względy wychowawcze²²⁰. Nie ma znaczenia charakter czynu, ani jego ciężar, a osobowość nieletniego i jego potrzeby resocjalizacyjne. W doborze najodpowiedniejszego środka stosuje się zasadę indywidualizacji²²¹.

Na gruncie obowiązujących przepisów środki wychowawcze orzekane są na czas nieoznaczony²²². Ich stosowanie ustaje z mocy prawa w chwili ukończenia 18 lub 21 lat, w zależności od zastosowanego środka (art. 73 u.p.n.).

Co do zasady wykonywanie środków wychowawczych ustaje z mocy prawa z chwilą ukończenia przez nieletniego 18 lat, jeżeli środki te wykazują pewien związek z pozostawaniem pod władzą rodzicielską²²³. Wyjątkowo sąd rodzinny może przedłużyć pobyt w zakładzie wychowawczym nieletniemu, który ukończył 18 lat na okres do zakończenia roku szkolnego (art. 73 § 2 u.p.n.).

Pozostałe środki mogą być wykonywane do chwili ukończenia przez nieletniego 21 lat (art. 73 § 1 u.p.n.). W przypadku powołania nieletniego do zasadniczej służby wojskowej, zastępczej służby poborowych albo zasadniczej służby

²¹⁶ Zob. M. Stanowska, A. Walczak – Żochowska, K. Wierzbowski, *Uwagi...*, op. cit., s. 55; A. Strzembosz, *System...*, op. cit., s. 279; B. Czarnecka- Działuk, *Nieletni...*, op. cit., s. 33.

²¹⁷ A. Strzembosz, *System...*, op. cit., s. 279.

²¹⁸ T. Bojarski (w:) T. Bojarski, E. Skrętowicz, *Ustawa...*, op. cit., s. 34.

²¹⁹ T. Grzegorzczak, *Sytuacja nieletniego...*, op. cit., s. 8-9.

²²⁰ Zob. A. Strzembosz, *System...*, op. cit., s. 279.

²²¹ Więcej na temat zasady indywidualizacji patrz rozdz. 1.2.1 niniejszej pracy.

²²² Zob. A. Grześkowiak, *Reforma...*, op. cit., s. 238.

²²³ Zob. A. Strzembosz, *System...*, op. cit., s. 283.

w obronie cywilnej wykonywanie środków wychowawczych ustaje z mocy prawa (art. 73 § 3 u.p.n.)²²⁴.

U.p.n nie określa dolnej granicy wieku, poniżej której orzekania środków wychowawczych jest niedopuszczalne²²⁵. W praktyce sądy nie orzekają środków wychowawczych w stosunku do nieletnich, którzy nie ukończyli 9 lat²²⁶.

W toku postępowania wykonawczego sąd może uchylać lub zmieniać orzeczone środki w zależności od potrzeb wychowawczych wychowanka (art. 79 u.p.n.). Zwraca się uwagę²²⁷, że nie ma tu zastosowania zasada reformationis in peius. Wskazuje się²²⁸, że niewykluczona jest zmiana środka wychowawczego na środek leczniczo- wychowawczy. Ponadto twierdzi się²²⁹, że sąd może łączyć w dowolnej konfiguracji orzekane środki. Jedynym ograniczeniem w tym zakresie jest tylko możliwość i celowość ich łącznego wykonywania.

Środki wychowawcze można orzekać zarówno w postępowaniu opiekuńczo wychowawczym, jak i w postępowaniu poprawczym²³⁰.

Co do zasady orzekanie środków wychowawczych ma charakter fakultatywny, natomiast w przypadku orzeczenia o:

- warunkowym zawieszeniu umieszczenia nieletniego w zakładzie poprawczym (art. 11 § 2 u.p.n.),
 - warunkowym odstąpieniu od umieszczenia nieletniego w zakładzie poprawczym (art. 88 § 2 u.p.n.),
 - warunkowym zwolnieniu nieletniego z zakładu poprawczego (art. 87 § 2 u.p.n.)
- sąd obligatoryjnie stosuje środki wychowawcze.

Dane dotyczące nieletnich wobec których orzeczono środki wychowawcze gromadzi się w Krajowym Rejestrze Karnym²³¹.

²²⁴ Szerzej zob. A. Gaberle (w:) A. Gaberle, M. Korcyl – Wolska, *Komentarz...*, op. cit., s. 230 i n.

²²⁵ A. Grześkowiak, *Postępowanie...*, op. cit., s. 46; M. Stanowska, A. Walczak- Żochowska, K. Wierzbowski, *Uwagi o profilu...*, op. cit., s. 55 i n; M. Korcyl – Wolska, *Postępowanie...*, op. cit., s. 62-63; T. Bojarski (w:) T. Bojarski, E. Skrętowicz, *Ustawa o postępowaniu w sprawach nieletnich z komentarzem*, Lublin 2002, s. 22-23.

²²⁶ Zob. wyniki badań aktowych rozdz. 2.1.2 niniejszej pracy.

²²⁷ P. Górecki, S. Stachowiak, *Ustawa...*, op. cit., s. 33; A. Gaberle (w:) A. Gaberle, M. Korcyl – Wolska, *Komentarz...*, op. cit., s. 57.

²²⁸ A. Strzembosz, *System...*, op. cit., s. 285-286.

²²⁹ W. Patulski, *Postępowanie...*, op. cit., s. 13; P. Górecki, S. Stachowiak, *Ustawa...* op. cit., s. 33;

A. Gaberle (w:) A. Gaberle, M. Korcyl – Wolska, *Komentarz...*, op. cit., s. 58.

²³⁰ Zob. W. Patulski, *Postępowanie...*, s.13.

3.5 Orzekanie środków wychowawczych według projektu ustawy „Prawo nieletnich” z 2007 r. – uwagi ogólne

Projekt Prawa nieletnich, realizując postulaty wysuwane w doktrynie,²³² wprowadza istotną zmianę w stosunku do obowiązującej obecnie ustawy.

Zgodnie z jego uregulowaniami, zasadą jest, że takie środki wychowawcze jak: 1) skierowanie do instytucji, odpowiedniej placówki lub ośrodka, które zajmują się prowadzeniem z nieletnimi pracy o charakterze wychowawczym, terapeutycznym lub szkoleniowym, 2) skierowanie do instytucji zajmującej się przygotowaniem zawodowym, 3) orzeczenie zakazu prowadzenia pojazdów, orzeczenie zatrzymania paszportu lub innego dokumentu uprawniającego do przekroczenia granicy państwa albo zakazu wydania takiego dokumentu, 4) orzeczenie umieszczenia w zakładzie poprawczym określa się w latach i miesiącach obok możliwości orzeczenia tych środków do czasu ukończenia przez nieletniego 18 lat (art. 11 § 1 p.p.n.).

Rada Legislacyjna zwróciła uwagę²³³, że z art. 11 p.p.n. nie wynika jednak jasno to, czy istnieje możliwość orzeczenia środka wychowawczego w latach lub w miesiącach na czas dłuższy niż do ukończenia przez nieletniego 18 lat. „Np. czy można wobec nieletniego w wieku 15 lat orzec zastosowanie środka wychowawczego na okres 5 lat, tj. do 20 roku życia na podstawie brzmienia „określa się w latach””²³⁴. Wątpliwości tych nie rozwiewa regulacja art. 223 p.p.n., bowiem zgodnie z § 1 tego art. „wykonywanie środków wychowawczych ustaje z mocy prawa z chwilą ukończenia przez nieletniego 18 lat, chyba, że niniejsza ustawa stanowi inaczej”. Taki zapis może wskazywać na to, że właśnie orzekanie środków wychowawczych w latach lub miesiącach jest wyjątkiem od reguły, że środki wychowawcze wykonuje się do ukończenia przez nieletniego 18 lat.

Jeżeli na podstawie różnych orzeczeń sądowych, sąd zastosuje wobec nieletniego środki wychowawcze tego samego rodzaju (orzeczone w latach lub miesiącach), stosuje się odpowiednio przepisy art. 85 i 86 Kodeksu karnego o łączeniu kar i środków karnych (art. 11 § 2 p.p.n.).

²³¹ Zob. Art. 1 ust.2 pkt.6 ustawy z 24 maja 2000 r. o Krajowym Rejestrze Karnym, Dz. U. Nr 50, poz. 580.

²³² A. Grześkowiak, *Reforma postępowania z nieletnimi...*, op. cit., s. 239.

²³³ Opinia Rady Legislacyjnej, op. cit., s. 7.

²³⁴ Tamże, s. 7.

Projektodawcy uzasadniają²³⁵ wprowadzenie możliwości orzekania środków wychowawczych w latach i miesiącach tym, że „takie rozwiązanie spełnia gwarancyjną funkcję wobec nieletniego, szczególnie w razie zastosowania najsurowszych środków wychowawczych, albowiem jasno precyzuje okres poddanie nieletniego oddziaływaniom wychowawczym”. Takie rozwiązanie ma eliminować stan niepewności dla nieletniego i jego rodziców, co do tego, jak długo nieletni będzie podlegać środkom wychowawczym²³⁶.

Nowa regulacja budzi jednak mieszane uczucia. Z jednej strony zapobiega dyskrecjonalnej władzy sądu wykonawczego. Z drugiej strony ujmuje tym środkiem charakteru wychowawczego upodabniając je do kar²³⁷. Nie wiadomo na jakiej podstawie sąd będzie oceniał jaki czas jest konieczny lub wystarczający dla realizacji celu wychowawczego²³⁸. Pojawia się ryzyko, że sąd będzie orzekał te środki na czas proporcjonalny do wagi i charakteru czynu, a nie ze względu na potrzeby resocjalizacyjne nieletniego, które na tym etapie postępowania są trudne do określenia.

Zdecydowanie negatywnie ocenia to rozwiązanie Krajowa Rada Sądownictwa przypominając²³⁹, że „środków wychowawczych nie można dzielić na surowe i mniej surowe. Są one z uwagi na cel odpowiednie albo nie”. Zdaniem Krajowej Rady Sądownictwa orzekanie środków wychowawczych na czas określony podkreśla ich quasi- karny charakter. Krajowa Rada Sądownictwa opowiada się za tym, by środki wychowawcze, tak jak dotychczas, orzekać na czas z góry nieokreślony, a korygowanie orzeczonego środka pod względem czasu jego stosowania pozostawić do kompetencji sądu wykonawczego.

Za „uzasadnioną z całą pewnością”²⁴⁰ zasadę orzekania określonych środków wychowawczych w latach i miesiącach uznaje Rzecznik Praw Dziecka.

Zgodnie z art. 223 § 1 p.p.n. wykonywanie wszystkich środków wychowawczych ustaje z mocy prawa z chwilą ukończenia przez nieletniego 18 lat. Uregulowanie to nie ma jednak charakteru bezwzględnego. Istnieje bowiem możliwość przedłużenia pobytu nieletniego w ośrodku, placówce lub zakładzie poprawczym, jeżeli nieletni ukończył 18 lat przed zakończeniem roku szkolnego, do czasu zakończenia

²³⁵ Uzasadnienie do projektu Prawa nieletnich, op. cit., s. 16.

²³⁶ Tamże, s. 16

²³⁷ Por. A. Gaberle, Projekt..., op. cit., s. 10-11.

²³⁸ Zob. też. Opinia Rady Legislacyjnej, op. cit., s. 7.

²³⁹ Opinia Krajowej Rady Sądownictwa, op. cit., s. 8-9.

²⁴⁰ Opinia Rzecznika Praw Dziecka, op. cit., s.3.

roku szkolnego. Można to uczynić wyłącznie za zgodą lub na wniosek nieletniego (art. 233 § 2 p.p.n.). Poza tym, jeżeli zachowanie nieletniego przebywającego w ośrodku, placówce lub zakładzie poprawczym daje podstawy do postawienia pozytywnej prognozy odnośnie przyszłego zachowania nieletniego, to na jego wniosek i przy spełnieniu dodatkowych warunków można przedłużyć wykonywanie tego środka nawet do ukończenia przez nieletniego 21 lat, o ile jest to konieczne do ukończenia szkoły, nauki zawodu albo usamodzielnienia się (art. 223 § 3 p.p.n.).

Tak jak na gruncie obowiązujących przepisów tak i na podstawie p.p.n. wykonywanie środków wychowawczych ustaje z mocy prawa jeżeli nieletniego powołano do odbycia zasadniczej służby wojskowej, zastępczej służby poborowych albo zasadniczej służby w obronie cywilnej (art. 223 § 6 p.p.n.). Pomimo, że zarówno w u.p.n jak i p.p.n. przepis ten ma praktycznie identyczne brzmienie różni się zakresem zastosowania. Nowa ustawa pozwala stosować tą regulację także do umieszczenia nieletniego w zakładzie poprawczym, gdyż na gruncie projektowanych przepisów umieszczenie w zakładzie poprawczym zostało uznane za środek wychowawczy (art. 9 pkt. 13 p.p.n.)

P.p.n. podtrzymuje rozwiązanie funkcjonujące obecnie w postępowaniu z nieletnimi, że środki wychowawcze w każdym czasie mogą być uchylane lub zmieniane, o ile przemawia za tym dobro nieletniego (art. 209 § 1 p.p.n.). P.p.n. jednak ogranicza władzę sądu wykonawczego pewnym wyjątkiem. Zgodnie z art. 209 § 3 p.p.n. nie można zmienić ani uchylić orzeczenia o umieszczeniu nieletniego w zakładzie poprawczym, jeżeli środek ten orzeczono wraz z karą pozbawienia wolności (art. 21 p.p.n.).

Zmiana orzeczenia o zastosowaniu określonego środka wychowawczego nie musi skutkować orzeczeniem innego środka wychowawczego. W jego miejsce sąd może zastosować środki lecznicze lub opiekuńcze jeżeli po orzeczeniu środka wychowawczego ujawniły się okoliczności wskazujące na potrzebę skierowania nieletniego do odpowiedniego zakładu leczniczego lub domu pomocy społecznej (art. 211 p.p.n.). Możliwe jest również zastosowanie środka leczniczo - wychowawczego obok wykonywanego środka wychowawczego²⁴¹. Tak daleko idąca swoboda sądu w zmianie i uchylaniu środków wychowawczych wydaje się być słuszna i celowa ze względu na możliwość korekty niewłaściwie orzeczonego środka lub dostosowania go

²⁴¹ A. Strzembosz, *Postępowanie...*, op. cit., s. 47.

do zmieniających się potrzeb wychowawczych i warunków życiowych nieletniego. Z drugiej jednak strony tak dalece posunięta kompetencja sądu sprawia, że sytuacja nieletniego w toku całego postępowania wykonawczego jest niepewna. Z tego powodu, że w postępowaniu z nieletnimi nie obowiązuje zasada reformationis in peius sąd może zmieniać środki wychowawcze na bardziej dotkliwe, a na gruncie obowiązującego stanu prawnego na takie które wykonuje się do ukończenia przez nieletniego 21 lat, nawet gdy pierwotnie orzeczony środek ustał by z mocy prawa w chwili ukończenia przez nieletniego 18 lat. Zwracano już na to uwagę w literaturze odnośnie rozwiązań przyjętych w u.p.n.²⁴².

Zarówno na podstawie obowiązujących jak i projektowanych rozwiązań prawnych możliwe jest odroczenie rozpoczęcia wykonywania środka wychowawczego, a jeżeli środek jest już wykonywany - jego przerwanie w razie choroby nieletniego lub z innych ważnych przyczyn. (art. 71 u.p.n., art. 210 p.p.n.). Za „inną ważną przyczynę” można uznać np. konieczność opieki nad chorą lub nieporadną osobą bliską²⁴³.

Podobnie jak u.p.n. projekt Prawa nieletnich, poza ustawowo określonymi wyjątkami, przewiduje fakultatywne stosowanie środków wychowawczych. Obligatoryjnie orzeka się środki wychowawcze w wypadkach:

- warunkowego umorzenia postępowanie wobec nieletniego (art. 13 § 3 p.p.n.),
- warunkowego zawieszenia umieszczenia nieletniego w zakładzie poprawczym (art. 14 § 3 p.p.n)
- gdy nieletni, który ukończy 13 lat dopuści się czynu zabronionego zagrożonego karą pozbawienia wolności lub aresztu sąd orzeka umieszczenie nieletniego w zakładzie poprawczym, jeżeli inne środki wychowawcze okazały się nieskuteczne albo ich orzekanie jest niecelowe (art. 12 p.p.n).

Twórcy projektu podkreślają, że Prawo nieletnich poszerzyłoby i zdywersyfikowało obecnie obowiązujący katalog środków wychowawczych. Niestety nie do końca można się zgodzić z takim twierdzeniem.

Co prawda art. 9 pkt. 2 p.p.n. wymienia pewne dodatkowe zachowania do których można zobowiązać nieletniego, o których nie wspomina u.p.n., ale jest to tylko pozorne poszerzenie zakresu stosowania tego środka. Jak wiadomo u.p.n. tylko przykładowo wymienia obowiązki jakie sąd może nałożyć na nieletniego w ramach

²⁴² Z. Sienkiewicz, *System...*, op. cit., s. 145.

²⁴³ A. Strzembosz, *Postępowanie...*, op. cit., s. 47

orzeczenia środka wychowawczego. Oznacza to, że sąd może zobowiązać nieletniego także do innych zachowań, nie wymienionych w u.p.n., o ile tylko nie sprzeciwiałoby się to jego dobru.

Poza tym twórcy projektu zrezygnowali z możliwości ustanowienia nadzoru organizacji młodzieżowej, innej organizacji społecznej lub zakładu pracy.

Na podstawie projektowanej ustawy sąd nie będzie mógł umieścić nieletniego w młodzieżowym ośrodku wychowawczym, w młodzieżowym ośrodku socjoterapii, albo w ośrodku szkolno- wychowawczym.

Projektodawcy nie przewidzieli również, by sąd stosując Prawo nieletnich mógł zastosować wobec nieletniego środki przewidziane w k.r.o.

W praktyce p.p.n. wprowadza tylko jeden nowy środek wychowawczy – orzeczenie zatrzymania paszportu lub innego dokumentu uprawniającego do przekroczenia granicy państwa albo zakazu wydania takiego dokumentu (art. 9 pkt. 10 p.p.n.).

Biorąc pod uwagę, że tego typu środek ma charakter bardziej zabezpieczający niż wychowawczy, można pokusić się o stwierdzenie, że w rzeczywistości p.p.n. zubaża dotychczas stosowany katalog środków wychowawczych. Nie można bowiem uznać, że fakt nazwania umieszczenia w zakładzie poprawczym środkiem wychowawczym skutkuje poszerzeniem katalogu tych środków. W dalszej części niniejszej pracy postaram się ocenić, czy takie zmiany są uzasadnione.

3.6 Charakterystyka środków wychowawczych przewidzianych w u.p.n. i w projekcie „Prawa nieletnich” z 2007 r.

Ze względu na to, że projekt ustawy „Prawo nieletnich” nie wprowadza zasadniczych zmian do katalogu środków wychowawczych funkcjonującego na gruncie obowiązujących przepisów postanowiłam wspólnie omówić poszczególne środki wychowawcze przewidziane w u.p.n. i w p.p.n. zwracając uwagę na występujące w tym zakresie różnice.

Środki wychowawcze przewidziane zarówno w u.p.n. jak i p.p.n. systematyzować można według różnych kryteriów. W doktrynie dzielono je na środki o charakterze samoistnym i dodatkowym²⁴⁴, otwartym i zamkniętym²⁴⁵, wychowawczym, opiekuńczo-wychowawczym i zapobiegawczo-wychowawczym²⁴⁶.

W toku dalszych rozważań posłużę się podziałem, który uważam za najistotniejszy i najlepiej obrazujący różnorodność środków przekazanych do dyspozycji sądu rodzinnego. Jest to podział dokonany przez A. Strzembosza²⁴⁷, który wyróżnił spośród ogółu środków wychowawczych, te które:

- 1) pozostawiają nieletniego w jego dotychczasowym środowisku,
- 2) polegają na skierowaniu nieletniego do placówki lub instytucji przejmującej od rodziców lub opiekunów tylko część obowiązków związanych z pieczą i wychowaniem,
- 3) całkowicie zmieniają jego środowisko wychowawcze.

3.6.1 Środki pozostawiające nieletniego w jego dotychczasowym środowisku

Środki te stosuje się najczęściej wobec nieletnich wychowujących się w korzystnych lub umiarkowanie korzystnych warunkach środowiskowych²⁴⁸. Do środków tych należą:

A. Upomnienie

Jest to środek wychowawczy przewidziany zarówno przez u.p.n. (art. 6 pkt. 1 u.p.n.) jak i projektowane Prawo nieletnich (art. 9 pkt. 1 p.p.n.). Polega on na ustnym zwróceniu uwagi nieletniemu, wskazaniu niewłaściwości postępowania

²⁴⁴ Zob. więcej A. Strzembosz, *System...*, op. cit., s. 283.

²⁴⁵ A. Grześkowiak, *Postępowanie...*, op. cit., s. 62 i n.

²⁴⁶ T. Bojarski (w:) T. Bojarski, E. Skrętowicz, *Ustawa...*, op. cit., s. 33.

²⁴⁷ A. Strzembosz, *Postępowanie...*, op. cit., s. 42.

²⁴⁸ Zob. A. Strzembosz, *System...*, op. cit., s. 288 i n.

i zdyscyplinowaniu go²⁴⁹. W najmniejszym stopniu, spośród wszystkich przewidzianych środków wychowawczych ingeruje w życie nieletniego²⁵⁰.

W doktrynie²⁵¹ wskazuje się, że środek ten należycie wypełnia swoją rolę jeżeli zostaje zastosowany w stosunku do nieletnich wykazujących niski stopień demoralizacji, wobec których po raz pierwszy wszczęto postępowanie. Dla tej kategorii nieletnich już sam kontakt z sądem jest wystarczającą przestrożą. A. Grześkowiak²⁵² zwraca uwagę na to, że w upomnieniu mieści się wezwanie do powstrzymania się od takiego zachowania w przyszłości.

W literaturze²⁵³ nie ma jednolitości poglądów co do tego, czy upomnienie ma także przestrzegać przed negatywnymi konsekwencjami ponownego, podobnego zachowania nieletniego. Uważam, że rację należy przyznać tym, którzy przypisują upomnieniu taką również funkcję.

B. Zobowiązanie do określonego zachowania

Tak skonstruowany środek wychowawczy, ze względu na pełną swobodę sądu w określeniu treści nakładanego zobowiązania, pozostawia sądowi możliwość dostosowania nakazu powinienego działania do sytuacji konkretnego przypadku. Choć w literaturze przedmiotu²⁵⁴, wskazuje się niekiedy, że takie rozwiązanie stoi w sprzeczności z funkcją gwarancyjną prawa, to sądzę jednak, że zasługuje ono na pełne poparcie. Nie przekonuje mnie argument, jakoby tak pomyślany środek wychowawczy był niezgodny z zasadą „nulla poena sine lege”²⁵⁵. Wielokrotnie bowiem, w treści niniejszej pracy, podkreślałam, że środki wychowawcze nie mają charakteru kary, ani odpłaty więc nie można ich z karą utożsamiać.

W literaturze²⁵⁶ dostrzega się, że istotnym warunkiem, który musi być spełniony dla skuteczności tego środka jest sprecyzowanie przez sąd sposobu, treści i zakresu wykonywania nałożonego zobowiązania. Przyjmuje się²⁵⁷, że charakter zobowiązania

²⁴⁹ A. Grześkowiak, *Postępowanie...*, op. cit., s. 63.

²⁵⁰ E. Bieńkowska, A. Walczak – Żochowska, *Postępowanie...*, op. cit., s. 76.

²⁵¹ Z. Sienkiewicz, *System...*, op. cit., s. 126.; E. Bieńkowska, A. Walczak – Żochowska, *Postępowanie...*, op. cit., s. 76.

²⁵² A. Grześkowiak, *Postępowanie...*, op. cit., s. 63.

²⁵³ Por. A. Grześkowiak, *Postępowanie...*, op. s. 63, E. Bieńkowska, A. Walczak – Żochowska, *Postępowanie...*, op. cit., s. 76.

²⁵⁴ A. Grześkowiak, *Postępowanie...* op. cit., s. 65.

²⁵⁵ Por. Tamże, s. 65.

²⁵⁶ A. Gaberle (w:) A. Gaberle, M. Korcyl – Wolska, *Komentarz...*, op. cit., s. 58.

²⁵⁷ E. Bieńkowska, A. Walczak – Żochowska, *Postępowanie...*, op. cit., s. 77.

musi mieć związek z przejawami demoralizacji albo typem czynu karalnego. W związku z tym, że ani u.p.n, ani p.p.n. nie przewiduje sposobu kontroli²⁵⁸, ani możliwości egzekucji nałożonego zobowiązania podnosi się w doktrynie²⁵⁹, że środek ten powinien być stosowany łącznie z nadzorem odpowiedzialnym rodziców, osoby godnej zaufania lub kuratora.

Z przeprowadzonych przeze mnie badań wynika, że zaledwie w połowie przypadków, w których sąd zobowiązuje nieletniego do określonego zachowania, orzekany jest równocześnie jeden z wymienionych nadzorów.

Zarówno ustawodawca jak i projektodawca p.p.n. tylko przykładowo wylicza sposoby zachowania, do których można zobowiązać nieletniego, są nimi :

- naprawienie wyrządzonej szkody – może polegać na wyrównaniu szkody przez zapłatę odszkodowania, lub o ile to możliwe, na przywróceniu stanu poprzedniego własną pracą nieletniego, na co zwraca się uwagę w literaturze²⁶⁰. Ważne by było możliwe wykonanie tego zobowiązania osobiście przez nieletniego. Jeżeli do naprawienia szkody konieczne jest poniesienie nakładów finansowych, to można orzec ten środek tylko wówczas, gdy sam nieletni pracuje i zarabia²⁶¹.

Nie można się zgodzić z poglądem reprezentowanym przez G. Harasimiaka²⁶², jakoby obowiązek naprawienia szkody orzekany przez sąd rodzinny względem nieletniego miał charakter zobowiązania cywilnoprawnego, ani z tym, że środek ten jako forma odszkodowania zawiera w sobie element odpowiedzialności. Słusznie twierdzi się natomiast, że jest to środek wychowawczy, który ma oddziaływać na nieletniego, jego funkcja kompensacyjna ma charakter drugorzędny, w związku z czym istnieje możliwość nałożenia obowiązku naprawienia szkody także na tych nieletnich,

²⁵⁸ A. Grześkowiak twierdzi, że nieokreślenie przez ustawodawcę podmiotów, które miałyby pełnić nadzór kontrolujący nad nieletnim podczas wykonywania nałożonego na niego obowiązku oznacza, że zobowiązanie do określonego zachowania nieletniego oparte jest na samokontroli nieletniego. Zob. A. Grześkowiak, *Postępowanie...*, op. cit., s. 65.

²⁵⁹ Z. Sienkiewicz, *System...*, op. cit., s. 128.

²⁶⁰ A. Grześkowiak, *Postępowanie...*, op. cit., s. 66; A. Gaberle (w:) A. Gaberle, M. Korcyl – Wolska, *Komentarz...*, op. cit., s. 59.

²⁶¹ Por. A. Gaberle (w:) A. Gaberle, M. Korcyl – Wolska, *Komentarz...*, op. cit., s. 59.

²⁶² G. Harasimiak, *Ewolucja zasad odpowiedzialności...*, op. cit. s. 115; W. Patulski, *Postępowanie w sprawach...*, op. cit., s.13.

którzy nie ukończyli jeszcze 13 lat,²⁶³ o ile tylko są w stanie samodzielnie wykonać nałożony obowiązek²⁶⁴.

W literaturze²⁶⁵ wskazuje się, że sąd przed zobowiązaniem nieletniego do naprawienia wyrządzonej przez niego szkody powinien uzyskać zgodę pokrzywdzonego. Wydaje się to zasadne szczególnie wtedy, gdy pokrzywdzonym jest osoba fizyczna, a naprawienie szkody ma polegać na przywróceniu stanu poprzedniego, a nie na zapłacie odpowiedniej sumy pieniężnej.

W przypadku jeśli nieletni nie naprawi szkody, pozostaje tylko zmiana tego środka na inny, gdyż nie podlega on egzekucji sądowej ani administracyjnej²⁶⁶.

- wykonywanie określonych prac²⁶⁷ lub świadczeń na rzecz pokrzywdzonego lub społeczności lokalnej – projekt Prawa nieletnich dodatkowo przewiduje możliwość zobowiązania nieletniego do wykonywania określonych prac lub świadczeń na rzecz rodziny pokrzywdzonego, a także wskazanej instytucji (art. 9 pkt. 2 lit. b).

Podnosi się²⁶⁸, że tak jak w przypadku naprawienia szkody konieczna jest zgoda pokrzywdzonego w przypadku, jeżeli nieletni ma wykonywać pracę lub inne świadczenia na jego rzecz. Uzgodnienie może nastąpić np. w ramach mediacji. Środek ten wydaje się szczególnie właściwy wtedy, kiedy nieletni co prawda nie jest w stanie samodzielnie naprawić szkody wyrządzonej pokrzywdzonemu, ale może w inny sposób zrekompensować swoje negatywne zachowanie. A. Gaberle²⁶⁹ wskazuje, że wykonanie określonych prac lub świadczeń na rzecz pokrzywdzonego, w przeciwieństwie do obowiązku naprawienia szkody, nie powoduje wygaśnięcia zobowiązania

²⁶³ Szerzej. A. Grześkowiak, *Postępowanie...*, op. cit., s. 66; T. Bojarski (w:) T. Bojarski, E. Skrętowicz, *Ustawa...*, op. cit., s. 36; A. Gaberle (w:) A. Gaberle, M. Korcyl – Wolska, *Komentarz...*, op. cit., s. 59.

²⁶⁴ A. Gaberle (w:) A. Gaberle, M. Korcyl – Wolska, *Komentarz...*, op. cit., s. 59; E. Filipowska, *Postępowanie w sprawach nieletnich*, Warszawa 2003, s. 50.

²⁶⁵ P. Górecki, S. Stachowiak, *Ustawa o postępowaniu...*, op. cit., s. 35.

²⁶⁶ Tamże, s. 35; A. Gaberle, M. Korcyl – Wolska, *Komentarz...*, op. cit., s. 59.

²⁶⁷ Użycie w tym przypadku przez ustawodawcę pojęcia „praca” bywa krytykowane w literaturze. Wskazuje się, że taka regulacja może budzić wątpliwość, co do zgodności ze standardami międzynarodowymi. Pracy przymusowej zakazują bowiem dokumenty prawa międzynarodowego tj. Konwencja MOP z 28 czerwca 1930 r. Nr 29 o pracy przymusowej lub obowiązkowej (Dz. U. Nr 20, poz. 122), Europejska Konwencja Praw Człowieka i Podstawowych Wolności z 4 listopada 1950 r. (Dz. U. Nr 61, poz. 284), Międzynarodowy Pakt Praw Politycznych i Obywatelskich z 16 grudnia 1966 r. (Dz. U. Nr 38, poz. 167). Zob. więcej E. Bieńkowska, A. Walczak – Żochowska, *Postępowanie...*, op. cit., s. 78.

²⁶⁸ Zob. P. Górecki, S. Stachowiak, *Ustawa...*, op. cit., s. 35 i pow. tam lit.

²⁶⁹ A. Gaberle (w:) A. Gaberle, M. Korcyl – Wolska, *Komentarz...*, op. cit., s. 59

cywilnoprawnego. Słusznie podnosi się²⁷⁰, że środka tego nie należy orzekać w stosunku do nieletnich o wysokim stopniu demoralizacji.

- przeproszenie pokrzywdzonego – w literaturze²⁷¹ zwraca się uwagę, że sąd powinien zadecydować o orzeczeniu tego środka wtedy, gdy nieletni rzeczywiście żałuje swego czynu. O formie i terminie przeprosin decyduje sąd (§243 ust. 1 regulaminu urzędowania sądów powszechnych)²⁷². Uważam, że wskazane jest by miały miejsce na sali sądowej. Podkreśla się²⁷³, że niedopuszczalne jest podanie przeproszenia do wiadomości publicznej. Środek ten może być stosowany samoistnie tylko w przypadku czynów o małej szkodliwości społecznej. Sąd powinien orzekać go zawsze jeśli zachowanie nieletniego wymierzone było przeciwko godności lub dobremu imieniu pokrzywdzonego.

- podjęcie nauki lub pracy - przy wyborze tego środka należy brać pod uwagę sytuację rodzinną nieletniego. Niecelowe byłoby zobowiązanie do podjęcia nauki nieletniego, który pracuje, a jego zarobki stanowią główne źródło jego utrzymania.

Należy brać pod uwagę także zainteresowania nieletniego jego zdolności, a także wiek. Zobowiązując nieletniego do podjęcia pracy należy mieć na uwadze to, czy jest on w stanie pogodzić pracę z nauką i jakie ma szanse na uzyskanie zatrudnienia. Uznaje się²⁷⁴, że wskazane jest, by orzeczenie podawało miejsce pracy w którym nieletni ma podjąć zatrudnienie.

- wywiązywania się z obowiązków szkolnych – możliwości nałożenia takiego zobowiązania nie wyraża bezpośrednio art. 6 u.p.n, co nie oznacza, że na jego podstawie nie można go zastosować²⁷⁵. Środek ten został wyraźnie wyeksponowany w art. 9 pkt. 2 lit. projektu Prawa nieletnich. Nałożenie na nieletniego zobowiązania do wywiązywania się z obowiązków szkolnych jest szczególnie wskazane, gdy nieletni bez powodu opuszcza zajęcia szkolne, nie przygotowuje się do nich, nie odrabia zadań

²⁷⁰ Tamże, s. 60.

²⁷¹ Tamże, s. 60-61.

²⁷² Zob. Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 23 lutego 2007 r., Dz. U. Nr 38, poz. 249.

²⁷³ A. Gaberle (w:) A. Gaberle M. Korcyl – Wolska, *Komentarz...*, op. cit., s. 60-61.

²⁷⁴ A. Gaberle (w:) A. Gaberle, M. Korcyl – Wolska, *Komentarz...*, op. cit., s.61; E. Filipowska, *Postępowanie...*, op. cit., s. 53.

²⁷⁵ Katalog środków wychowawczych przewidzianych w u.p.n. ma charakter otwarty, co wyraźnie wynika z art. 6 u.p.n.

domowych, ma opóźnienie szkolne w stosunku do swoich rówieśników nieuzasadnione przyczynami rozwojowymi.

- uczestnictwo w odpowiednich zajęciach o charakterze wychowawczym, terapeutycznym lub szkoleniowym - dobrze dobrany środek tej kategorii może być szczególnie przydatnym narzędziem w walce z przestępczością i demoralizacją nieletnich. Został przewidziany zarówno przez u.p.n jak i p.p.n..

W literaturze zwraca się uwagę²⁷⁶ na to, że atrakcyjne zagospodarowanie wolnego czasu nieletniemu korzystnie wpływa na pozytywne ukierunkowanie jego zainteresowań, wyposaża go w umiejętności przydatne do dobrego funkcjonowania w społeczeństwie, daje szansę na podwyższenie własnej samooceny i ukształtowanie prawidłowego systemu wartości. Wskazuje się²⁷⁷, że środek ten powinien być orzeczony obok skierowania do organizacji społecznej lub instytucji zajmujących się pracą z nieletnimi o charakterze wychowawczym, terapeutycznym lub szkoleniowym, po uprzednim porozumieniu się z tą organizacją lub instytucją.

- powstrzymanie się od przebywania w określonych środowiskach lub miejscach – projekt Prawa nieletnich dodatkowo wymienia zobowiązanie do powstrzymania się od kontaktów z określoną osobą (art. 9 pkt. 2 lit. g). Tak skonstruowany środek wychowawczy, ze względu na nikłe szanse kontroli nad przestrzeganiem nałożonego obowiązku, wydaje się być esencją dobrych intencji wymiaru sprawiedliwości.

Sadzę, że zobowiązanie nieletniego do powstrzymania się od przebywania w określonych środowiskach celowe jest wtedy, gdy sąd warunkowo zawiesza umieszczenie nieletniego w zakładzie poprawczym, warunkowo odstępuje od umieszczenia nieletniego w zakładzie poprawczym, bądź warunkowo zwalnia nieletniego z zakładu poprawczego. W takich sytuacjach nieletni mając „dużo do stracenia” będzie bardziej skłonny do wykonywania obowiązków nałożonych na niego przez sąd²⁷⁸.

²⁷⁶ V. Konarska – Wrzosek, *System postępowania z nieletnimi po nowelizacji* (w:) *Teoretyczne i praktyczne...*, op. cit., s. 36.

²⁷⁷ A. Gaberle (w:) A. Gaberle M. Korcył – Wolska, *Komentarz...*, op. cit., s. 62.

²⁷⁸ Sąd rodzinny może zobowiązać nieletniego do powstrzymania się od przebywania w miejscach przeprowadzania imprez masowych, np. orzekając tzw. „zakaz stadionowy”, ale środek ten orzekany na podstawie art. 6 u.p.n. nie miałby charakteru środka karnego przewidzianego w art. 22 ustawy o bezpieczeństwie imprez masowych. Zob. Ustawa z dnia 22 sierpnia 1997 r. o bezpieczeństwie imprez masowych, Dz. U. Nr 106, poz. 680.

Kwestią problematyczną, na którą zwrócono uwagę w literaturze²⁷⁹, jest to czy można zobowiązać nieletniego do powstrzymania się od przebywania w środowiskach podających się za grupy religijne, o destruktywnym wpływie na swoich członków, zwanych powszechnie sektami.

- zaniechanie używania alkoholu lub innego środka w celu wprowadzenia się w stan odurzenia – projekt Prawa nieletnich formułuje ten zakaz nieco inaczej „powstrzymanie się od spożywania alkoholu i używania środków odurzających lub substancji psychotropowych” (art. 9 pkt. 2 lit. h p.p.n.). Sens powyższych sformułowań jest co do zasady ten sam. Uważam, że tego typu zobowiązanie może być skuteczne tylko wobec osób, które popełniły czyn zabroniony pod wpływem wymienionych środków, ale ich używanie przez nieletniego nie doprowadziło go do stanu uzależnienia. Zobowiązanie do zaniechania używania tego typu środków nałożone przez sąd na nieletniego nie powstrzyma siły nałogu. W takiej sytuacji nieletniemu należy udzielić fachowej pomocy kierując go do instytucji o charakterze terapeutycznym, lub do odpowiedniego zakładu leczniczego²⁸⁰.

Zwraca się uwagę²⁸¹, że za „inne środki” używane w celu wprowadzenia się w stan odurzenia należy uważać nie tylko środki odurzające, psychotropowe oraz zastępcze²⁸² ale także inne substancje wywołujące zmiany w psychice, jeżeli ich używanie nie jest obyczajowo przyjęte. W literaturze pojawiają się głosy twierdzące²⁸³, że zasadność stosowania takiego zobowiązania jest dalece wątpliwa. Na poparcie powyższego twierdzenia powołuje się argument, że samym zakazem zachowania stanowiącego przejaw demoralizacji nie sposób go wyeliminować.

C. Ustanowienie nadzoru odpowiedzialnego rodziców lub opiekuna

Oddanie nieletniego pod nadzór odpowiedzialny następuje przez zobowiązanie rodziców lub opiekuna do roztoczenia wzmożonej pieczy nad nieletnim oraz do składania okresowych sprawozdań z zachowania się nieletniego. Sąd określa

²⁷⁹ Więcej na ten temat A. Gaberle (w:) A. Gaberle M. Korcyl – Wolska, *Komentarz...*, op. cit., s. 63.

²⁸⁰ Zob. uchwała składu siedmiu sędziów SN z dnia 21 listopada 1984 r., III CZP 47/84, OSNCP 1985, z. 5-6, poz. 64.

²⁸¹ A. Gaberle (w:) A. Gaberle M. Korcyl – Wolska, *Komentarz...*, op. cit., s. 64.

²⁸² Zob. Ustawa o przeciwdziałaniu narkomanii z dnia 24 kwietnia 1997 r., Dz. U. Nr 75, poz. 468 z późn. zm., art. 6 pkt 2- 4.

²⁸³ A. Grześkowiak, *Postępowanie...*, op. cit., s. 65-66.

częstotliwość składania sprawozdań i termin złożenia pierwszego sprawozdania (§265 ust. 1 regulaminu urzędowania sądów powszechnych)²⁸⁴. Środek ten polega na nałożeniu na rodziców lub opiekuna²⁸⁵ obowiązku szczególnej dbałości o wychowanie nieletniego.²⁸⁶ Z. Sienkiewicz zauważa²⁸⁷, że podobnie jak przy innych środkach nadzoru kontrolującego charakterystyczne są tu dwa elementy: kontrola zachowania nieletniego oraz oddziaływanie wychowawcze.

Wskazuje się²⁸⁸, że istnieje możliwość ustanowienia nadzoru odpowiedzialnego tylko jednego z rodziców, ale musi mieć on władzę rodzicielską, choćby ograniczoną (art. 109, 110, 111 KRO)²⁸⁹. Jeżeli nieletni nie pozostaje pod pieczę obojga rodziców, nadzór odpowiedzialny powierza się temu z nich, który faktycznie wykonuje władzę rodzicielską (§265 ust. 2 regulaminu urzędowania sądów powszechnych)²⁹⁰.

Nie podlega dyskusji twierdzenie²⁹¹, iż powierzenie nadzoru odpowiedzialnego rodzicom lub opiekunowi jest wyrazem realizacji celów określonych w preambule do u.p.n., tj. dążenia do wzmocnienia opiekuńczo – wychowawczej funkcji rodziny w oddziaływaniu na nieletniego.

Nie trzeba dowodzić, że trafne jest stanowisko reprezentowane przez komentatorów ustawy²⁹², zgodnie z którym orzeczenie takiego środka dopuszczalne jest tylko wtedy, gdy rodzice nie przyczynili się do demoralizacji nieletniego, co oznacza, że środowisko rodzinne jest korzystne z wychowawczego punktu widzenia, a rodzice lub opiekun dają gwarancję prawidłowego wypełniania obowiązków rodzicielskich. Kwestią bardzo istotną są także relacje pomiędzy nieletnim, a jego rodzicami bądź opiekunem.

Naruszenie obowiązków wynikających z powierzenia nadzoru odpowiedzialnego rodzicom lub opiekunowi, które skutkuje popełnieniem przez nieletniego czynu zabronionego wskazującego na demoralizację nieletniego jest typem

²⁸⁴ Zob. Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 23 lutego 2007 r., Dz. U. Nr 38, poz. 249

²⁸⁵ Nadzór nad nieletnim może być powierzony opiekunowi prawnemu ustanowionemu na podstawie art. 145 k.r.o., a także osobie sprawującej faktycznie stałą pieczę nad nieletnim. Zob. E. Bieńkowska, A. Walczak – Żochowska, *Postępowanie...*, op. cit., s. 79; A. Gaberle (w:) A. Gaberle, M. Korcyl – Wolska, *Komentarz...*, op. cit., s. 65.

²⁸⁶ A. Grześkowiak, *Postępowanie...*, op. cit., s. 65; A. Gaberle (w:) A. Gaberle M. Korcyl – Wolska, *Komentarz...*, op. cit., s. 65.

²⁸⁷ Z. Sienkiewicz, *System ...*, op. cit., s. 130.

²⁸⁸ A. Gaberle (w:) A. Gaberle, M. Korcyl – Wolska, *Komentarz...*, op. cit., s. 64-65; E. Filipowska, *Postępowanie...*, op. cit., s. 56-57.

²⁸⁹ Zob. Kodeks rodzinny i opiekuńczy z dnia 25 lutego 1964 r., Dz. U. Nr 9, poz. 59.

²⁹⁰ Zob. Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 23 lutego 2007 r., Dz. U. Nr 38, poz. 249.

²⁹¹ E. Bieńkowska, A. Walczak – Żochowska, *Postępowanie...*, op. cit., s. 79.

²⁹² P. Górecki, S. Stachowiak, *Ustawa o postępowaniu...*, op. cit., s. 37.

kwalifikowanym wykroczenia określonego w art. 105 k.w. zagrożonego alternatywnie karą ograniczenia wolności, grzywny lub nagany.

D. Ustanowienie nadzoru organizacji młodzieżowej lub innej organizacji społecznej, zakładu pracy albo osoby godnej zaufania udzielających poręczenia za nieletniego

W doktrynie został wyrażony pogląd²⁹³, zgodnie z którym zastosowanie tego środka jest właściwe wówczas gdy nieletni należy do organizacji, która miałaby sprawować nadzór lub jest z nią w inny sposób związany i zależy mu na członkostwie w tej organizacji. Jeżeli orzeczony ma być nadzór zakładu pracy, to nieletni musi być jego pracownikiem.

Z jednej strony zwraca się uwagę na to, że organizacje młodzieżowe, społeczne i zakłady pracy nie są przystosowane do pracy z młodzieżą zdemoralizowaną²⁹⁴, a z drugiej na konieczność poszerzenia skali stosowania tego środka²⁹⁵.

Projekt Prawa nieletnich rezygnuje z możliwości ustanowienia nadzoru organizacji młodzieżowej, innej organizacji społecznej lub zakładu pracy ograniczając zakres tego środka tylko do ustanowienia nadzoru osoby godnej zaufania, przy czym osobą taką może być przedstawiciel instytucji udzielającej poręczenia za nieletniego (art. 9 pkt.4 p.p.n.).

Uważam, że taka zmiana zasługuje w pełni na poparcie, zwłaszcza z tego względu, że w przypadku orzeczenia nadzoru organizacji albo zakładu pracy (zgodnie z u.p.n) sąd jest zobowiązany do określenia, kto w imieniu wskazanej instytucji będzie wykonywał ten obowiązek. Z tej przyczyny na większe uznanie zasługuje ustanowienie nadzoru osoby godnej zaufania. Wskazuje się²⁹⁶, że taki nadzór jest szczególnie przydatny w małym środowisku, np. wiejskim. Osobą godną zaufania może być osoba, którą łączą z nieletnim pozytywne relacje, wzbudza u niego zaufanie i jednocześnie cieszy się u niego autorytetem²⁹⁷. Zakłada się, że funkcję osoby godnej zaufania można

²⁹³ A. Gaberle (w:) A. Gaberle M. Korcyl – Wolska, *Komentarz...*, op. cit., s. 65.

²⁹⁴ B. Kowalska – Ehrlich, *Zasady postępowania ...*, op. cit., s. 289.

²⁹⁵ A. Frączkiewicz, *Wybrane problemy stosowania przepisów upn w praktyce V Wydziału Rodzinnego i Nieletnich Sądu Rejonowego w Lublinie (w:) Teoretyczne i praktyczne...*, op. cit. s. 91.

²⁹⁶ P. Górecki, S. Stachowiak, *Ustawa o postępowaniu...*, op. cit., s. 38.

²⁹⁷ A. Gaberle (w:) A. Gaberle, M. Korcyl – Wolska, *Komentarz...*, op. cit., s. 65-66.

powierzyć zarówno członkowi rodziny nieletniego jak i osobie obcej. Ważne jest by miała ona stały kontakt z nieletnim.

Zastosowanie tego środka wychowawczego jest uzależnione od złożenia poręczenia za nieletniego przez podmiot, który będzie sprawował nad nim nadzór (art. 6 pkt. 4 u.p.n.). Poręczenie to ma charakter gwarancji, że nieletni poprawi swoje zachowanie i wykona nałożone na niego obowiązki. Uznaje się²⁹⁸, że takie poręczenie nie skutkuje odpowiedzialnością prawną ze strony poręczającego. Poręczenie powinno zostać złożone (w formie ustnej bądź pisemnej) przed wydaniem orzeczenia²⁹⁹.

E. Nadzór kuratora

Jest to jeden z najpopularniej stosowanych środków wychowawczych. W piśmiennictwie podnosi się³⁰⁰, że środek ten powinien mieć zastosowanie dopiero wówczas, gdy dozór ze strony rodziców, opiekunów, osoby godnej zaufania jest niewystarczający bądź niemożliwy. Nadzór może być sprawowany przez kuratorów zawodowych lub społecznych. Głównym atutem tego środka jest to, że nieletni pozostając w swoim dotychczasowym środowisku naturalnym w każdej chwili może skorzystać z fachowej pomocy³⁰¹. Ważny jest ścisły kontakt kuratora z nieletnim oraz z jego rodziną. Twierdzi się³⁰², że w razie potrzeby kurator może skorzystać z opinii psychologa lub psychiatry. Kurator powinien pełnić funkcję faktycznego wychowawcy, który kieruje w sposób całościowy procesem resocjalizacji nieletniego³⁰³.

Podkreśla się jednak³⁰⁴, że kurator musi respektować prawo rodziców do wychowania swoich dzieci, a także prawo nieletniego do swobodnego rozwoju, do podejmowania decyzji zgodnych ze swoimi przekonaniem, zainteresowaniami.

²⁹⁸ Tamże, s. 66.

²⁹⁹ Zob. §244 Regulaminu urzędowania sądów powszechnych, Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 23 lutego 2007 r., Dz. U. Nr 38, poz. 249.

³⁰⁰ A. Gaberle (w:) A. Gaberle M. Korcyl – Wolska, *Komentarz...*, op. cit., s. 66.

³⁰¹ I. Wagner, *Dylematy Wychowania, Problemy Opiekuńczo – Wychowawcze* 1992, nr 10, s. 9; J. Banasiak, *Reagowanie wychowawcze w wielowymiarowej pedagogice działania. Elementy teorii i metodyki*. Warszawa 1997, s. 173 i n.

³⁰² Z. Sienkiewicz, *System sądowych...*, op. cit., s. 132.

³⁰³ Zob. § 3 ust 1 Rozporządzenia Ministra Sprawiedliwości z 12 czerwca 2003 r. w sprawie szczegółowego sposobu wykonywania uprawnień i obowiązków kuratorów sądowych, Dz. U. Nr 112, poz. 1064.

³⁰⁴ A. Grześkowiak, *Postępowanie...*, op. cit., s.64.

Działania kuratora powinny mieć charakter wychowawczo- resocjalizacyjny, resocjalizacyjny i profilaktyczny³⁰⁵.

H. Zakaz prowadzenia pojazdów

Zakaz ten może dotyczyć prowadzenia pojazdów wszelkiego typu, także tych niemechanicznych³⁰⁶. Podkreśla się w literaturze³⁰⁷, że środek ten można orzec zarówno wtedy, gdy nieletni posiada uprawnienia do prowadzenia pojazdu określonego rodzaju jak również wtedy, gdy takich uprawnień nie posiada. W tej drugiej sytuacji zakaz dotyczy nadania takiego uprawnienia.

Zainteresowanie doktryny³⁰⁸ wzbudził dylemat dotyczący tego, czy omawiany środek wychowawczy może zostać orzeczony tylko w związku z takim zachowaniem nieletniego, które powodowało zagrożenie w ruchu drogowym, czy też niezależnie od takiego zachowania. Według A. Strzembosza³⁰⁹ środek ten powinien być orzekany „gdy czyn karalny nieletniego był związany z prowadzeniem takiego pojazdu albo przejawy demoralizacji nieletniego wynikały z trybu życia, w którym istotną rolę odgrywało prowadzenie samochodu lub motocykla”.

Mimo istnienia stanowiska przeciwnych³¹⁰, należy przychylić się do stanowiska³¹¹, zgodnie z którym stosowanie tego środka jest zawsze fakultatywne.

Często w doktrynie³¹² zwraca się uwagę, że zakaz prowadzenia pojazdów ma walor bardziej zapobiegawczy niż wychowawczy uniemożliwiając nieletniemu dopuszczanie się kolejnych czynów karalnych przeciwko bezpieczeństwu w komunikacji.

³⁰⁵ P. Górecki, S. Stachowiak, *Ustawa o postępowaniu...*, op. cit., s. 38- 39.

³⁰⁶ A. Gaberle (w:) A. Gaberle M. Korcyl – Wolska, *Komentarz...*, op. cit., s. 67.

³⁰⁷ Tamże s. 67-68.

³⁰⁸ A. Strzembosz, *Postępowanie...*, op. cit., s. 45; R. Stefański, *Zakaz prowadzenia pojazdów mechanicznych jako środek wychowawczy*, NP 1988, nr 10-12, s. 128-129.

³⁰⁹ A. Strzembosz, *Postępowanie...*, op. cit., s. 45.

³¹⁰ K. Gromek, *Komentarz do ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich*, Warszawa 2005; podobnie K. Grześkowiak (w:) K. Grześkowiak, A. Krukowski, W. Patulski, E. Warzocha, *Ustawa...*, op. cit., s. 50.

³¹¹ A. Gaberle (w:) A. Gaberle M. Korcyl – Wolska, *Komentarz...*, op. cit., s. 67; P. Górecki, S. Stachowiak, *Ustawa o postępowaniu...*, op. cit. s. 41; E. Filipowska, *Postępowanie w sprawach...*, op. cit., s. 61.

³¹² Z. Sienkiewicz, *System ...*, op. cit., s. 129; A. Grześkowiak, *Postępowanie w sprawach nieletnich (Polskie prawo nieletnich)*, Toruń 1986 r., s. 66.

I. Przepadek rzeczy uzyskanych w związku z popełnieniem czynu karalnego

Twierdzi się³¹³, że możliwość orzeczenia tego środka „jest wyciągnięciem wniosków z zasady, że nikt nie powinien czerpać korzyści z własnej nieprawości”. Zwrócono uwagę³¹⁴, że pojęcie „rzeczy uzyskane w związku z popełnieniem czynu karalnego” użyte w u.p.n. nie jest tożsame z pojęciem „rzeczy uzyskane bezpośrednio z przestępstwa”. Chodzi tu głównie o rzeczy, które nieletni uzyskał w wyniku zaboru cudzej rzeczy.

Zgodnie z uchwałą SN³¹⁵ możliwość orzeczenia przepadku przedmiotów służących do popełnienia czynu karalnego istnieje również wtedy, gdy w stosunku do nieletniego nie wszczęto postępowania w związku z tym czynem ze względu na niecelowość orzekania środków wychowawczych.

Projekt Prawa nieletnich używa innego sformułowania na określenie wymienionego środka: „orzeczenie przepadku przedmiotów pochodzących bezpośrednio z czynu zabronionego, przedmiotów które służyły lub były przeznaczone do jego popełnienia lub przepadku korzyści majątkowych pochodzących chociażby pośrednio z czynu zabronionego, albo ich równowartości” (art. 9 ust. 11 p.p.n.). Taka regulacja rozwiewa wszelkie niejasności, które dotychczas pojawiają się przy orzekaniu tego środka. P.p.n. daje sądowi szerszą możliwość zastosowania przepadku. W przypadku bowiem, gdy nieletni rzecz uszkodził, zniszczył lub zbył można orzec przepadek jej równowartości. Ze względu na to jednak, że środek ten ma mieć przede wszystkim charakter wychowawczy, a nie kompensacyjny przepadek równowartości korzyści majątkowej można orzec tylko wtedy, jeżeli tę równowartość może pokryć sam nieletni.

Należy przychylić się do stanowiska³¹⁶, że przepadek rzeczy nie ma charakteru typowo wychowawczego zmieniającego postawę nieletniego lub przeobrażającego jego osobowość. Środek ten ma zapobiegać popełnieniu kolejnych czynów karalnych, uniemożliwić skorzystanie z uzyskanych rzeczy, co jednak nie wyklucza, by w konkretnym przypadku orzeczenie tego środka miało walor wychowawczy.

³¹³ A. Strzembosz, *Postępowanie...*, op. cit., s. 45.

³¹⁴ Szerzej na ten temat: A. Gaberle (w:) A. Gaberle M. Korcyl – Wolska, *Komentarz...*, op. cit., s. 68-69.

³¹⁵ Uchwała SN z dnia 13 stycznia 2005 r., III CZP 70/04, Biuletyn SN 2005, nr 1, poz. 7.

³¹⁶ Z. Sienkiewicz, *System sądowych...*, op. cit., s. 129; T. Bojarski, *Zasady odpowiedzialności nieletnich* (w:) T. Bojarski red., *Postępowanie z nieletnimi. Orzekanie i wykonywanie środków wychowawczych i poprawczych*, Lublin 1988, s. 79.

J. Orzeczenie zatrzymania paszportu lub innego dokumentu uprawniającego do przekroczenia granicy państwa albo zakazu wydania takiego dokumentu

Jest to nowy środek wychowawczy proponowany przez p.p.n. nieznaną obowiązującej ustawie o postępowaniu w sprawach nieletnich. Zapewne środek ten ma mieć charakter akcesoryjny względem innego, głównego środka wychowawczego. Wówczas orzeczenie zatrzymania paszportu lub zakaz jego wydania byłoby gwarancją możliwości wykonania głównego środka wychowawczego np. zobowiązania do wykonania określonej pracy na rzecz pokrzywdzonego. Orzeczenie takiego środka wychowawczego ma sens tylko wówczas, gdy perspektywa wyjazdu nieletniego jest realna np. nieletni ma krewnych za granicą, nieletni już wcześniej przebywał za granicą, pracował tam. Nie wydaje się natomiast słuszne „blokowanie” nieletniemu możliwości wyjazdu wtedy, jeżeli jedno z rodziców na stałe przebywa za granicą, ponieważ to mogłoby doprowadzić do ograniczenia kontaktów dziecka z rodzicem, poza tym w sytuacji, jeżeli nieletni kształci się w innym kraju, oraz w innych sytuacjach jeżeli wyjazdy zagraniczne są dla nieletniego konieczne i uzasadnione innymi przyczynami niż uniknięcie wykonania orzeczonych środków wychowawczych.

A. Gaberle³¹⁷ podkreśla, że uzasadnieniem stosowania tego środka ma być zapobieganie działaniom zmierzającym do zaburzenia toku postępowania. Rzecznik Praw Obywatelskich wyraził wątpliwość, czy aby środek ten nie wkracza zbyt głęboko w sferę praw i wolności nieletniego gwarantowanych konstytucyjnie (art. 52 ust. 2 Konstytucji RP).³¹⁸ Uważam, że należałoby dokładniej sprecyzować w jakich przypadkach sąd może zastosować wymieniony środek wychowawczy.

3.6.2 Środki, których wykonanie powoduje przejęcie od rodziców lub opiekunów co najmniej części ich obowiązków

Stosuje się je wówczas, gdy środowisko rodzinne, co prawda nie wpływa na nieletniego w sposób negatywny, ale z pewnych względów takich jak np. kilkoro dzieci w rodzinie, choroba rodziców lub ich niepełnosprawność, wychowywanie dziecka tylko

³¹⁷ A. Gaberle, *Kontynuacja...*, op. cit., s. 18.

³¹⁸ Opinia Rzecznika Praw Dziecka, op. cit., s. 3.

przez jednego z rodziców, jest niewydolne wychowawczo.³¹⁹ Do tej grupy środków wychowawczych należą:

A. Skierowanie do ośrodka kuratorskiego

Ośrodki tworzy się przy sądach rejonowych. W zależności od potrzeb lokalnych przy jednym sądzie rejonowym może funkcjonować jeden lub więcej ośrodków kuratorskich. W ośrodkach prowadzi się działalność:

- profilaktyczną (uczenie samodzielnego radzenia sobie z trudnościami życiowymi, wyrabianie właściwych nawyków spędzania czasu wolnego),
- opiekuńczo-wychowawczą (zaspokajanie potrzeb osobowościowych, wdrażanie do przestrzegania norm społecznych, rozwijanie zainteresowań, kształtowanie poczucia odpowiedzialności i opiekuńczości),
- resocjalizacyjno-terapeutyczną (rozwiązywanie problemów psychicznych, eliminowanie zaniedbań wychowawczych i edukacyjnych oraz wyrównanie zaniedbań środowiskowych, wdrażanie do przestrzegania norm społecznych, rozładowanie napięć emocjonalnych)³²⁰.

Działalność ta ma zmierzać do zmiany postaw u wychowanków ośrodka w kierunku społecznie pożądanym, zapewniającym prawidłowy rozwój ich osobowości.

Ośrodki kuratorskie bardzo dobrze organizują czas wolny nieletnim. Można tam uzyskać pomoc w nauce, a także dożywienie.

Podnosi się³²¹, że dla osiągnięcia pozytywnych wyników działalności wychowawczej konieczne jest współdziałanie podopiecznych i ich rodziców z kuratorami rodzinnymi. Na ogół środek ten jest bardzo pozytywnie oceniany w literaturze³²². Głosy przeciwnie są raczej odosobnione³²³.

³¹⁹ P. Górecki, S. Stachowiak, *Ustawa o postępowaniu...*, op. cit., s.39.

³²⁰ Zob. § 5 pkt. 1 Rozporządzenia Ministra Sprawiedliwości w sprawie ośrodków kuratorskich z dnia 5 października 2001 r., Dz. U. Nr 120, poz. 1294.

³²¹ W. Patulski, *Postępowanie...*, op. cit., s.12.

³²² A. Paszkiewicz, *Podmiotowe...*, op. cit., s. 77; A. Słoboda, *Niektóre problemy stosowania ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich w pracy VI Wydziału Rodzinnego i Nieletnich Sądu Rejonowego w Lublinie (w:) Teoretyczne i praktyczne problemy stosowania ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich* pod red. T. Bojarskiego, E. Skrętowicza, Lublin 2001, s. 98; W. Patulski, *Postępowanie...*, op. cit., s. 12.

³²³ Por. A. Grześkowiak, *Reforma postępowania z nieletnimi...*, op. cit., s. 237 i pow. tam literatura; M. Stanowska i In., *Uwagi o profilu...*, op. cit., s. 56.

Zdecydowanym walorem tego środka wychowawczego jest jego pośredni charakter pomiędzy orzeczeniem nadzoru kuratora a umieszczeniem w placówce wychowawczej.

B. Skierowanie do organizacji społecznej lub instytucji zajmujących się pracą z nieletnimi o charakterze wychowawczym, terapeutycznym lub szkoleniowym, po uprzednim porozumieniu się z tą organizacją lub instytucją

W piśmiennictwie zwraca się uwagę³²⁴ na to, że orzeczenie tego środka jest szczególnie właściwe wtedy, gdy sąd zobowiązuje nieletniego do uczestniczenia w odpowiednich zajęciach o charakterze wychowawczym, terapeutycznym lub szkoleniowym. Wówczas zobowiązanie to osiąga taki stopień konkretyzacji, że jego wykonanie nie będzie nastręczać większych problemów.

Projekt Prawa nieletnich, jako osobny środek wychowawczy, wymienia „skierowanie do instytucji zajmującej się przygotowaniem zawodowym” (art. 9 pkt.9 p.p.n.). Na gruncie u.p.n powszechnie przyjmuje się³²⁵, że w ramach właśnie tego środka wychowawczego można skierować nieletniego do takiej instytucji lub organizacji: np. do szkoły przyzakładowej, zasadniczej szkoły zawodowej, zakładu pracy prowadzącego nauczanie zawodu, Ochotniczego Hufca Pracy³²⁶.

Na uznanie zasługuje walor profilaktyczny tego środka, chociaż nie można odmówić słuszności, podnoszonemu w literaturze³²⁷ argumentowi, że omawiany środek wychowawczy powoduje narzucenie nieletniemu kierunku kształcenia profesjonalnego, co narusza jego prawa w zakresie swobody wyboru specjalności zawodowej. Przy orzekaniu tego środka należy zatem brać pod uwagę zainteresowania i uzdolniania nieletniego, by w pełni wykorzystać potencjał wychowawczy tego środka.

³²⁴ A. Gaberle (w:) A. Gaberle M. Korcyl – Wolska, *Komentarz...*, op. cit., s. 62.

³²⁵ P. Górecki, S. Stachowiak, *Ustawa o postępowaniu...*, op. cit., s. 39.

³²⁶ Rozporządzenie Ministra Gospodarki i Pracy w sprawie szczegółowych zadań i organizacji Ochotniczych Hufców Pracy z dnia 30 grudnia 2004 r., Dz. U. Nr 6.

³²⁷ A. Grześkowiak, *Reforma postępowania...*, op. cit., s. 237.

C. Środki przewidziane w Kodeksie rodzinnym i opiekuńczym

Zapewne chodzi tu o środki przewidziane w art. 109 k.r.o.³²⁸. Należy zauważyć, że środki te w przeważającym zakresie powtarzają się z tymi przewidzianymi w u.p.n. Jak słusznie zauważono³²⁹, ustanowienie w u.p.n zapisu, że w postępowaniu w sprawie nieletniego można zastosować środki przewidziane w k.r.o, w praktyce poszerza katalog środków wychowawczych tylko o możliwość skierowania nieletniego do „innej placówki sprawującej częściową pieczę nad dziećmi” czyli np. do pólinternatu, świetlicy, pracowni w młodzieżowym domu kultury.

3.6.3 Środki wychowawcze połączone z przejęciem całkowitej pieczy nad nieletnim i jego wychowaniem

W doktrynie³³⁰ uznaje się, że środki te orzeka się wówczas, gdy konieczna jest zmiana środowiska wychowawczego nieletniego, ponieważ wpływa ono na nieletniego demoralizująco. Środki te mają zastosowanie głównie wtedy, gdy nieletni wychowuje się w rodzinie patologicznej, rodzice nie wywiązują się z podstawowych zadań wychowawczych, a wręcz dezintegrują proces właściwej socjalizacji nieletniego.

Przed podjęciem decyzji o zastosowaniu środka zmieniającego środowisko wychowawcze nieletniego sąd musi rozważyć następujące okoliczności: 1) jakie więzi łączą nieletniego z jego bliskimi, 2) jakie ryzyko łączy się z pozostawieniem nieletniego w jego dotychczasowym środowisku, 3) czy środek ten można zastąpić innym, który w podobny sposób zrealizuje zadania wychowawcze³³¹.

Ewidentna racja stoi po stronie tych³³², którzy apelują by pamiętać, że odebranie dziecka rodzicom sprzeciwia się zarówno prawu dziecka do wolności i do wychowania w rodzinie jak i prawu rodziców do wychowania dzieci, w związku z czym środek ten należy stosować z dużą dozą ostrożności.

³²⁸ A. Gaberle (w:) A. Gaberle, M. Korcyl – Wolska, *Komentarz do ustawy...*, op. cit., s. 71.

³²⁹ Tamże, s. 71.

³³⁰ Z. Sienkiewicz, *System...*, op. cit., s. 136 i n. oraz pow. tam lit.

³³¹ Tamże, s. 136, A. Strzembosz, *System...*, op. cit., s. 302 i n.

³³² A. Grześkowiak, *Postępowanie...*, op. cit., s. 67; A. Grześkowiak, *Reforma postępowania...*, op. cit., s. 237.

Podkreśla się³³³, że podczas orzekania środka wychowawczego, który zmieni środowisko nieletniego nie można zapominać, że jego dolegliwość w stosunku do nieletniego nie może być przyczyną jego zastosowania, a „złem koniecznym” niemożliwym do uniknięcia dla dobra nieletniego, w celu zahamowania procesu demoralizacji. Wartość wychowawcza tego środka wyraża się nie tylko w tym, że nieletni zostaje odizolowany od środowiska, które ma na niego wpływ destrukcyjny, ale także na tym, że nieletni zostaje wprowadzony do nowego, pozytywnego środowiska, w którym może skutecznie przebiegać proces resocjalizacji.

A. Umieszczenie nieletniego w młodzieżowym ośrodku wychowawczym, w młodzieżowym ośrodku socjoterapii albo w ośrodku szkolno – wychowawczym

Decyzję o zastosowaniu takiego środka należy podejmować z dużą dozą ostrożności. Jeżeli izolacja nieletniego z jego środowiska rodzinnego nie ma ewidentnego uzasadnienia, taka decyzja sądu może wyrządzić nieletniemu więcej szkody niż pożytku. Zwraca się uwagę³³⁴, że proces resocjalizacji odbywający się w warunkach ośrodka wychowawczego w dość istotny sposób odbiega od normalnego wychowania polegającego na sukcesywnym wdrażaniu dziecka do życia społecznego.

Nie można jednak całkowicie przekreślić waloru wychowawczego omawianych ośrodków.

Kwestią istotną jest organizacja i wyposażenie wymienionych placówek³³⁵, tak aby tworzyły przyjazne otoczenie dla swoich wychowanków. Nie można pomijać również roli wychowawcy, którego charyzma i autorytet niejednokrotnie mają decydujący wpływ na wychowanków³³⁶.

³³³ Z. Sienkiewicz, *System...*, op. cit., s. 136.

³³⁴ Tamże, s. 138. i pow. tam literatura.

³³⁵ Więcej na temat wymienionych placówek zob. Ustawa z dnia 12 marca 2004 r. o pomocy społecznej, Dz. U. Nr 64, poz. 593; Rozporządzenie Ministra Polityki społecznej z dnia 14 lutego 2005 r. w sprawie placówek opiekuńczo-wychowawczych, Dz. U. Nr 37, poz. 331; Ustawa z dnia 7 września 1991 r. o systemie oświaty, Dz. U. Nr 67 poz. 329; Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej i Sportu z dnia 7 marca 2005 r. w sprawie ramowych statutów placówek publicznych. Dz. U. Nr 52, poz. 466. Zob. także projekt Rozporządzenia Ministra Sprawiedliwości z dnia 11 stycznia 2008 r. w sprawie szczegółowego sposobu wykonywania nadzoru nad wykonywaniem orzeczeń w sprawach nieletnich, dostępny pod adresem <http://www.ms.gov.pl/projekty/proj0801.rtf>, dostęp: 3 marca 2008 r.

³³⁶ Z. Sienkiewicz, *System...*, op. cit., s. 138.

Nowe Prawo nieletnich nie przewiduje możliwości umieszczenia nieletniego w przewidzianych placówkach ograniczając powołany środek wychowawczy tylko do orzeczenia o umieszczeniu w rodzinie zastępczej (art. 9 pkt.12)³³⁷. Zapewne zdaniem projektodawców rodzina zastępcza ma większy potencjał do skutecznej realizacji zadań wychowawczych. Środowisko, którego charakter jest zbliżony do naturalnego środowiska rodzinnego gwarantuje indywidualne podejście do problemów nieletniego, pozwala na indywidualną pracę z nieletnim i ma charakter mniej stygmatyzujący.

B. Umieszczenie nieletniego w rodzinie zastępczej

- Możliwość umieszczenia nieletniego w rodzinie zastępczej³³⁸ również nie jest pozbawiona kontrowersji³³⁹. Zwraca się uwagę³⁴⁰, że środek ten budzi zastrzeżenia z punktu widzenia „ochrony praw i wolności dzieci i młodzieży oraz konstytucyjnie i międzynarodowo gwarantowanego prawa rodziców do wychowania dzieci.” Podnosi się również³⁴¹, że, wyodrębnianie umieszczenia w rodzinie zastępczej, jako odrębnego środka wychowawczego jest niecelowe, gdyż wystarczająca jest możliwość orzeczenia takiego środka na podstawie art. 109 k.r.o., zwłaszcza, że rodzina zastępcza, o której mowa w u.p.n. jest tą samą rodziną zastępczą, którą wymienia k.r.o., o czym świadczy szczupłe określenie w u.p.n. tego środka³⁴².

Wątpliwość budzi także to³⁴³, czy rodziny zastępcze są odpowiednio przygotowane do pracy z młodzieżą zdemoralizowaną, wymagającą szczególnej pracy i fachowej pomocy.

³³⁷ Projekt Kodeksu nieletnich z 2005 r. przewidywał możliwości skierowania nieletniego do placówki ochronno- wychowawczej. Zob. art. 8 pkt. 12 projektu z 2005 r. dostępnego w Internecie <http://kurator.webd.pl>, dostęp: 7 maja 2007 r.

³³⁸ Zob. art. 72 ust. 5 ustawy z dnia 12 marca 2004 r. o pomocy społecznej, Dz. U. Nr 64, poz. 593. Zob. też Rozporządzenie Ministra Polityki Społecznej z dnia 18 października 2004 r. w sprawie rodzin zastępczych, Dz. U. Nr 233, poz. 2344.

³³⁹ Projekt Kodeksu nieletnich z 2005 r. nie przewidywał możliwości umieszczenia nieletniego w rodzinie zastępczej. Zob. art. 8 projektu z 2005 r. dostępnego w Internecie <http://kurator.webd.pl>, dostęp: 7 maja 2007 r.

³⁴⁰ A. Grześkowiak, *Postępowanie...*, op. cit., s. 67.

³⁴¹ Szerzej zob. A. Grześkowiak, *Postępowanie...*, op. cit., s. 67; A. Strzembosz, *Postępowanie...*, op. cit., s. 43.

³⁴² Tamże s. 43.

³⁴³ A. Strzembosz, *System...*, op. cit., s. 302- 303.

3.7 Praktyka sądowa w zakresie orzekania środków wychowawczych przewidzianych w u.p.n. – wyniki badań aktowych

W prowadzonych badaniach dążyłam do ustalenia:

1. które środki wychowawcze są najczęściej orzekane wobec nieletnich,
2. czy istnieją takie środki wychowawcze, które w ogóle nie są stosowane przez sądy,
3. czy sądy zobowiązują nieletnich do innych zachowań niż te, które zostały przykładowo wymienione w u.p.n.,
4. czy w praktyce orzeczniczej realizowane są postulaty doktryny w zakresie orzekania środków wychowawczych.

Tabela 11. Środki wychowawcze stosowane wobec nieletnich

Sąd, w którym przeprowadzono badania		Sąd Rejonowy w Miechowie				Sąd Rejonowy dla Krakowa- Nowej Huty			
Rok		2004 r.	2005 r.	2006 r.	2007 r.	2004 r.	2005 r.	2006 r.	2007 r.
ogółem nieletni, wobec których orzeczono środki wychowawcze	w l. b.	28	24	24	18	33	23	36	40
	w %	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%
Upomnienie	w l. b.	13	8	9	8	19	16	22	17
	w %	46,43%	33,33%	37,50%	44,44%	57,58%	69,57%	61,11%	42,50%
zobowiązanie do naprawienia wyrządzonej szkody	w l. b.	0	0	0	0	0	0	0	0
	w %	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%
zobowiązanie do wykonania określonych prac lub świadczeń na rzecz pokrzywdzonego lub społeczności lokalnej	w l. b.	0	0	0	0	0	0	0	0
	w %	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%
zobowiązanie do przeproszenia pokrzywdzonego	w l. b.	0	0	0	0	2	0	1	1
	w %	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	6,06%	0,00%	2,78%	2,50%
zobowiązanie do podjęcia nauki lub pracy	w l. b.	0	0	0	0	0	0	0	0
	w %	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%

zobowiązanie do poprawy wyników w nauce	w l. b.	0	0	0	0	1	0	0	0
	w %	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	3,03%	0,00%	0,00%	0,00%
zobowiązanie do uczestnictwa w odpowiednich zajęciach o charakterze wychowawczym	w l. b.	0	1	0	0	0	0	0	0
	w %	0,00%	4,17%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%
zobowiązanie do uczestnictwa w odpowiednich zajęciach o charakterze terapeutycznym	w l. b.	0	0	0	0	1	0	0	1
	w %	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	3,03%	0,00%	0,00%	2,50%
zobowiązanie do uczestnictwa w odpowiednich zajęciach o charakterze szkoleniowym	w l. b.	0	0	0	0	0	0	0	0
	w %	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%
zobowiązanie do powstrzymania się od przebywania w określonych środowiskach lub miejscach	w l. b.	0	0	0	0	0	0	1	1
	w %	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	2,78%	2,50%
zobowiązanie do zaniechania używania alkoholu	w l. b.	0	1	0	0	3	0	0	1
	w %	0,00%	4,17%	0,00%	0,00%	9,09%	0,00%	0,00%	2,50%
zobowiązanie do zaniechania używania innego środka w celu wprowadzenia się w stan odurzenia	w l. b.	0	0	0	0	0	0	0	0
	w %	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%
zobowiązanie do przestrzegania regulaminu placówki opiekuńczo – wychowawczej	w l. b.	0	1	0	0	0	0	0	0
	w %	0,00%	4,17%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%
zobowiązanie do poprawy zachowania w szkole	w l. b.	0	0	0	0	1	1	0	2
	w %	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	3,03%	4,35%	0,00%	5,00%
zobowiązanie do uczęszczania do szkoły i wywiązywania się z obowiązków szkolnych	w l. b.	0	2	1	0	1	1	6	4
	w %	0,00%	8,33%	4,17%	0,00%	3,03%	4,35%	16,67%	10,00%
nadzór odpowiedzialny rodziców lub opiekuna	w l. b.	1	5	0	0	3	2	1	5
	w %	3,57%	20,83%	0,00%	0,00%	9,09%	8,70%	2,78%	12,50%

nadzór organizacji młodzieżowej lub innej organizacji społecznej, zakładu pracy albo osoby godnej zaufania - udzielających poręczenia za nieletniego	w l. b.	0	0	0	0	0	0	0	0
	w %	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%
nadzór kuratora	w l. b.	11	8	12	8	9	4	10	14
	w %	39,29%	33,33%	50,00%	44,44%	27,27%	17,39%	27,78%	35,00%
skierowanie do ośrodka kuratorskiego	w l. b.	0	0	0	0	1	0	0	2
	w %	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	3,03%	0,00%	0,00%	5,00%
skierowanie do organizacji społecznej lub instytucji zajmującej się pracą z nieletnimi o charakterze wychowawczym, terapeutycznym lub szkoleniowym	w l. b.	0	0	0	0	0	0	0	0
	w %	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%
zakaz prowadzenia pojazdów	w l. b.	0	0	0	1	0	0	2	0
	w %	0,00%	0,00%	0,00%	5,56%	0,00%	0,00%	5,56%	0,00%
przepadki rzeczy uzyskanych w związku z popełnieniem czynu karalnego	w l. b.	0	0	0	0	0	0	0	1
	w %	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	2,50%
umieszczenie w rodzinie zastępczej	w l. b.	0	0	0	0	0	0	0	0
	w %	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%
umieszczenie w młodzieżowym ośrodku socjoterapii	w l. b.	0	1	1	0	0	0	0	1
	w %	0,00%	4,17%	4,17%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	2,50%
umieszczenie w młodzieżowym ośrodku wychowawczym	w l. b.	1	0	2	2	1	1	0	0
	w %	3,57%	0,00%	8,33%	11,11%	3,03%	4,35%	0,00%	0,00%
umieszczenie w ośrodku szkolno-wychowawczym	w l. b.	2	0	0	0	0	0	2	0
	w %	7,14%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	5,56%	0,00%
zastosowanie środków przewidzianych w k.r.o.	w l. b.	0	0	0	0	0	0	0	0
	w %	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%

Wnioski:

1. Najczęściej orzekanymi środkami wychowawczymi są:
 - upomnienie - orzeka się w stosunku do 40% nieletnich wobec których orzeka się środki wychowawcze w Sądzie Rejonowym w Miechowie i stosunku do 56% nieletnich wobec których orzeka się środki wychowawcze w Sądzie Rejonowym dla Krakowa – Nowej Huty,
 - nadzór kuratora - orzeka się w stosunku do 41% nieletnich wobec których orzeka się środki wychowawcze w Sądzie Rejonowym w Miechowie i stosunku do 28% nieletnich wobec których orzeka się środki wychowawcze w Sądzie Rejonowym dla Krakowa – Nowej Huty.
2. W kolejnych okresach badawczym wzrastała liczba orzekanych upomnień, a zmniejszała się liczba orzekanych nadzorów kuratora w Sądzie Rejonowym w Miechowie podczas gdy w Sądzie Rejonowym dla Krakowa – Nowej Huty wzrastała liczba orzekanych nadzorów kuratora, a zmniejszała się liczba orzekanych upomnień.
3. W praktyce zatem nie bierze się pod uwagę postulatów wysuwanych w literaturze, by w pierwszej kolejności, o ile to tylko możliwe, stosować nadzór odpowiedzialny rodziców, opiekuna lub osoby godnej zaufania. Co więcej, taki środek wychowawczy jak nadzór osoby godnej zaufania jest martwy w praktyce orzeczniczej.
4. W niewielkim zakresie sądy wykorzystują możliwość zobowiązania nieletniego do określonego zachowania, mimo niezliczonych korzyści płynących z zastosowania tego środka, o czym była mowa wcześniej. Szczególnie powinien martwić fakt, że sądy nie zobowiązują nieletnich do naprawienia szkody ani do wykonywania określonych prac lub świadczeń na rzecz pokrzywdzonego.
5. Spośród wszystkich zobowiązań do określonego zachowania, najczęściej sąd zobowiązuje nieletniego do uczęszczania do szkoły i wywiązywania się z obowiązków szkolnych.
6. Niestety Sądy nie korzystają także z potencjału wychowawczego takiego środka wychowawczego, jak skierowanie do ośrodka kuratorskiego.
7. Pozytywnie natomiast należy oceniać fakt, że niezwykle wyjątkowo orzekane są w stosunku do nieletnich środki wychowawcze o charakterze izolacyjnym-

w stosunku do 9,6% nieletnich wobec których orzeka się środki wychowawcze w Sądzie Rejonowym w Miechowie i stosunku do 3,8% nieletnich wobec których orzeka się środki wychowawcze w Sądzie Rejonowym dla Krakowa – Nowej Huty.

3.8 Umieszczenie nieletniego w zakładzie poprawczym na podstawie u.p.n.

3.8.1 Charakter prawny umieszczenia nieletniego w zakładzie poprawczym

Spór o charakter prawny umieszczenia nieletniego w zakładzie poprawczym trwa od wielu lat³⁴⁴. Środek ten można było zastosować wobec nieletniego już na gruncie Kodeksu karnego z 1932 r.

Wówczas przyjmowano quasi - karny charakter tego środka³⁴⁵. Co prawda Kodeks karny z 1932 r. nie zaliczył umieszczenia w zakładzie poprawczym do kar zasadniczych, ale z treści wielu przepisów wyraźnie wynikał jego karny charakter:

- sąd „skazywał” nieletniego na umieszczenie w zakładzie poprawczym (art. 70 k.k. z 1932 r.),
- niezbędną przesłanką dla „skazania” nieletniego na umieszczenie w zakładzie poprawczym było działanie z rozeznanem – skoro rozeznanie uznawano za quasi – winę nieletniego, to naturalnym następstwem było uznanie umieszczenia w zakładzie poprawczym za quasi – karę.
- w razie stwierdzenia, że nieletni sprawca działał z rozeznanem, sąd poza wyj. określonymi w art. 71 k.k. z 1932 r. obligatoryjnie wydawał wyrok „skazujący” (art. 70 k.k. z 1932 r.).

³⁴⁴ H. Kołakowska – Przelomiec, *Postępowanie...*, op. cit., s. 50; A. Strzembosz, *Postępowanie...*, op. cit., s. 50- 51; A. Grześkowiak, *Reforma...*, op. cit., s. 239; Z. Sienkiewicz, *System...*, op. cit., s. 150; B. Stańdo – Kawecka, *Zakład poprawczy w polskim prawie nieletnich*, Czasopismo Prawa Karnego i Nauk Penalnych 1997, z 1, s. 89-90; V. Konarska – Wrzosek, *Ochrona...*, op. cit., s. 55; G. Harasimiak, *Ewolucja zasad...*, op. cit., s. 121; P. Górecki, S. Stachowiak, *Ustawa...*, op. cit., s. 53; A. Gaberle (w:) A. Gaberze, M. Korcyl – Wolska, *Komentarz...*, op. cit., s. 77; B. Stańdo – Kawecka, „*Zamiana*” umieszczenia nieletniego w zakładzie poprawczym na karę, Czasopismo Prawa Karnego i Nauk Penalnych 2006, z. 1, s. 234.

³⁴⁵ Z. Sienkiewicz, *System...*, op. cit., s. 150.

Obowiązująca ustawa o postępowaniu w sprawach nieletnich utrzymała umieszczenie w zakładzie poprawczym, jako jeden ze środków stosowanych wobec nieletnich, nazywając go środkiem poprawczym (art. 5 u.p.n.).

Wyodrębnienie umieszczenia nieletniego w zakładzie poprawczym od innych środków wychowawczych sprawiło, że problem dotyczący charakteru prawnego tego środka stał się tym większy.

Sąd Najwyższy w wyroku z 18 września 1984 r. stwierdził³⁴⁶, że po wejściu w życie ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich zmienił się charakter prawny umieszczenia nieletniego w zakładzie poprawczym. Sąd Najwyższy stanął na stanowisku, że „środek poprawczy, w rozumieniu ustawy z dnia 26. X. 1982 r. o postępowaniu w sprawach nieletnich nie jest karą ani też sui generis karą, jakby to można przyjąć na gruncie przepisów dawnego kodeksu postępowania karnego odnoszącego się do odpowiedzialności nieletnich”. Na poparcie swej tezy przytoczył następujące argumenty:

- zgodnie z art. 6 pkt. 10 u.p.n. sąd może „orzec” umieszczenie w zakładzie poprawczym, a nie „skazać” na umieszczenie w zakładzie poprawczym,
- u.p.n. wyeliminowała pojęcie rozeznania,
- umieszczenie nieletniego w zakładzie poprawczym na podstawie u.p.n. jest zawsze fakultatywne (art. 6 pkt 10 u.p.n.),
- rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 7 maja 1983 r. w sprawie organizacji i zasad pobytu nieletnich w zakładach poprawczych określa zakład poprawczy jako „specjalna placówkę wychowawczą o charakterze resocjalizacyjnym”, a ponadto wśród różnych rodzajów zakładów poprawczych przewiduje zakłady o charakterze otwartym³⁴⁷.

Sąd Najwyższy rozstrzygnął również, że „umieszczenie nieletniego w zakładzie poprawczym nie jest pozbawieniem wolności w myśl art. 256 § 1 k.k.”^{348,349}.

Z takim stanowiskiem SN nie zgadza się A. Gaberle³⁵⁰, twierdząc, że „umieszczenie nieletniego w zakładzie poprawczym nie jest wprawdzie karą

³⁴⁶ Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 18 września 1984 r., III KR 237/84, OSNPG 1985, nr 2, poz. 29.

³⁴⁷ Dz. U. Nr 26, poz. 126.

³⁴⁸ Aktualnie art. 242 § 1 k.k. z 1997 r.

³⁴⁹ Uchwała 7 sędziów Sądu najwyższego z 18 czerwca 1985 r., VI KZP 8/85, OSNKW 1985, nr 11-12, poz. 86.

pozbawienia wolności, ale jest innym rodzajem pozbawienia wolności. Nieletni umieszczony w zakładzie poprawczym, jako pozbawiony wolności na podstawie orzeczenia sądu, może w tej sytuacji popełnić przestępstwo z art. 242 § 1 albo 4 k.k. jeżeli dokona samouwolnienia po ukończeniu”³⁵¹.

Zdaniem tego autora pobyt w zakładzie poprawczym nie może zostać jednak uznany za „odbycie kary” w rozumieniu art. 64 k.k. w związku z czym nie może być podstawą przypisania sprawcy działania w recydywie³⁵².

Środek poprawczy jest swoistą reakcją na czyny karalne nieletnich nie będącą ani środkiem wychowawczym ani karą w rozumieniu Kodeksu karnego³⁵³.

Za tym, że stosowanie umieszczenia w zakładzie poprawczym nie ma charakteru odpowiedzialności karnej ani quasi – karnej opowiada się wielu autorów³⁵⁴.

Twierdzi się, że przeciwko karnistycznemu traktowaniu tego środka przemawiają względy natury formalno – prawnej, przepisy merytoryczne, regulujące sposób jego wykonywania³⁵⁵, to że nieletniemu nie można przypisać winy³⁵⁶ brak ewidentnej współmierności pomiędzy stosowaniem środka poprawczego, a wagą czynu³⁵⁷ oraz ukierunkowanie tego środka przede wszystkim na potrzeby wychowawcze nieletniego³⁵⁸.

Pojawiały się jednak głosy przeciwne³⁵⁹ uznające, że pomijanie represyjnego charakteru środka poprawczego jest „wykładnią dobrych intencji”³⁶⁰. Podnosi się³⁶¹, że z kontekstu przepisów można wywieść, iż umieszczenie w zakładzie poprawczym zachowało swój represyjno – wychowawczy charakter, a w rzeczywistości jest swoistą karą pozbawienia wolności orzekaną wobec nieletnich na czas nieoznaczony.

³⁵⁰ A. Gaberle (w:) A. Gaberle, M. Korcyl – Wolska, *Komentarz...*, op. cit., s. 77.

³⁵¹ Tamże, s. 77.

³⁵² A. Gaberle (w:) A. Gaberle, M. Korcyl – Wolska, *Komentarz...*, op. cit., s. 77. i pow. tam uchwała SN z 23 I 1980 r.

³⁵³ Tamże, s. 76.

³⁵⁴ A. Strzembosz, *Postępowanie...*, op. cit., s. 50- 51; A. Grześkowiak, *Reforma...*, op. cit., s. 239; Z. Sienkiewicz, *System...*, op. cit., s. 150; V. Konarska – Wrzosek, *Ochrona...*, op. cit., s. 55; P. Górecki, S. Stachowiak, *Ustawa...*, op. cit., s. 53; A. Gaberle (w:) A. Gaberle, M. Korcyl – Wolska, *Komentarz...*, op. cit., s. 77.

³⁵⁵ A. Strzembosz, *Postępowanie...*, op. cit., s. 50- 51.

³⁵⁶ P. Górecki, S. Stachowiak, *Ustawa...*, op. cit., s. 53.

³⁵⁷ Z. Sienkiewicz, *System...*, op. cit., s. 151.

³⁵⁸ Tamże, s. 152.

³⁵⁹ H. Kołakowska – Przełomiec, *Postępowanie...*, op. cit., s. 50; A. Grześkowiak, *Reforma...*, op. cit., s. 239; B. Stańdo – Kawecka, *Zakład...*, op. cit., s. 89-90; G. Harasimiak, *Ewolucja zasad...*, op. cit., s. 121; B. Stańdo – Kawecka, „*Zamiana*”..., op. cit., s. 234.

³⁶⁰ K. Zgryzek, Glosa do uchwały SN z dnia 18.VI.1985 r. VI KZP 8/85 (w:) PP 1986, nr 5, s.69.

³⁶¹ A. Grześkowiak, *Reforma...*, op. cit., s. 239.

Wskazuje się także, że odrębność środka poprawczego wyeksponowano dodatkowo przez stworzenie specjalnego trybu opartego na przepisach k.p.k.³⁶², że środek ten zawiera w sobie karnistyczny element pozbawienia wolności³⁶³, który nie sprzyja zabiegom wychowawczym³⁶⁴.

Nie sposób się jednak zgodzić z propozycją B. Stańdo – Kaweckiej³⁶⁵ by umieszczenie nieletniego w zakładzie poprawczym orzekać „na czas oznaczony limitowany ciężarem czynu i stopniem zawinienia”³⁶⁶. Takie rozwiązanie w znaczący sposób zatartoby różnicę pomiędzy nieletnimi i dorosłymi sprawcami czynów zabronionych, a przecież nieletni różni się od dorosłego brakiem dojrzałości psychicznej, niezdolnością do zawinienia i w konsekwencji niemożnością ponoszenia odpowiedzialności karnej.

Uważam, że próby kategorycznego rozstrzygnięcia kwestii charakteru prawnego umieszczenia w zakładzie poprawczym skazane są na niepowodzenie. Środek ten został wyraźnie odróżniony od środków wychowawczych i od kar, wobec czego nie można go z nimi utożsamiać. Jest to swego rodzaju twór hybrydowy w którym dopatrzyć się można elementów wychowawczych (resocjalizacja jako główny cel jego zastosowania, przy jego orzekaniu należy kierować się przede wszystkim dobrem dziecka) i karnych (orzeczenie wyrokiem w odrębnym trybie poprawczym opartym na procedurze karnej, przesłanki jego stosowania przypominają kryteria orzeczenia kary na podstawie art. 10 § 2 Kodeksu karnego,³⁶⁷ duża dolegliwość spowodowana rzeczywistym pozbawieniem wolności, stygmatyzujący charakter, możliwość „zamiany”³⁶⁸ na karę). Nawet definitywne rozstrzygnięcie charakteru prawnego tego środka nie będzie miało aż tak doniosłego znaczenia jak kierunek działań praktyki³⁶⁹. To ona decyduje o faktycznym charakterze środka poprawczego.

³⁶² H. Kołakowska – Przełomiec, *Postępowanie...*, op. cit., s. 50; podobnie Z. Sienkiewicz, *System...*, op. cit., s. 151.

³⁶³ G. Harasimiak, *Ewolucja zasad...*, op. cit., s. 121.

³⁶⁴ B. Stańdo – Kawecka, *Zakład...*, op. cit., s. 89-90; B. Stańdo – Kawecka, „*Zamiana*”..., op. cit., s. 234.

³⁶⁵ T. Kaczmarek, *Psychologiczne i ustawowe kryteria...*, op. cit., s. 23

³⁶⁶ B. Stańdo – Kawecka, *Zakład poprawczy...*, op. cit., s. 91.

³⁶⁷ P. Górecki, S. Stachowiak, *Ustawa...*, op. cit., s. 51; zob. także Z. Sienkiewicz, *System...*, op. cit. s. 159.

³⁶⁸ art. 13 i 94 u.p.n. przewidują możliwość (przy spełnieniu dodatkowych przesłanek) orzeczenia kary wobec nieletniego jeżeli zachodzą podstawy do umieszczenia go w zakładzie poprawczym.

³⁶⁹ Z. Sienkiewicz, *System...*, op. cit. s. 151-154.

Jak dotąd wieloletnia praktyka przesądza pogląd o karnym charakterze środka poprawczego, zbliżonym do kary pozbawienia wolności³⁷⁰ wytwarzając w odczuciu społecznym swoiste piętno zakładu poprawczego³⁷¹.

Niestety aktualne pozostały słowa S. Batawii³⁷², że w praktyce zakład poprawczy realizuje przede wszystkim cel polegający na izolacji nieletniego, a nie na jego resocjalizacji. Praktyka zapomniała niestety, że „zakład poprawczy z charakteru swego jest instytucją dźwigającą wobec społeczeństwa zupełnie niezwykle odpowiedzialność z racji specjalnych celów i funkcji do których spełnienia został powołany; niewywiązanie się z podjętych zadań przynosi społeczeństwu nieobliczalne szkody”³⁷³. Działania podjęte w zakładzie poprawczym prosto można rozliczyć, chociażby oceniając powrót do „przestępstwa” jego wychowanków.

Myślę, że właśnie tego faktycznego charakteru umieszczenia nieletniego w zakładzie poprawczym nie zmieni fakt, że nowa ustawa Prawo nieletnich uzna ten środek stosowany wobec nieletnich za środek wychowawczy (art. 9 pkt. 13 p.p.n.). Problem nie tkwi bowiem w nazewnictwie, a w faktycznym celu i sposobie wykonywania omawianego środka. Dlatego wciąż nie tracą na aktualności słowa S. Jedlewskiego³⁷⁴, że „trzeba jak najrychlej przyjść z pomocą praktyce, która boryka się samotnie, nierzadko ofiarnie, najczęściej nieudolnie i nieumiejętnie w codziennym trudzie obcowania z niebezpiecznym żywiołem wykołejonej młodości”.

3.8.2 Przesłanki umieszczenia nieletniego w zakładzie poprawczym

Umieszczenie nieletniego w zakładzie poprawczym wymaga od sądu daleko posuniętej ostrożności. Nieletni trafi do zamkniętego środowiska zdemoralizowanych rówieśników, gdzie proces wychowawczy przebiega w warunkach specyficznych, nienaturalnych. W związku z tym, kierując się zasadą dobra dziecka³⁷⁵, należy kierować tam tych nieletnich, których wychowanie w warunkach naturalnych jest niemożliwe. W przeciwnym wypadku zakład poprawczy stałby się „uniwersytetem

³⁷⁰ Tamże, s. 153

³⁷¹ B. Kowalska-Ehrlich, *Warunkowe zwolnienie nieletnich z zakładów poprawczych*, Warszawa 1973, s. 28.

³⁷² S. Batawia, *Proces społecznego wykołejania się nieletnich przestępców*, Warszawa 1958, s. 324.

³⁷³ S. Jedlewski, *Nieletni w zakładach poprawczych*, Warszawa 1962, s. 16.

³⁷⁴ Tamże, s. 8.

³⁷⁵ Zob. E. Bieńkowska, A. Walczak – Żochowska, *Postępowanie...*, op. cit., s. 95, s. 97.

przestępczości”³⁷⁶, w którym pobyt zamiast wychowywać pogłębiałby proces demoralizacji.

Biorąc pod uwagę to zagrożenie ustawodawca, tylko w odniesieniu do tego środka, skonstruował warunki o charakterze *sin que non* w oparciu, o które sąd może orzec umieszczenie nieletniego w zakładzie poprawczym³⁷⁷.

Zgodnie z art. 10 u.p.n. środek poprawczy można zastosować jeżeli:

1) nieletni dopuścił się czynu karalnego zabronionego jako przestępstwo – jest to przesłanka o charakterze przedmiotowym, która w znaczny sposób zawęży możliwość stosowania tego środka³⁷⁸. W literaturze podniesiono³⁷⁹ zastrzeżenia, co do tego, że sprawca nawet wielu poważnych czynów zabronionych jako wykroczenia, wykazujący wysoki stopień demoralizacji nie może zostać umieszczony w zakładzie poprawczym podczas gdy środek ten można orzec wobec sprawcy drobnego przestępstwa skarbowego. Wysuwanie na plan pierwszy formalnoprawnej oceny czynu, jest nie do przyjęcia w kontekście opiekuńczego podejścia do nieletnich.

2) za orzeczeniem umieszczenia nieletniego w zakładzie poprawczym przemawia wysoki stopień jego demoralizacji – jest to przesłanka o charakterze podmiotowym. Umieszczenie nieletniego w zakładzie poprawczym ma być uzasadnione szczególnymi potrzebami wychowawczymi nieletniego. Wskazuje się³⁸⁰, że o wysokim stopniu demoralizacji może świadczyć duże nagromadzenie się jej przejawów, ich uzewnętrznienie poprzez zachowania a- lub antyspołeczne. Komentatorzy ustawy podnoszą³⁸¹, że sąd przy orzekaniu umieszczenia nieletniego w zakładzie poprawczym nie może ogólnikowo powołać się na wysoki stopień demoralizacji nieletniego, ale musi uzasadnić w jaki sposób ta demoralizacja się przejawia. Wskazuje się ponadto³⁸², że ze względu na wysoce ocenny charakter tej przesłanki powoływanie się na nią prowadzi

³⁷⁶ Najwyższy Sąd Apelacyjny Zachodniej Wirginii uznał, że dla nieletnich o niskim stopniu demoralizacji zakłady poprawcze stanowią „uniwersytety przestępczości”. Zob. B. Stańdo – Kawecka, *Prawo karne...*, op. cit., s. 126.

³⁷⁷ Zob. A. Strzembosz, *System...*, op. cit., s. 311; P. Górecki, S. Stachowiak, *Ustawa...*, op. cit., s. 51.

³⁷⁸ Zob. Wyrok SN z dnia 3 października 1984 r., V KRN 323/84, OSNPG 1985, nr 3, poz. 48; wyrok SN z dnia 1 lipca 1998 r., III KKN 301/98, Prok. i Pr. 1999, nr 1, poz. 19; wyrok z dnia 29 września 1999 r., III KKN 302/98, Prok. i Pr. 2000, nr 2, poz. 23.

³⁷⁹ Z. Sienkiewicz, *System...*, op. cit., s. 155., Natomiast G. Harasimiak pozytywnie ocenia takie zawężenie podstawy stosowania środka poprawczego zob. G. Harasimiak, *Ewolucja...*, op. cit. s. 120.

³⁸⁰ E. Bieńkowska, A. Walczak – Żochowska, *Postępowanie...*, op. cit., s. 96.

³⁸¹ A. Gaberle (w:) A. Gaberle, M. Korcyl – Wolska, *Komentarz...*, op. cit., s. 80.

³⁸² G. Harasimiak, *Ewolucja zasad odpowiedzialności...*, op. cit., s. 120.

do nierównego traktowania nieletnich. Wydaje się raczej, że wykształcona praktyka orzecznicza zapobiega takiemu zjawisku.

3) za orzeczeniem umieszczenia nieletniego w zakładzie poprawczym przemawiają okoliczności i charakter czynu – jest to przesłanka o charakterze podmiotowo – przedmiotowym. W doktrynie zwrócono uwagę³⁸³ na to, że należy brać pod uwagę zarówno to, jakiego czynu dopuścił się nieletni (jakie naruszył dobro prawne) oraz w jaki sposób to zrobił (z użyciem przemocy, niebezpiecznego narzędzia, w sposób brutalny połączony ze szczególnym udręczaniem lub poniżaniem ofiary).

Można także brać pod uwagę motyw działania nieletniego.

Sposób przygotowania i realizacji czynu zabronionego może wskazywać na stopień demoralizacji sprawcy, na co zwraca uwagę Sąd Najwyższy³⁸⁴. W literaturze dostrzega się, iż okoliczności te wskazują na wysoki stopień demoralizacji nieletniego o ile budzą sprzeciw lub odrazę wywołaną bezwzględnością lub okrucieństwem sprawcy³⁸⁵. Zwraca się uwagę³⁸⁶, że mogą również wystąpić okoliczności, które trzeba uznać za łagodzące i jako takie uznać za przemawiające za nieumieszczeniem nieletniego w zakładzie poprawczym.

4) (zwłaszcza gdy) inne środki wychowawcze były nieskuteczne lub nie rokują resocjalizacji nieletniego – jest to jedyna przesłanka, której zaistnienie nie jest obligatoryjne do zastosowania wobec nieletniego środka poprawczego³⁸⁷, o czym świadczy użycie przez ustawodawcę sformułowania „zwłaszcza gdy”. Ze względu na zastosowaną tu alternatywę możemy wnioskować, że środek poprawczy można orzec także wtedy, gdy inne środki nie były jeszcze nigdy stosowane. Przesłanki te mają charakter pomocniczy. Mimo to ustawodawca akcentuje ich doniosłą rolę, gdyż zaistnienie którejś z nich w powiązaniu z pozostałymi przesłankami wskazuje na wysoki stopień demoralizacji nieletniego³⁸⁸.

Zgodzić się należy z twierdzeniem³⁸⁹, zgodnie z którym przez nieskuteczność dotychczas stosowanych środków wychowawczych należy rozumieć zarówno brak

³⁸³ E. Bieńkowska, A. Walczak – Żochowska, *Postępowanie...*, op. cit., s. 97; Z. Sienkiewicz, *System...*, op. cit., s. 156.

³⁸⁴ Wyrok Sadu Najwyższego z 15. XI. 1984 r., OSNKW 1985, z. 7-8, poz. 61.

³⁸⁵ A. Gaberle (w:) A. Gaberle, M. Korcyl – Wolska, *Komentarz...*, op. cit., s. 78; podobnie Z. Sienkiewicz, *System...*, op. cit., s. 156.

³⁸⁶ A. Gaberle (w:) A. Gaberle, M. Korcyl – Wolska, *Komentarz...*, op. cit., s. 77; V. Konarska – Wrzosek, *Ochrona nieletniego...*, op. cit., s. 52.

³⁸⁷ Zob. G. Harasimiak, *Zasady...*, op. cit., s. 120 i pow. tam lit.

³⁸⁸ Z. Sienkiewicz, *System...*, op. cit., s. 157.

³⁸⁹ E. Bieńkowska, A. Walczak – Żochowska, *Postępowanie...*, op. cit., s. 97.

zmian w dotychczasowym zachowaniu nieletniego jak i nasilenie objawów demoralizacji, pomimo wielokrotnego i wszechstronnego oddziaływania na nieletniego przy użyciu różnych środków wychowawczych. Podkreśla się natomiast³⁹⁰, że o bezskuteczności stosowanych środków można mówić tylko w kontekście środków wychowawczych stosowanych przez sąd, jeżeli środki te dobrane były prawidłowo w oparciu o zasadę indywidualizacji i kierowania się dobrem dziecka.

O ile słuszna jest przesłanka bezskuteczności wcześniej stosowanych środków, o tyle poważne wątpliwości budzi przesłanka w postaci braku pozytywnych rokowań co do skuteczności stosowania środków wychowawczych. Zwraca się uwagę³⁹¹ na to, że jeżeli dotychczas wobec nieletniego nie stosowano takich środków, to negatywna prognoza co do ich skuteczności ma charakter raczej intuicyjny niż rzeczowo uzasadniony.

W doktrynie³⁹² wskazuje się, by wszystkie przesłanki określone w art. 10 u.p.n. oceniać łącznie. Jest to konieczne do przeanalizowania ich wzajemnych powiązań, a co za tym idzie do skonstruowania oceny kompleksowej, co do zasadności zastosowania wobec nieletniego środka poprawczego.

W literaturze³⁹³ często postulowano wprowadzenie jeszcze jednego dodatkowego kryterium o charakterze psychologicznym, które na wzór znanego dawnym uregulowaniom rozeznania mogłoby określać związek czynu nieletniego z jego świadomością i wolą, zwłaszcza, że w praktyce sądowniczej zdolność nieletniego do rozpoznania znaczenia czynu i pokierowania własnym postępowaniem nie jest pomijana³⁹⁴.

Należy podkreślić, że wystąpienie wszystkich ustawowo określonych przesłanek może, lecz nie musi skutkować umieszczeniem nieletniego w zakładzie poprawczym.

³⁹⁰ A. Gaberle (w:) A. Gaberle, M. Korcyl – Wolska, *Komentarz...*, op. cit., s. 78.

³⁹¹ T. Bojarski (w:) T. Bojarski, E. Skrętowicz, *Ustawa...*, op. cit., s. 43-44. Równie negatywnie ocenia tę przesłankę Z. Sienkiewicz, *System...*, op. cit., s.158.

³⁹² E. Bieńkowska, A. Walczak – Żochowska, *Postępowanie...*, op. cit., s. 97.

³⁹³ A. Strzembosz, *System...*, op. cit., s. 135 – 136; T. Bojarski (w:) T. Bojarski, E. Skrętowicz, *Ustawa o postępowaniu...*, op. cit. s. 44- 45; G. Harasimiak, *Ewolucja zasad...*, op. cit., s. 121; A. Grześkowiak, *Postępowanie*, op. cit., s. 58; B. Stańdo – Kawecka, *Zakład poprawczy*, op. cit., s. 84 i n.

³⁹⁴ T. Bojarski, na podstawie analizowanych akt spraw rozpoznawanych przez sądy rodzinne woj. lubelskiego w okresie od 13. V. 1983 r. do końca roku 1989, stwierdza, że niemal każda opinia rodzinnego ośrodka diagnostyczno – konsultacyjnego zawiera ocenę dotyczącą zdolności nieletniego do rozpoznawania znaczenia czynu i kierowania własnym postępowaniem, zob. T. Bojarski (w:) T. Bojarski, E. Skrętowicz, *Ustawa...*, op. cit., s. 45.

Orzeczenie tego środka ma charakter fakultatywny (art. 10 u.p.n.). Do sądu należy każdorazowo ocena tego, czy zastosowanie środka poprawczego nie sprzeciwia się naczelnej dyrektywie ustawy – kierowaniu się przede wszystkim dobrem nieletniego. Podnosi się³⁹⁵, że decydujące jest również to, czy orzeczenie o umieszczeniu nieletniego w zakładzie poprawczym może doprowadzić do korzystnych zmian w osobowości nieletniego oraz jego zachowaniu, a także to, czy za takim orzeczeniem przemawia interes społeczny.

3.8.3 Warunkowe zwieszenie umieszczenia nieletniego w zakładzie poprawczym.

Obowiązująca ustawa o postępowaniu w sprawach nieletnich, wzorem Kodeksu karnego z 1932 r., umożliwia warunkowe zawieszenie umieszczenia nieletniego w zakładzie poprawczym, choć odmiennie reguluje podstawy jego stosowania uwzględniając także przesłanki o charakterze podmiotowym³⁹⁶.

Warunkowe zawieszenie umieszczenia nieletniego w zakładzie poprawczym jest środkiem probacyjnym³⁹⁷, który umożliwia realizację postulatu, zgodnie z którym nieletniego należy umieszczać w zakładzie poprawczym w ostateczności, gdy inne metody wychowawcze są niewystarczające³⁹⁸. Zwraca się uwagę³⁹⁹, że stosowanie tej instytucji uzasadnione jest szczególnie dolegliwym charakterem umieszczenia w zakładzie poprawczym. Poza tym chroni nieletniego przed zetknięciem z grupą najbardziej zdemoralizowanych rówieśników, jeżeli istnieje prognoza, że samo orzeczenie zakładu poprawczego wywoła w zachowaniu nieletniego korzystną zmianę.

Uważam, że pozostawienie nieletniego w naturalnym środowisku przy jednoczesnym warunkowym zawieszeniu umieszczenia nieletniego w zakładzie poprawczym na okres próby jest pożądane z wychowawczego punktu widzenia. Jest

³⁹⁵ Z. Sienkiewicz, *System...*, op. cit., s. 159-160.

³⁹⁶ Przepisy Kodeksu karnego z 1932 r. umożliwiały warunkowe zawieszenie umieszczenia w zakładzie poprawczym, gdy czyn nieletniego nie był zagrożony karą śmierci lub dożywotniego więzienia, a sąd uznał takie zawieszenie za celowe (art. 73 § 1 .k.k. z 1932 r.).

³⁹⁷ A. Grześkowiak uznaje, że warunkowe zawieszenie umieszczenia nieletniego w zakładzie poprawczym ma sui generis charakter probacyjny. A. Grześkowiak, *Postępowanie...* op. cit. s. 71.

³⁹⁸ E. Bieńkowska, A. Walczak – Żochowska, *Postępowanie...*, op. cit., s. 97-98., zob. też A. Gaberle (w:) A. Gaberle, M. Korcyl – Wolska, *Komentarz*, op. cit., s. 80.

³⁹⁹ Z. Sienkiewicz, *System...* op. cit., s. 160.

bowiem wyrazem podmiotowego traktowania nieletniego, któremu powierza się wybór: nieletni może wziąć „odpowiedzialność”⁴⁰⁰ za własne czyny i będzie aktywnie współpracował w procesie wychowawczym, by doprowadzić do korzystnych zmian w swojej osobowości i zachowaniu dzięki, czemu uniknie dolegliwości jaką niesie ze sobą umieszczenie w zakładzie poprawczym. Jeżeli natomiast nieletni nie będzie chciał lub nie zdoła tego uczynić, to sąd zastosuje środek dolegliwy lecz nieodzowny dla osiągnięcia efektu resocjalizacyjnego i umieści nieletniego w zakładzie poprawczym.

Takie działanie może być skuteczniejsze w walce z demoralizacją i przestępczością nieletnich niż wykonanie orzeczonego środka. Jak pisze A. Frączkiewicz⁴⁰¹ „środek poprawczy po jego zastosowaniu stanowi pewnego rodzaju „azyl” dla nieletnich przestępców, którzy doskonale wiedzą, iż ponadto sąd im nic więcej nie może „zrobić””. Pomijając fakt niefortunnego określenia nieletnich sprawców czynów karalnych mianem „nieletnich przestępców” sama myśl wydaje się trafna. Zwraca się uwagę, że warunkowe zawieszenie umieszczenia nieletniego w zakładzie poprawczym wytwarza swego rodzaju nacisk, skłaniający nieletniego do zmiany zachowania, czego nie tworzy z taką siłą wykonanie tego środka w jego bezwzględnej postaci⁴⁰². „Podarowanie” nieletniemu drugiej szansy daje możliwość upewnienia się, czy jego pobyt w zakładzie poprawczym jest konieczny⁴⁰³.

W doktrynie podkreśla się⁴⁰⁴ że warunkowe zawieszenie umieszczenia nieletniego w zakładzie poprawczym nie jest odrębnym rodzajem środka poprawczego, ale jego warunkową postacią.

Podstawą zastosowania tej instytucji jest pozytywna prognoza kryminologiczna będąca wypadkową oceny przesłanek podmiotowych, środowiskowych oraz przedmiotowych⁴⁰⁵. Ustawodawca dopuszcza warunkowe zawieszenie umieszczenia w zakładzie poprawczym tylko wówczas, gdy istnieje zasadne przypuszczenie, że pomimo niewykonania środka poprawczego nieletni sprawca nie popełni ponownie czynu karalnego. W literaturze⁴⁰⁶ wskazuje się, że sąd dokonując takiej oceny bierze

⁴⁰⁰ Sformułowanie „odpowiedzialność” zostało tu użyte w języku potocznym.

⁴⁰¹ A. Frączkiewicz, *Wybrane problemy...*, op. cit., s. 91.

⁴⁰² A. Gaberle (w:) A. Gaberle, M. Korcyl – Wolska, *Komentarz*, op. cit., s. 81.

⁴⁰³ Tamże, s. 81

⁴⁰⁴ Tamże, s. 70., Innego zdania jest A. Grześkowiak, która twierdzi, że warunkowe zawieszenie umieszczenia nieletniego w zakładzie poprawczym jest samodzielnym rodzajem środka poprawczego mającym sui generis charakter probacyjny, zob. A. Grześkowiak, *Postępowanie...*, op. cit., s. 71.

⁴⁰⁵ E. Bieńkowska, A. Walczak – Żochowska, *Postępowanie...*, op. cit., s. 99.

⁴⁰⁶ Tamże, s. 99.

pod uwagę zarówno pewne zaszłości jak i przewidywania, co do zachowania się nieletniego w przyszłości.

Za jego zastosowaniem muszą przemawiać następujące przesłanki (art. 11 u.p.n):

1) o charakterze podmiotowym:

- właściwości i warunki osobiste sprawcy,
- pozytywna prognoza dotycząca przyszłego zachowania nieletniego wskazująca na to, że pomimo niewykonania środka poprawczego cele wychowawcze zostaną osiągnięte,

2) o charakterze przedmiotowym:

- okoliczności i charakter czynu,
- właściwości i warunki środowiskowe nieletniego.⁴⁰⁷

W doktrynie⁴⁰⁸ pojawił się problem co do tego jak rozumieć „okoliczności i charakter czynu”. Uznano⁴⁰⁹, że przyjęte kryteria nie są ani jasne ani przekonujące, skoro te same okoliczności i charakter czynu z jednej strony mają przemawiać za umieszczeniem nieletniego w zakładzie poprawczym (art. 10 u.p.n.), a z drugiej za warunkowym zawieszeniem tego środka. A. Gaberle⁴¹⁰ sugeruje, że okoliczności te choć uzasadniają umieszczenie nieletniego w zakładzie poprawczym to „bliskie są dolnego progu takiej oceny”, czyli zachowanie nieletniego nie było na tyle drastyczne, by wykluczało możliwość poddania go próbie.

Można by zaryzykować stwierdzenie, że chodzi o taką sytuację, w której zastosowanie wyłącznie środków wychowawczych byłoby niewystarczające, gdyż zachodzą przesłanki do umieszczenia nieletniego w zakładzie poprawczym, ale jednocześnie w okolicznościach konkretnego przypadku faktyczne umieszczenie nieletniego w zakładzie poprawczym wydaje się być nazbyt drastyczne. Występują bowiem okoliczności, które można uznać za łagodzące np. duży wpływ grupy koleżeńskiej na zachowanie nieletniego⁴¹¹.

⁴⁰⁷ Zob. P. Górecki, S. Stachowiak, *Ustawa...*, op. cit., s. 55.

⁴⁰⁸ A. Strzembosz, *System ...* op. cit., s. 319; A. Gaberle, (w:) A. Gaberle, M. Korcyl – Wolska, *Komentarz*, op. cit., s. 82; E. Bieńkowska, A. Walczak – Żochowska, *Postępowanie...*, op. cit., s. 99.

⁴⁰⁹ A. Strzembosz, *System ...* op. cit., s. 319.

⁴¹⁰ A. Gaberle, (w:) A. Gaberle, M. Korcyl – Wolska, *Komentarz*, op. cit., s. 82.

⁴¹¹ E. Bieńkowska, A. Walczak – Żochowska, *Postępowanie...*, op. cit., s. 99.

Dostrzega się⁴¹², że przez warunki osobiste uzasadniające warunkowe zawieszenie środka poprawczego należy uznać takie zestawienie cech sprawcy i jego środowiska, która przemawia za poddaniem go próbie. Oznacza to, że np. mimo wysokiego stopnia demoralizacji nieletni chce zmienić swoje zachowanie lub stan zdrowia nieletniego przemawia za nieumieszczaniem go w zakładzie poprawczym.

Podkreśla się⁴¹³, że duże znaczenie ma ocena warunków środowiskowych w których wychowuje się nieletni. Warunki te jako pozytywne, sprzyjające powrotowi nieletniego do normalnego życia przemawiają za warunkowym zawieszeniem umieszczenia nieletniego w zakładzie poprawczym natomiast środowisko, które ma lub może mieć demoralizujący wpływ na nieletniego będzie skłaniać do orzeczenia tego środka w jego bezwzględnej postaci⁴¹⁴.

Pożądane jest, by sąd zawsze korzystał z możliwości warunkowego zawieszenia umieszczenia nieletniego w zakładzie poprawczym, jeżeli tylko istnieje szansa, że cele wychowawcze zostaną osiągnięte bez umieszczania nieletniego w zakładzie poprawczym. Pamiętać jednak należy, że za takim orzeczeniem przemawiać muszą łącznie zarówno przesłanki o charakterze podmiotowym jak i przedmiotowym⁴¹⁵.

W wyroku orzekającym o warunkowym zawieszeniu umieszczenia nieletniego w zakładzie poprawczym sąd określa okres próby, który wynosi nie mniej niż rok i nie więcej niż 3 lata (art. 11 § 2 u.p.n.). W okresie próby sąd stosuje wobec nieletniego środki wychowawcze. Środki te mogą być łączone oraz zmieniane. Sąd może w tym czasie stosować także wobec nieletniego środki lecznicze. Pomyślny upływ okresu próby i dalszych 3 miesięcy skutkuje uznaniem orzeczenia o umieszczeniu w zakładzie poprawczym za niebyłe⁴¹⁶. Dane nieletniego zostają usunięte z Krajowego Rejestru Karnego⁴¹⁷.

Na podstawie przeprowadzonych badań ustaliłam, że coraz częściej orzeka się wobec nieletnich środek poprawczy z warunkowym jego zawieszeniem niż w bezwzględnej postaci. Tendencję tę oceniam pozytywnie ze względu na walor wychowawczy takiego orzeczenia, o czym była mowa już wcześniej.

⁴¹² A. Gaberle, (w:) A. Gaberle, M. Korcyl – Wolska, *Komentarz*, op. cit., s. 82.

⁴¹³ E. Bieńkowska, A. Walczak – Żochowska, *Postępowanie...*, op. cit., s. 99-100.

⁴¹⁴ Tamże, s. 99 i n.

⁴¹⁵ A. Gaberle, (w:) A. Gaberle, M. Korcyl – Wolska, *Komentarz*, op. cit., s. 82.

⁴¹⁶ T. Bojarski (w:) T. Bojarski, E. Skrętowicz, *Ustawa o postępowaniu...*, op. cit. s. 48.

⁴¹⁷ E. Bieńkowska, A. Walczak – Żochowska, *Postępowanie...*, op. cit., s.101.

3.8.4 Odwołanie warunkowego zawieszenia umieszczenia nieletniego w zakładzie poprawczym

Do czasu nowelizacji z 15.09.2000 r. u.p.n. znała tylko fakultatywne odwołanie warunkowego zawieszenia umieszczenia nieletniego w zakładzie poprawczym. Od tego czasu u.p.n. przewiduje także sytuacje w których odwołanie warunkowego zawieszenia umieszczenia nieletniego w zakładzie poprawczym jest obligatoryjne.

Zgodnie z art. 11§ 3 zdanie pierwsze u.p.n. sąd może odwołać warunkowe zawieszenie i zarządzić umieszczenie nieletniego w zakładzie poprawczym jeżeli w okresie próby:

- następuje dalsza demoralizacja nieletniego – wskazuje się⁴¹⁸, że chodzi tu o to, że zachowania dowodzące demoralizacji nasiliły się. Zgodnie z dosłownym brzmieniem przepisu utrzymywanie się przejawów demoralizacji „na tym samym poziomie”, czyli brak poprawy nie może skutkować odwołaniem warunkowego zawieszenia.
- nieletni uchyła się od nałożonych na niego obowiązków lub od nadzoru – podkreśla się⁴¹⁹, że odwołując warunkowe zawieszenie umieszczenia w zakładzie poprawczym z tej przyczyny, należy mieć na uwadze to, czy nałożone na nieletniego obowiązki nie przekraczały jego możliwości oraz to, czy nadzór był wykonywany prawidłowo. Dla uznania, że przesłanka ta zachodzi należy dowieść, że zachowanie nieletniego jest zdeterminowane jego złą wolą⁴²⁰.

Art. 11 § 3 zdanie drugie u.p.n. przesądza natomiast, że sąd ma obowiązek odwołać warunkowe zawieszenie i zarządzić umieszczenie w zakładzie poprawczym w razie popełnienia przez nieletniego następujących czynów zabronionych określonych w art. 134, art. 148 § 1,2 lub 3, art. 156 § 1 lub 3, art. 163 § 1 lub 3, art. 166, art. 173 § 1 lub 3, art. 197 § 3, art. 252 § 1 lub 2 oraz w art. 280 k.k. i braku podstaw do rozpoznania sprawy przez sąd właściwy według przepisów Kodeksu postępowania karnego.

Te same czyny wymienia art. 10 Kodeksu karnego z 1997 r. Zgodnie z uregulowaniami art. 10 § 2 popełnienie wymienionych czynów karalnych przy spełnieniu dodatkowych przesłanek może uzasadniać odpowiedzialność karną

⁴¹⁸ E. Bieńkowska, A. Walczak – Żochowska, *Postępowanie...*, op. cit., s. 100; przeciwnie A. Gaberle, (w:) A. Gaberle, M. Korcyl – Wolska, *Komentarz*, op. cit., s. 83.

⁴¹⁹ A. Gaberle (w:) A. Gaberle, M. Korcyl – Wolska, *Komentarz...*, op. cit., s. 83.

⁴²⁰ E. Bieńkowska, A. Walczak – Żochowska, *Postępowanie...*, op. cit., s. 100.

nieletniego. Świadczy to o tym, że ustawodawca uznaje, że popełnienie tych czynów przez nieletniego jest wyrazem tak daleko posuniętej demoralizacji, że zasadne jest tylko postawienie nieletniego przed sądem karnym, bądź odwołanie warunkowo zawieszonego postępowania, na co zwrócono uwagę w literaturze przedmiotu⁴²¹.

W piśmiennictwie podnosi się⁴²², że odwołanie warunkowego zawieszenia umieszczenia nieletniego w zakładzie poprawczym możliwe jest dopiero po przeprowadzeniu postępowania wyjaśniającego i zebraniu dowodów, co do czynu popełnionego przez nieletniego w okresie próby. Dowody te muszą dawać pewność, że nieletni jest sprawcą czynu. Samo podejrzenie, jako niewystarczające, nie uzasadnia odwołania warunkowego zawieszenia środka poprawczego.

Zwraca się uwagę⁴²³, że obligatoryjne odwołanie warunkowego zawieszenia ze względu na sztywność regulacji niekorzystnie odbiega od założeń u.p.n. Krytyka musi być jednak ostrożna i wyważona, gdyż należy brać pod uwagę, że rozwiązanie to zostało podyktowane potrzebą reakcji na najbardziej niebezpieczne czyny karalne nieletnich⁴²⁴.

Odwołać warunkowe zawieszenie można tylko ze względu na okoliczności zaistniałe w okresie próby. Odwołanie może nastąpić nie później niż w ciągu 3 miesięcy od dnia zakończenia okresu próby. Po tym czasie orzeczenie o umieszczeniu nieletniego w zakładzie poprawczym ulega zatarciu z mocy prawa. W związku z tym, jeżeli czyn nieletniego popełniony w okresie próby zostanie ujawniony później należy wszcząć nowe postępowanie⁴²⁵.

Sąd rodzinny orzeka o odwołaniu warunkowego zawieszenia z urzędu lub na wniosek, na posiedzeniu, w składzie jednego sędziego (art. 75 § 2 u.p.n.). W miarę potrzeby sąd powinien wysłuchać nieletniego i jego rodziców lub opiekuna (art. 75 § 4 u.p.n.). Na postanowienie w kwestii odwołania warunkowego zawieszenia umieszczenia nieletniego w zakładzie poprawczym przysługuje zażalenie (art. 75 § 5 u.p.n.).

⁴²¹ A. Gaberle (w:) A. Gaberle, M. Korcyl – Wolska, *Komentarz...*, op. cit., s. 84.

⁴²² Tamże, s. 84

⁴²³ Tamże, s. 84

⁴²⁴ E. Bieńkowska, A. Walczak – Żochowska, *Postępowanie...*, op. cit., s. 101.

⁴²⁵ A. Gaberle (w:) A. Gaberle, M. Korcyl – Wolska, *Komentarz...*, op. cit., s. 84.

3.9 Umieszczenie nieletniego w zakładzie poprawczym według projektu ustawy „Prawo nieletnich” z 2007 r.

Zgodnie z art. 9 p.p.n. umieszczenie nieletniego w zakładzie poprawczym ma charakter środka wychowawczego.

Projekt „Prawa nieletnich” w odmienny sposób formułuje przesłanki umieszczenia nieletniego w zakładzie poprawczym, niż czyni to obowiązująca ustawa o postępowaniu w sprawach nieletnich.

Zgodnie z art. 12 p.p.n. „Sąd orzeka umieszczenie nieletniego w odpowiednim zakładzie poprawczym tylko wówczas, gdy (...)”:

- 1) nieletni dopuścił się czynu zabronionego zagrożonego karą pozbawienia wolności lub aresztu- czyli karą o charakterze izolacyjnym,
- 2) inne środki wychowawcze okazały się nieskuteczne albo ich orzekanie jest niecelowe,
- 3) nieletni w chwili czynu miał ukończone 13 lat.

Taka regulacja umożliwiłaby umieszczenie w zakładzie poprawczym także tych nieletnich, którzy popełnili czyn zabroniony jako wykroczenie, o ile czyn ten zagrożony jest karą aresztu. Przy stosowaniu tego środka sąd nie będzie musiał już brać pod uwagę stopnia demoralizacji nieletniego, ani okoliczności i charakteru czynu. Co prawda ocena stopnia demoralizacji nastręczała pewnych trudności, ale zarazem uzasadniała umieszczenie nieletniego w zakładzie poprawczym jego potrzebami wychowawczymi.

Dla sądu nie będzie miało znaczenia także to, czy nieletni działał sam, czy w grupie oraz to, jakie były motywy i sposób jego działania.

Co prawda nieskuteczność wcześniej stosowanych środków może pośrednio wskazywać na wysoki stopień demoralizacji nieletniego, ale jednak przecież nie musi zwłaszcza wtedy, jeżeli zastosowano środki niewłaściwe.

Za orzeczeniem umieszczenia nieletniego w zakładzie poprawczym może również przemawiać niecelowość stosowania innych środków wychowawczych. Chodzi tu o taką sytuację, gdy sąd nie stosował wcześniej żadnych środków wychowawczych (wynika to z zastosowanej alternatywy rozłącznej „albo ich orzekanie jest niecelowe”) ale przewiduje, że ich stosowanie nie doprowadzi do realizacji celu wychowawczego. Nie wiadomo jednak na jakiej podstawie sąd może wysuwać takie wnioski.

Uważam takie prognozowanie za dość ryzykowne. Może ono doprowadzić do orzeczeń rażąco niesprawiedliwych, co w konsekwencji wyrządzi nieletniemu więcej szkody niż pożytku. Zgodzić należy się z B. Stańdo - Kawecką⁴²⁶, że „środowisko wyselekcjonowanych najbardziej zdemoralizowanych nieletnich nie jest środowiskiem inspirującym wychowawczo”.

Właśnie z tego powodu za niewątpliwie słuszne należy uznać utrzymanie przez projektodawców ograniczenia polegającego na tym, że w zakładzie poprawczym nie można umieścić nieletniego, który w chwili czynu nie ukończył 13 lat (art. 12 § 2)⁴²⁷.

Przesłanki umieszczenia nieletniego w zakładzie poprawczym proponowane przez projektodawców nowej ustawy mają charakter praktycznie obiektywny. Taka konstrukcja sprawia, że sądy nie powinny mieć problemu z oceną tego, czy przesłanki do umieszczenia nieletniego w zakładzie poprawczym zostały zrealizowane czy nie. Gdzie tu jednak jest miejsce na realizację dyrektywy kierowania się dobrem dziecka i dyrektywy indywidualizacji? Dodatkowo martwi to, że przy wystąpieniu powołanych wcześniej przesłanek sąd orzeka umieszczenie nieletniego w zakładzie poprawczym. Zastosowanie tego środka ma zatem charakter obligatoryjny. Wysuwa się tu ewidentna sprzeczność między uregulowaniami art. 9 p.p.n. włączającemu umieszczenie nieletniego w zakładzie poprawczym do środków wychowawczych, a art. 12, który nakazuje jego obligatoryjne stosowanie przy zaistnieniu przesłanek czysto obiektywnych⁴²⁸.

Może się zdarzyć, że w dwu drastycznie różniących się od siebie przypadkach, sąd będzie zobligowany do zastosowania tego samego środka wychowawczego pomimo, że potrzeby wychowawcze nieletnich będą różnić się od siebie w sposób zasadniczy⁴²⁹. Sąd co najwyżej mógłby zróżnicować czas pobytu nieletnich w zakładzie

⁴²⁶ B. Stańdo – Kawecką, *Zakład...*, op. cit., s. 89.

⁴²⁷ Rada Legislacyjna w opinii do projektu ustawy Kodeks nieletnich z 4 czerwca 2007 r. wyraziła uwagę, jakoby wprowadzenie dolnej granicy wieku nieletnich wobec których można stosować środek wychowawczy w postaci umieszczenia nieletniego w zakładzie poprawczym było nieuzasadnione.

⁴²⁸ Projekt Kodeksu nieletnich z 2005 r. przewidywał fakultatywne, uzasadnione potrzebami wychowawczymi, skierowanie nieletniego do zakładu poprawczego „jeżeli wykazuje on nasilone przejawy demoralizacji, o czym może świadczyć zwłaszcza dopuszczenie się czynu zabronionego zagrożonego jako przestępstwo kara pozbawienia wolności, nie niższą niż 6 miesięcy, skierowanego przeciwko życiu lub zdrowiu, polegającego na użyciu lub groźbie użycia przemocy, zagrażającego bezpieczeństwu powszechnemu lub popełnionemu w zorganizowanej grupie przestępczej”. Zob. art. 10§2 projektu z 2005 r. dostępnego w Internecie <http://kurator.webd.pl>, dostęp: 7 maja 2007 r.

⁴²⁹ Można wyobrazić sobie dwa następujące przypadki:

1) nieletni, wobec którego orzekano już środki wychowawcze ze względu na popełnienie czynu zabronionego jako wykroczenie z art. 119 k.w. (nieletni kradł art. spożywcze by wyżywić swoje młodsze

poprawczym, ale gdyby ta różnica uzależniona była wyłącznie od ciężaru czynu wówczas mielibyśmy swoistą odpowiedzialność nieletnich za czyn, która nijak ma się do deklarowanego przez projektodawców modelu opiekuńczego, w którym dobro dziecka ma pierwszeństwo przed zaspokojeniem potrzeb sprawiedliwości społecznej.

Za konieczne uznaję dodanie jeszcze jednej przesłanki o charakterze podmiotowym, która uzasadniałaby umieszczenie w zakładzie poprawczym wysokim stopniem demoralizacji nieletniego.

Projektodawcy Prawa nieletnich nie wprowadzają zasadniczych zmian do instytucji warunkowego zawieszenia umieszczenia nieletniego w zakładzie poprawczym (art. 14 p.p.n.). Zrezygnowano jedynie z uwzględniania warunków środowiskowych nieletniego przy stosowaniu tej instytucji. Zmiana ta wydaje mi się jednak niezasadna, gdyż, jak wynika z przeprowadzonych przeze mnie badań, korzystna ocena środowiska, w którym wychowuje się nieletni często przesądza o zastosowaniu tej instytucji.

Prawo nieletnich poszerzyłoby zakres sytuacji, w których następowałoby odwołanie warunkowego zawieszenia umieszczenia nieletniego w zakładzie poprawczym (art. 15 p.p.n.)⁴³⁰.

Sąd obligatoryjnie zarządziłby umieszczenie w zakładzie poprawczym, gdyby nieletni w okresie próby popełnił jakikolwiek czyn zabroniony jako przestępstwo umyślne lub umyślne przestępstwo skarbowe (art. 15 § 1 p.p.n), chyba, że odpowiadałby na zasadach określonych w Kodeksie karnym lub Kodeksie karnym skarbowym (art. 15 § 2 p.p.n.).

Natomiast sąd mógłby zarządzić wykonanie tego środka także wtedy, gdyby zachowanie nieletniego nie uległo poprawie i nieletni wykazywałby nadal przejawy demoralizacji. Poza tym, tak jak na gruncie obowiązującego stanu prawnego, sąd

rodzeństwo), znów dopuszcza się kradzieży (kradnie drzewo z lasu zimą dla opału) czyli popełnia czyn zabroniony jako wykroczenie z art. 120 k.w., zagrożony karą aresztu;

2) nieletni popełnił czyn zabroniony jako przestępstwo z art. 148 § 2 Kodeksu karnego (w brutalny sposób pozbawił życia kolegę z klasy, bo ten nie chciał mu dać swojego odtwarzacza mp3), a orzekano już wcześniej wobec tego nieletniego inne środki wychowawcze, ze względu na dokonywane przez niego rozboje i pobicia.

⁴³⁰ Projekt kodeksu nieletnich z 2005 r. nie wprowadzał zasadniczych zmian do instytucji warunkowego zawieszenia umieszczenia nieletniego w zakładzie poprawczym ani do odwołania zawieszenia wykonania tego środka względem obowiązującego stanu prawnego. Zob. art. 12 projektu z 2005 r. dostępnego w Internecie <http://kurator.webd.pl>, dostęp: 7 maja 2007 r.

mógłby odwołać warunkowe zawieszenie tego środka, gdyby nieletni uchylał się od wykonania nałożonych na niego obowiązków lub od nadzoru (art. 15 § 3 p.p.n.).

Na gruncie p.p.n. wydłużył się także okres, w którym można zarządzić wykonanie zawieszonego środka do 1 roku od zakończenia okresu próby (art. 15 § 4 p.p.n.). Nie może to jednak nastąpić, jeżeli poddany próbie ukończył 18 lat, ze względu na obniżenie granicy wieku nieletnich w postępowaniu wykonawczym (art. 11 p.p.n.).

3.10 Wymierzenie nieletniemu kary

3.10.1 Orzeczenie kary przez sąd rodzinny na podstawie u.p.n.

Możliwość wymierzenia nieletniemu kary jest wyjątkiem od zasady niepunitowności w postępowaniu z nieletnimi (art. 5 u.p.n.)⁴³¹. Obowiązująca ustawa o postępowaniu w sprawach nieletnich przewiduje, że sąd rodzinny może wymierzyć nieletniemu karę z jej obligatoryjnym nadzwyczajnym złagodzeniem, jeżeli:

1) nieletni dopuścił się czynu karalnego stanowiącego czyn zabroniony jako przestępstwo lub przestępstwo skarbowe, w chwili orzekania ukończył lat 18 i zachodzą podstawy do orzeczenia umieszczenia w zakładzie poprawczym, ale sąd uzna że stosowanie środków poprawczych nie byłoby już celowe (art. 13 u.p.n.) – A. Gaberle⁴³² zwraca uwagę, że sąd może orzec na tej podstawie karę tylko wówczas, gdy „ustalił, że popełniono przestępstwo, a więc taki czyn zabroniony, za popełnienie którego można jego sprawcy przypisać winę”.

Rozpoznanie sprawy przez sąd rodzinny w trybie art. 13 u.p.n., możliwe jest tylko wtedy, jeżeli w sprawie nieletniego wszczęto postępowanie wyjaśniające przed

⁴³¹ Zob. A. Strzembosz, *System...* op. cit., s. 279 i n., 341-342; K. Grześkowiak, A. Krukowski, W. Patulski, E. Warzocha, *Ustawa...*, op. cit. s.41; Z. Sienkiewicz, *System...*, op. cit., s. 181 i n.; A. Grześkowiak, *Postępowanie w sprawach nieletnich w Polsce w świetle regul...*, op. cit., s. 125; B. Kowalska- Ehrlich, *System postępowania z młodzieżą nieprzystosowaną społecznie...*, op. cit., s. 77 i n.; V. Konarska- Wrzosek, *Ochrona nieletnich...*, op. cit., s. 48; T. Bojarski (w:) T. Bojarski, E. Skrętowicz, *Ustawa...*, op. cit., s. 33, G. Harasimiak, *Zasady...*, op. cit. s. 122 i n., E. Bieńkowska, A. Walczak – Żochowska, *Postępowanie...*, op. cit., s. 74, P. Górecki, S. Stachowiak, *Ustawa...*, op. cit., s. 30, A. Gaberle (w:) A. Gaberle, M. Korcyl – Wolska, *Komentarz...*, op. cit., s. 45.

⁴³² Szerzej zob. A. Gaberle (w:) A. Gaberle, M. Korcyl – Wolska, *Komentarz...*, op. cit., s. 91; P. Górecki, S. Stachowiak, *Ustawa...*, op. cit., s. 60 i pow. tam lit.

ukończeniem przez niego 18 lat. W przeciwnym wypadku do rozpoznania sprawy właściwy będzie sąd karny (art. 18 § 1 pkt. 2 u.p.n.)⁴³³.

2) wobec nieletniego orzeczono umieszczenie w zakładzie poprawczym, a ukończył on 18 lat przed rozpoczęciem wykonania tego orzeczenia. (art. 94 u.p.n.). „W razie wymierzenia kary pozbawienia wolności albo kary ograniczenia wolności czas jej trwania nie może przekroczyć okresu, jaki pozostaje do ukończenia przez sprawcę lat 21” (art. 94 u.p.n.)⁴³⁴. Ograniczenie takie nie istnieje w przypadku wymierzenia nieletniemu kary na podstawie art. 13 u.p.n.⁴³⁵. SN w uzasadnieniu do uchwały z dnia 24 kwietnia 1985 r.⁴³⁶ stwierdził, że wymierzenie kary na tej podstawie nie jest skazaniem.

Sąd wymierzając nieletniemu karę na podstawie art. 13 u.p.n. wydaje wyrok skazujący, natomiast wymierzenie kary w trybie art. 94 u.p.n. następuje w formie postanowienia wydanego na posiedzeniu w składzie sędziego i dwóch ławników (art. 75 § 2 u.p.n.).

Sąd rodzinny wymierza sprawcy karę tylko wtedy, gdy uzna stosowanie środków wychowawczych lub poprawczych za niecelowe⁴³⁷. Orzekając karę sąd bierze pod uwagę dyrektywy z art. 54 k.k., a także na podstawie art. 60 § 6 k.k. stosuje nadzwyczajne złagodzenie kary⁴³⁸.

3.10.2 Wymierzenie nieletniemu kary przez sąd rodzinny na podstawie projektu ustawy „Prawo nieletnich” z 2007 r.

Ze względu na to, że projekt Prawa nieletnich z 2007 r. przewiduje obniżenie granicy wieku w postępowaniu wykonawczym do 18 lat środków wychowawczych nie stosuje się wobec nieletniego, który popełnił czyn zabroniony przed ukończeniem 17 lat, ale w chwili orzekania przez sąd pierwszej instancji ukończył lat 18. W takiej

⁴³³ P. Górecki, S. Stachowiak, *Ustawa...*, op. cit., s. 59.

⁴³⁴ Szerzej. B. Stańdo-Kawecka, *Odpowiedzialność nieletnich na tle nowej kodyfikacji karnej*, Prok. i Pr. 1998, nr 7-8.

⁴³⁵ Zob. Uchwała SN z dnia 24 maja 2005 r., KZP 12/05, OSNKW 2005, nr 7-8, poz. 58.

⁴³⁶ Uchwała SN z dnia 24 kwietnia 1985 r., IV KZP 1/85, OSNKW, z. 7-8, poz. 52.

⁴³⁷ Zob. Wyrok SN z dnia 13 kwietnia 2005 r., V KK 46/05, LEX nr 149625.

⁴³⁸ P. Górecki, S. Stachowiak, *Ustawa...*, op. cit., s. 61.

sytuacji sąd może orzec karę albo warunkowo umorzyć postępowanie. (art. 22 § 1 p.p.n.).

Natomiast ze względu na niecelowość orzekania środków wychowawczych sąd może orzec karę, jeżeli wobec nieletniego, który popełnił czyn zabroniony przed ukończeniem 17 lat, ale w chwili orzekania przez sąd pierwszej instancji ukończył lat 17, zachodzą podstawy do orzeczenia umieszczenia w zakładzie poprawczym. W takim przypadku alternatywą dla wymierzenia nieletniemu kary jest umorzenie postępowania (art. 22 § 2 p.p.n.).

Sąd rodzinny orzeka karę zawsze z jej nadzwyczajnym złagodzeniem, a nawet może odstąpić od jej wymierzenia, jeżeli orzeka jednocześnie środek karny⁴³⁹ (art. 22 § 3 p.p.n.).

Istotnym novum jakie wprowadziłoby Prawo nieletnich do prawodawstwa polskiego byłaby możliwość orzeczenia umieszczenia nieletniego w zakładzie poprawczym do 18 roku życia i kary pozbawienia wolności, jeżeli spełnione byłyby kumulatywnie następujące przesłanki⁴⁴⁰ (art. 21 p.p.n.):

- 1) nieletni między 13 a 17 rokiem życia popełni czyn określony w art. 10 § 2 k.k. lub nieletni między 13 a 17 rokiem życia, wobec którego uprzednio orzeczono umieszczenie w zakładzie poprawczym lub umieszczenie w zakładzie poprawczym i karę pozbawienia wolności dopuści się czynu zabronionego stanowiącego umyślne przestępstwo lub umyślne przestępstwo skarbowe,
- 2) nie zachodzą przesłanki do orzeczenia nieletniemu kary na podstawie art. 10 § 2 k.k.,
- 3) sąd stwierdzi wysoki stopień winy⁴⁴¹ i demoralizacji nieletniego,
- 4) za orzeczeniem umieszczenia w zakładzie poprawczym i kary pozbawienia wolności przemawiają okoliczności popełnionego czynu.

Samo orzeczenie kary łącznie z orzeczeniem o umieszczeniu w zakładzie poprawczym nie przesądza jeszcze o jej wykonaniu. Decydowałby o tym każdorazowo sąd na posiedzeniu wyznaczonym nie wcześniej niż na 3 miesiące przed ukończeniem

⁴³⁹ Więcej na temat stosowania wobec nieletnich środków karnych zob. R. Hałas, *Orzekanie środków karnych wobec nieletniego* (w:) *Ius et lex. Księga jubileuszowa ku czci profesora Adama Strzembosza* pod red. A. Dębińskiego, A. Grześkowiak, K. Wiak, Lublin 2002, s. 181 i n.

⁴⁴⁰ Zob. A. Gaberle, *Projekt...*, op. cit., s. 9-10.

⁴⁴¹ Zob. Marek, *Prawo karne...*, op. cit., s.146-148.

przez nieletniego 18 lat. Sąd podejmując decyzję co do tego czy karę wykonać brałby pod uwagę (art. 226 § 3 p.p.n.):

- 1) stopień demoralizacji nieletniego,
- 2) jego zachowanie w czasie pobytu w zakładzie poprawczym i poza nim,
- 3) właściwości i warunki osobiste nieletniego,
- 4) uzasadnione przewidywania co do przyszłych zachowań nieletniego, w szczególności prognozy co do przestrzegania przez nieletniego porządku prawnego.

Jeżeli okoliczności te nie przemawiałyby za wykonaniem kary pozbawienia wolności, sąd orzekałby warunkowe zawieszenie jej wykonania na okres próby wynoszący od 3 do 5 lat.

Możemy tutaj dostrzec pewną dwuetapowość zawieszenia wykonania kary. Z pierwszym etapem mamy do czynienia kiedy nieletni przebywa w zakładzie poprawczym. Pod warunkiem, że zachowanie nieletniego będzie poprawne, a efekty resocjalizacji będą widoczne i zadawalające, to kara nie zostanie wykonana tylko zawieszona na dalszy czas. Wtedy zostaje rozpoczęty drugi, właściwy etap warunkowego zawieszenia wykonania kary pozbawienia wolności, w którym sprawca, w warunkach wolnościowych ma potwierdzić, że wykonanie kary należy uznać za niecelowe.

Takie rozwiązanie, które w znaczny sposób poszerza możliwość stosowania kary wobec nieletnich oraz wymaga badania jego winy, w znaczny sposób obniżyłoby standardy postępowania z nieletnimi ukształtowane na gruncie prawa polskiego⁴⁴².

⁴⁴² Szerzej zob. A. Gaberle, *Projekt...*, op. cit., s. 8 i n.

3.10.3 Odpowiedzialność nieletniego na zasadach określonych w Kodeksie karnym

Art. 10 § 2 k.k. z 1997 r., wzorem Kodeksu karnego z 1969 roku⁴⁴³, wprowadza wyjątek od reguły przyjmującej brak odpowiedzialności karnej nieletnich⁴⁴⁴.

Zgodnie z art. 10 § 2 k.k. z 1997 r. nieletni może ponosić odpowiedzialność na zasadach określonych w tym Kodeksie, jeżeli spełni łącznie następujące warunki:

1) w chwili czynu ukończył 15 lat - k.k. z 1997 r. obniżył granicę tej wyjątkowej odpowiedzialności o jeden rok względem k.k. z 1969 r., co spotkało się zarówno z aprobatą⁴⁴⁵ jak i z krytyką⁴⁴⁶ wśród przedstawicieli doktryny.

W uzasadnieniu do k.k. z 1997 r.⁴⁴⁷ podkreślano, że za obniżeniem wieku odpowiedzialności karnej przesądził wzrost poczucia zagrożenia w społeczeństwie przed brutalnymi, nieletnimi sprawcami czynów zabronionych.

W literaturze⁴⁴⁸ wskazuje się, że na przyjęcie takiego rozwiązania duży wpływ miały także regulacje przyjęte w krajach zachodnich.

2) popełnił czyn zabroniony jako przestępstwo wymieniony w art. 10 § 2 k.k.⁴⁴⁹. - W piśmiennictwie⁴⁵⁰ zwraca się uwagę, że są to przestępstwa najcięższe z punktu widzenia chronionych dóbr.

⁴⁴³ Kodeks karny z 1932 r. uznawał nieletnich za bezwarunkowo nieodpowiedzialnych karnie. Kodeks karny z 1969 r. w art. 9 § 2 dopuścił możliwość pociągnięcia do odpowiedzialności karnej nieletniego „który po ukończeniu lat 16 popełnia zbrodnię przeciwko życiu, zbrodnię zgwałcenia, rozboju lub zbrodnię przeciwko bezpieczeństwu powszechnemu albo umyślnie powoduje ciężkie uszkodzenie ciała lub ciężki rozstrój zdrowia(...) jeżeli okoliczności sprawy oraz właściwości i warunki osobiste sprawcy za tym przemawiają, a zwłaszcza gdy poprzednio stosowane środki wychowawcze lub poprawcze okazały się bezskuteczne”. Szerzej na ten temat zob. R.G. Hałas, *Odpowiedzialność...* op. cit., s. 44 i n.

⁴⁴⁴ Zob. A. Zoll (w:) *Kodeks karny. Część ogólna. Komentarz. Tom I. Komentarz do art. 1- 116 k.k.*, Wydanie II pod red. A. Zolla, Zakamycze 2004, s. 169; K. Indeck, A. Liszewska, *Prawo karne materialne. Nauka o przestępstwie, karze i środkach penalnych*, Warszawa 2002, s. 155; wyrok SN z dnia 8 listopada 1973 r., III KR 259/73, OSNKW 1974, z. 3, poz. 42; wyrok SN z 16 listopada 1973 r., II KR 57/73, OSNKW 1974, z. 3, poz. 42, wyrok SN z dnia 6 maja 1974 r., I KR 460/73, OSNPG 1974, z. 11, poz. 119.

⁴⁴⁵ Zob. L. Gardocki, *Czy karać nieletnich?*, Pal. 1994, nr 11, s. 74 i n., A. Marek, *Prawo karne*, wyd. 5, Warszawa 2004, s. 371 i n.

⁴⁴⁶ H. Kołakowska- Przelomiec, Z. Ostrahińska, A. Kossowska, D. Wojcik, J. Krawczyk, I. Rzeplińska, B. Szamota-Saeki, K. Badźmirowska- Masłowska, *Nieletni...*, op. cit. s.11; A. Jankowski, *Małolat marsz za kraty*, PiŻ 1994, nr 1-2, s. 3; A. Jankowski, *Dyktatura małolatów*, PiŻ 1994, nr 8; J. Szumski, *O karaniu nieletnich- polemicznie*, Pal. 1995, nr 7-8, s. 91 i n.

⁴⁴⁷ Uzasadnienie rządowe projektu kodeksu karnego, Nowe kodeksy karne z 1997 r. z uzasadnieniami, Warszawa 1997, s.123.

⁴⁴⁸ Szerzej zob. A. Howorska, *Z problematyki odpowiedzialności nieletnich* (w:) *Nowa kodyfikacja prawa karnego*. Tom IV pod red. L. Boguni, Wrocław 1999, s. 311 i n.

⁴⁴⁹ art. 10 § 2 podaje zamknięty katalog czynów za które nieletni może ponosić odpowiedzialność. Katalog ten obejmuje: 1) zamach na życie Prezydenta RP (art. 134 k.k.), zabójstwo w typie podstawowym lub kwalifikowanym (art. 148 § 1-3 k.k.), 3) umyślne spowodowanie ciężkiego uszczerbku

W doktrynie⁴⁵¹ powstał spór, co do tego, czy czyn, który wyczerpuje ustawowe znamiona jednego z typów czynów zabronionych wskazanych w art. 10 § 2 i innego typu czynu zabronionego może być podstawą stosowania art. 10 § 2. Zarówno doktryna⁴⁵² jak i orzecznictwo⁴⁵³ opowiada się raczej za zakazem stosowania takiej interpretacji rozszerzającej.

Nie ma również zgodności, co do tego czy art. 10 § 2 ma zastosowanie do każdej postaci stadialnej lub zjawiskowej „dopuszczenia się” czynu zabronionego przewidzianego w tym przepisie. A. Zoll⁴⁵⁴ przyjmuje, że „należy odrzucić możliwość stosowania art. 10 § 2 wobec podżegacza lub pomocnika”. Pojawiają się także głosy krytyczne⁴⁵⁵, co do tego, że art. 10 § 2 może mieć zastosowanie do usiłowania popełnienia takiego przestępstwa. Przeważa jednak stanowisko przeciwne⁴⁵⁶.

3) za orzeczeniem kary przemawiają okoliczności sprawy⁴⁵⁷, stopień rozwoju sprawcy, a także jego właściwości i warunki osobiste⁴⁵⁸, a w szczególności, jeżeli poprzednio stosowane środki wychowawcze lub poprawcze okazały się bezskuteczne.⁴⁵⁹ - według SN⁴⁶⁰ okoliczności dotyczące sprawy oraz okoliczności

na zdrowiu, w tym spowodowanie następstw kwalifikujących (art. 156 § 1 i 3 k.k.), 4) umyślne spowodzenie zdarzenia powszechnie niebezpiecznego, w tym następstw kwalifikujących (art. 161 § 1 i 3 k.k.), 5) terrorystyczny zamach na statek wodny lub powietrzny (art. 166 k.k.), 6) umyślne spowodzenie katastrofy, łącznie z następstwami kwalifikującymi (art. 173 § 1 i 3 k.k.), 7) zgwałcenie w typie kwalifikowanym (art. 197 § 3 k.k.), 8) terrorystyczne porwanie zakładnika, w tym spowodzenie następstw kwalifikujących (art. 252 § 1 i 2 k.k.), rozbój (art. 280 k.k.).

⁴⁵⁰ Zob. A. Zoll (w:) *Komentarz...* op. cit., s. 171; A. Marek, *Prawo...* op. cit., s. 370-371.

⁴⁵¹ A. Wąsek, *Kodeks karny. Komentarz*, tom I, Gdańsk 1999, s. 137; A. Gaberle (w:) A. Gaberle, M. Korcyl- Wolska, *Komentarz...* op. cit. s. 48-49; Przeciwnie A. Zoll (w:) *Komentarz...* op. cit. s. 171.

⁴⁵² Takie stanowisko prezentuje A. Wąsek, *Kodeks karny. Komentarz*, tom I, Gdańsk 1999, s. 137; A. Gaberle (w:) A. Gaberle, M. Korcyl- Wolska, *Komentarz...* op. cit. s. 48-49; Przeciwnie A. Zoll (w:) *Komentarz...* op. cit. s. 171.

⁴⁵³ Zob. Wyrok SA w Lublinie z dnia 25 maja 1995 r., II AkR 47/95, OSA 1995, z.4, poz. 23; SA wyrok SA we Wrocławiu z dnia 19 czerwca 2001 r., II Aka 218/2001, OSA 2001, z.10, poz. 63.

⁴⁵⁴ A. Zoll (w:) *Komentarz...* op. cit., s. 171; inaczej A. Wąsek, *Kodeks...*, s. 134; K. Daszkiewicz, *Kodeks karny z 1997 roku. uwagi krytyczne*, Gdańsk 2001, s. 153; A. Gaberle (w:) A. Gaberle, M. Korcyl- Wolska, *Komentarz...*, op. cit., s. 49.

⁴⁵⁵ K. Indeck, A. Liszewska, *Prawo...* op. cit., s. 154; R.G. Hałas, *Odpowiedzialność...* op. cit., s. 92 i n.

⁴⁵⁶ A. Strzembosz, *Postępowanie...* op. cit., s. 61; A. Wąsek, *Komentarz...* op. cit., s. 134; A. Zoll (w:) *Komentarz...* op. cit., s. 171.

⁴⁵⁷ Zob. Wyrok SN z 12 października 1973 r., II KR 122/73, OSNKW 1974, nr 3, poz. 40.

⁴⁵⁸ Przypadki nieletnich skazanych na podstawie art. 10 § 2 k.k. opisuje I. Rzeplińska. zob. I. Rzeplińska, *Nieletni skazani w warunkach art. 10 § 2 k.k. (w:) Nauki penalne wobec problemów współczesnej przestępczości. Księga jubileuszowa z okazji 70. rocznicy urodzin profesora Andrzeja Gaberle*, Wolters Kluwer Polska Sp. z o.o. 2007, s. 507 i n.

⁴⁵⁹ W doktrynie i orzecznictwie przyjmuje się, że bezskuteczność dotychczas stosowanych środków wychowawczych lub poprawczych nie jest warunkiem koniecznym do wymierzenia nieletniemu kary. Wystarczająca jest prognoza, co do tego, że inne środki poza karą nie są w stanie doprowadzić do resocjalizacji nieletniego. Bezskuteczność dotychczas stosowanych środków ma walor głównie prognostyczny. Zob. A. Zoll (w:) *Komentarz...*, op. cit. 170 i n.; A. Marek, *Prawo...*, op. cit., s. 371; Wyrok SN z dnia 8 maja 1972 r., III KR 45/72, OSNKW 1972, nr 10, poz. 156.; wyrok SN z 18

dotyczące sprawcy muszą być rozpatrywane łącznie bo „tylko wówczas dojść można do trafnych wniosków w zakresie wymiaru kary (...)”.

Jak twierdzi A. Marek⁴⁶¹ „nie ulega jednak wątpliwości, że zgodnie z art. 1 § 3 k.k. podstawowym warunkiem odpowiedzialności karnej, dotyczącym również sprawcy nieletniego, jest możliwość przypisania mu winy w czasie czynu”.

W literaturze⁴⁶² zwraca się zatem uwagę na to, że po stronie sprawcy musi występować możliwość rozpoznania znaczenia czynu i pokierowania swoim postępowaniem, przy czym „możliwość rozpoznania znaczenia czynu należy rozumieć tak samo jak w wypadku ustalania niepoczytalności”⁴⁶³. Ważne jest zatem każdorazowe przeprowadzenie badań osobopoznawczych⁴⁶⁴.

W doktrynie⁴⁶⁵ występują rozbieżności, co do tego czy nieletni sprawca, który odpowiada na zasadach k.k. może zostać uznany za niepoczytalnego lub poczytalnego w stopniu ograniczonym. Uważam, że należy przychylić się do stanowiska wykluczającego taką możliwość.

A. Zoll⁴⁶⁶ zwraca uwagę na to, że art. 10 § 2 k.k. nie wyłącza obowiązywania dyrektywy z art. 5 zd. 2 u.p.n. zgodnie z którą kara może być orzeczona wobec nieletniego „tylko w wypadkach prawem przewidzianych, jeżeli inne środki nie są w stanie zapewnić resocjalizacji nieletniego”. W przypadku wątpliwości należy uznać, że art. 10 § 2 k.k. nie ma zastosowania⁴⁶⁷.

Pojawiają się postulaty poszerzenia zakresu odpowiedzialności karnej nieletnich⁴⁶⁸.

maja 1972 r., IV KR 60/72, OSNKW 1972, z. 11, poz. 172; wyrok SN z dnia 8 września 1981 r., IV KR 193/81, OSNKW 1981, nr 11, poz. 64.

⁴⁶⁰ Wyrok SN z dnia 18 maja 1972 r., IV KR 60/72, OSNKW 1972, nr 11, poz. 172. Zob. też wyrok SN z dnia 21 grudnia 1981 r., I KR 287/81, OSNPG 1982, z. 7, poz. 90.

⁴⁶¹ A. Marek, *Prawo...*, op. cit. s. 371.

⁴⁶² Zob. A. Zoll (w:) *Komentarz...*, op. cit. s. 170.

⁴⁶³ Tamże, s. 170.

⁴⁶⁴ Tamże, s. 173.

⁴⁶⁵ Za taką możliwością opowiada się R. G. Hałas, *Odpowiedzialność...*, op. cit., s. 81 i n.; przeciwne zdanie reprezentuje E. Skrętowicz (w:) T. Bojarski, E. Skrętowicz, *Ustawa...*, op. cit., s. 57.

⁴⁶⁶ A. Zoll (w:) *Komentarz...*, op. cit., s. 169 i n.

⁴⁶⁷ Tamże, s. 176.

⁴⁶⁸ Zob. T. Kaczmarek, *Opinia o rządowym i poselskim projekcie ustawy o zmianie ustawy Kodeks karny (druk 2510, 2335, 1672)*, Czasopismo Prawa Karnego i Nauk Penalnych 2001, z. 1, s. 66 i n.; L. Tyszkiewicz, *Niektóre kwestie dyskusyjne w pracach nad reformą Kodeksu Karnego z 1997 r.* (w:) *Ius et lex. Księga jubileuszowa ku czci profesora Adama Strzembosza* pod red. A. Dębińskiego, A. Grześkowiak, K. Wiak, Lublin 2002, s. 37- 38; A. Grześkowiak, *Funkcje kary w świetle projektów zmian Kodeksu karnego* (w:) *Ius et lex...*, op. cit., s. 61; T. Bojarski, *Uwagi o dalszych projektowanych zmianach części ogólnej Kodeksu karnego* (w:) *Nowe Prawo Karne po zmianach* pod red. T. Bojarskiego, E. Skrętowicza, Lublin 2003, s. 61; G. Harasimiak, *Konstrukcja odpowiedzialności karnej nieletnich w świetle kodeksu karnego z 1997 roku i propozycji jego zmian* (w:) *Zmiany w polskim prawie karnym po*

Zgodnie z art. 10 § 3 k.k. w przypadku pociągnięcia nieletniego do odpowiedzialności karnej „orzeczona kara nie może przekroczyć dwóch trzecich górnej granicy ustawowego zagrożenia przewidzianego za przypisane sprawcy przestępstwo; sąd może zastosować także nadzwyczajne złagodzenie kary”.

Taka modyfikacja wymiaru kary orzekanej względem nieletnich została przez ustawodawcę uzasadniona⁴⁶⁹ tym, że „wina w wypadku odpowiedzialności karnej nieletnich jest zawsze ograniczona przez brak dojrzałości sprawcy. Wprowadzenie obniżonej granicy zagrożenia daje wyraz zasadzie przyjmującej, że kara nie może przekraczać swoją surowością stopnia winy”.

G. Rejman zwraca uwagę na to, że kwestia winy nieletniego pomijana jest zarówno w literaturze przedmiotu jak i w orzecznictwie⁴⁷⁰.

Nieletniemu odpowiadającemu na zasadach art. 10 § 2 nie można wymierzyć kary dożywotniego pozbawienia wolności, o czym przesądza art. 54 § 2 k.k.

Taka regulacja spowodowała, że w doktrynie⁴⁷¹ i orzecznictwie⁴⁷² powstały wątpliwości co do tego, czy wobec nieletniego można stosować karę 25 lat pozbawienia wolności, bowiem zgodnie z art. 38 § 3 k.k. „jeżeli ustawa przewiduje obniżenie górnej granicy ustawowego zagrożenia, kara wymierzona za przestępstwo zagrożone karą dożywotniego pozbawienia wolności nie może przekroczyć 25 lat pozbawienia wolności, a za przestępstwo zagrożone karą 25 lat pozbawienia wolności nie może przekroczyć 15 lat pozbawienia wolności”.

Ze względu na to, że art. 10 § 3 k.k. przewiduje obniżenie górnej granicy ustawowego zagrożenia, a art. 54 § 2 k.k. wyklucza możliwość orzekania kary dożywotniego pozbawienia wolności powstał dylemat, czy maksymalna kara jaką można orzec względem nieletniego jest 25 lat pozbawienia wolności czy 15 lat pozbawienia wolności.

wejściu w życie Kodeksu karnego z 1997 roku pod red. T. Bojarskiego, K. Nazar, A. Nowosad, M. Szwarczyk, Lublin 2006, s. 355 i n.

⁴⁶⁹ Uzasadnienie..., op. cit., s. 123.

⁴⁷⁰ G. Rejman (w:) E. Bieńkowska, B. Kunicka-Michalska, G. Rejman, J. Wojciechowska, *Kodeks karny. Część ogólna*, Warszawa 1999, s. 483.

⁴⁷¹ Por. A. Marek, *Prawo...* op. cit., s. 371; K. Daszkiewicz, *Odpowiedzialność...*, s. 8 i n.; G. Rejman (w:) E. Bieńkowska, B. Kunicka-Michalska, G. Rejman, J. Wojciechowska, *Kodeks...*, op. cit., s. 482; A. Wąsek, *Komentarz...*, op. cit., s. 137; M. Lubelski, *Zagadnienia stykowe k.k. i ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich (w:) Teoretyczne i praktyczne...*, op. cit., s. 58; A. Zoll (w:) *Komentarz...*, op. cit., s. 176.

⁴⁷² Postanowienie SA w Warszawie z 23 października 1998 r., II AKZ 470/98, Pal. 2000, z. 11-12, s. 232 z krytyczną glosą J. Kuleszy.

Ostatecznie wątpliwości te rozstrzygnął wyrok SN z dnia 22 września 1999 r.⁴⁷³, w którym stwierdzono, że „zawarty w art. 54 § 2 k.k. zakaz orzekania wobec sprawcy, który w czasie popełnienia przestępstwa nie ukończył 18 lat, kary dożywotniego pozbawienia wolności nie wyklucza wymierzenia nieletniemu, odpowiadającemu w warunkach art. 10 § 2 k.k. za przestępstwo zagrożone taką karą 25 lat pozbawienia wolności.”

Jeżeli sąd karny wymierzając nieletniemu karę na podstawie art. 10 § 2 k.k., inaczej niż sąd rodzinny orzekający karę wobec nieletniego na podstawie art. 13 lub art. 94 u.p.n, nie jest zobligowany do jej nadzwyczajnego złagodzenia. Zgodnie bowiem z treścią art. 10 § 3 k.k. „(...) sąd może także zastosować nadzwyczajne złagodzenie kary”.

Z pewnością za nadzwyczajnym złagodzeniem kary w takiej sytuacji przemawiać będzie niższy stopień winy sprawcy, o którym przesądza nieosiągnięcie wieku świadczącego o dojrzałości społecznej sprawcy. Jak uznaje A. Walczak Żochowska⁴⁷⁴ „to, że stopień winy nieletniego odpowiadającego na podstawie art. 10 § 2 k.k. jest zawsze mniejszy w porównaniu ze sprawcą dorosłym, jest domniemaniem prawnym, nie znoszącym przeciwdowodu.”

A. Zoll sugeruje⁴⁷⁵, by nadzwyczajne złagodzenie kary wobec nieletniego stosować wówczas, „gdy nawet najniższa kara, która może być wymierzona w ramach ustawowego zagrożenia byłaby karą zbyt surową”.

Zgodnie z art. 60 § 6 k.k. nadzwyczajne złagodzenie kary polega na wymierzeniu kary poniżej dolnej granicy ustawowego zagrożenia. Uważam, że należy zgodzić się z poglądem reprezentowanym przez M. Lubelskiego⁴⁷⁶, iż należy odrzucić możliwość stosowania kar wolnościowych skoro „odrzucono nawet możliwość i celowość zastosowania zakładu poprawczego w postępowaniu poprawczym jako reakcji niewystarczającej”.

⁴⁷³ Wyrok SN z dnia 22 września 1999 r., III KKN 195/99, OSNKW, nr 11-12, poz. 73, s. 61 i n. z aprobującą glosą A. Zolla.

⁴⁷⁴ A. Walczak- Żochowska., *Kilka uwag o kształtowaniu się odpowiedzialności karnej nieletnich w polskim prawie karnym (w:) Gaudium in litteris est* pod red. L. Gardockiego, M. Królikowskiego, A. Walczak- Żochowskiej, Warszawa 2005, s. 378.

⁴⁷⁵ A. Zoll (w:) *Komentarz...* op. cit., 175.

⁴⁷⁶ M. J. Lubelski, *Zagadnienia stykowe...*, op. cit., s. 55, inaczej R.G. Hałas, *Odpowiedzialność...*, op. cit., s.138 i n.

W literaturze⁴⁷⁷ wskazuje się, że wobec milczenia ustawodawcy należy przyjąć także możliwość stosowanie wobec nieletnich środków karnych.

Zwraca się uwagę⁴⁷⁸, że „sąd karny rozpoznający sprawę nieletniego przy zastosowaniu art. 10 § 2 k.k., mimo istnienia przesłanek wymienionych w tym przepisie, nie jest zobowiązany do orzeczenia kary wobec nieletniego, lecz może uznać „że należy wobec nieletniego zastosować środki wychowawcze lub poprawcze przewidziane w u.p.n.” [art. 18 § 2 pkt. 1 lit. f)].”

Kara orzekana wobec nieletniego ma pełnić przede wszystkim funkcję wychowawczą (art. 54 § 1 k.k.). J. Wojciechowski⁴⁷⁹ stoi na stanowisku, że „cele wychowawcze stoją wyżej, niż wzgląd na stopień winy czy stopień społecznej szkodliwości czynu”. Stanowiska tego nie podzielają jednak A. Marek⁴⁸⁰, M.J. Lubelski⁴⁸¹ ani L. Tyszkiewicz⁴⁸². Twierdzi się, że „wymieniona preferencja nie może oznaczać pominięcia wskazań płynących z ogólnych dyrektyw, zwłaszcza zaś obowiązku orzekania kar w granicach sprawiedliwości (...)”⁴⁸³.

Wskazuje się jednak że⁴⁸⁴, „prymat celów wychowawczych (...) nie oznacza nakazu orzekania wobec takich sprawców kar łagodnych”.

Należy przyjąć, że sąd orzekając wobec nieletniego karę na podstawie art. 10 § 2 k.k. powinien wziąć pod uwagę zarówno dyrektywy ogólne wyrażone w art. 53 k.k. jak i dyrektywę prewencji indywidualnej zawartą w art. 54 k.k.⁴⁸⁵.

⁴⁷⁷ R.G. Hałas, *Orzekanie środków karnych wobec nieletniego (w:) Ius et lex...*, op. cit., s. 184 i n.

⁴⁷⁸ A. Gaberle (w:) A. Gaberle, M. Korcyl – Wolska, *Komentarz...*, op. cit., s. 53.

⁴⁷⁹ J. Wojciechowski, *Kodeks karny. Komentarz*, orzecznictwo, wyd. 2, Warszawa 2000, s. 122.

⁴⁸⁰ A. Marek, *Prawo...*, op. cit., s. 337.

⁴⁸¹ M. J. Lubelski, *Zagadnienia stykowe...*, op. cit., s. 55.

⁴⁸² L. Tyszkiewicz, *Co i jak zmienić w nowym kodeksie karnym*, Pal. 1999/2000, nr 12-1, s. 33.

⁴⁸³ A. Marek, *Prawo...*, op. cit., s. 337.

⁴⁸⁴ W. Wróbel (w:) *Kodeks karny. Część ogólna. Komentarz. Tom I. Komentarz do art. 1- 116 k.k.*, Wydanie II pod red. A. Zolla, Zakamycze 2004, s. 865., Zob. też wyrok SA w Krakowie z dnia 15 stycznia 2003 r., II Aka 357/02, KZS 2003, z. 3, poz. 39, Wyrok SA w Krakowie z dnia 17 maja 1995 r., II Ak 91/95, KZS 1995, z. 6, poz. 28.

⁴⁸⁵ Szerzej zob. V. Konarska- Wrzosek, *Dyrektywy wyboru kary w polskim ustawodawstwie karnym*, Toruń 2002, s. 105 i n.

Zakończenie

Obowiązujące na gruncie prawa polskiego zasady traktowania nieletnich zorientowane głównie na wychowanie i pomoc w powrocie do normalnego życia, należy oceniać pozytywnie ze względu na ich zasadniczą zgodność z najważniejszymi dyrektywami formułowanymi przez międzynarodowe standardy dotyczące postępowania z nieletnimi.

Proponowane, nowe rozwiązania nie przyniosą rewolucyjnych zmian w tym zakresie. Będą kolejnym ogniwem w trwającej od dawna ewolucji zasad traktowania nieletnich w prawie polskim. Nowe tendencje nie eliminują starych rozwiązań. Istota zmian polega głównie na dostosowaniu obowiązujących rozwiązań do standardów europejskich. Nie zmieniają się główne cele postępowania z nieletnimi, dyrektywą przewodnią pozostanie nadal nakaz kierowania się przede wszystkim dobrem dziecka oraz zasada indywidualizacji w postępowaniu z nieletnimi. Niestety niektóre proponowane rozwiązania szczegółowe wskazują na odchodzenie od opiekuńczego modelu postępowania z nieletnimi i jako takie nie mogą zostać zaaprobowane.

Nie podlega jednak dyskusji to, że jak najrychlej należy zastąpić obowiązującą ustawę o postępowaniu w sprawie nieletnich nowoczesnym, skutecznym aktem prawnym, który w sposób kompleksowy ureguje zasady traktowania nieletnich w prawie polskim. W projekcie ustawy Prawo nieletnich z 2007 r. zostało przedstawionych wiele bardzo ciekawych rozwiązań.

1. Na szczególne uznanie zasługuje próba podmiotowego potraktowania nieletniego, który według projektowanych rozwiązań ma być czynnym uczestnikiem procesu wychowawczego, w którym wzbudza się poczucie odpowiedzialności za własne czyny, wybory oraz własny rozwój.

2. Szczególnie uzasadnione jest także wprowadzenie jednej, klarownej definicji nieletniego, zgodnej ze standardami międzynarodowymi oraz odpowiadającej regulacjom przyjętym w innych dziedzinach prawa. Określenie dolnej granicy wieku, poniżej której sąd nie ma możliwość ingerowania w życie nieletniego ze względu na jego demoralizację jest wyrazem uwzględnienia zgłaszanych od lat postulatów doktryny i ma niebagatelne znaczenie ze względu na wymóg gwarancyjności prawa.

3. Na pełne poparcie zasługuje ponadto rezygnacja z odróżniania czynu karalnego od innych przejawów demoralizacji. Takie rozwiązanie jednoznacznie

rozstrzyga istniejący na gruncie obowiązujących przepisów dylemat, co do tego, czy można stosować środki wychowawcze wobec nieletnich nie wykazujących przejawów demoralizacji. Poza tym taka regulacja jest wyrazem opiekuńczego podejścia do nieletniego.

Nie wszystkie proponowane zmiany oceniam jednak pozytywnie.

1. Nie wydaje mi się właściwe przeniesienie na grunt nowego „Prawa nieletnich” znanego u.p.n. pojęcia demoralizacja, przy jednoczesnej zmianie treści tego pojęcia. Owszem, dotychczas „demoralizacja” była krytykowana ze względu na niejasność, nieprecyzyjność i nieostrość tego określenia, jednakże proponowana definicja nie jest wolna od wyżej wymienionych niedoskonałości. Tak samo jak swoja poprzedniczka naraża się na zarzut sprzeczności z postulatem gwarancyjności prawa. Nastręczy organom stosującym prawo tym więcej problemów, zwłaszcza, że wykształciła się już pewna praktyka orzecznicza, co do sposobu rozumienia tego pojęcia.

2. Pewne wątpliwości budzi także propozycja orzekania środków wychowawczych w latach lub w miesiącach. Takie uregulowanie, co prawda z jednej strony będzie zapobiegać dyskrejonalnej władzy sądu wykonawczego, realizując postulat gwarancyjności prawa, ale z drugiej strony w pewien sposób pozbawi te środki ich wychowawczego waloru i upodobni je do kar.

3. Nie popieram także rezygnacji ze stosowania takich środków wychowawczych jak umieszczenie nieletniego w młodzieżowym ośrodku wychowawczym, w młodzieżowym ośrodku socjoterapii, albo w ośrodku szkolno – wychowawczym. Konsekwencją takiego rozwiązania będzie niemożność dostosowania właściwego środka wychowawczego do potrzeb wychowawczych konkretnego nieletniego, w przypadku, kiedy środowisko wychowawcze nieletniego przyczynia się do jego demoralizacji, a nie ma przesłanek do umieszczenia nieletniego w zakładzie poprawczym. Jak wiadomo brakuje rodzin zastępczych gotowych przyjąć na siebie ciężar wychowania nieletniego wykazującego przejawy demoralizacji. W takiej sytuacji przed sądem stanie dylemat: albo pozostawić nieletniego w jego dotychczasowym środowisku, albo, mimo, że środek ten wydaje się zbyt dolegliwy, umieścić nieletniego w zakładzie poprawczym. Taka alternatywa wydaje się szczególnie niewłaściwa.

4. Za konieczne uznaję także uzupełnienie przesłanek umieszczenia nieletniego w zakładzie poprawczym, dodatkową przesłanką uzasadniającą

umieszczenie nieletniego w zakładzie poprawczym wysokim stopniem jego demoralizacji. Oparcie stosowania tego środka tylko o czysto obiektywne kryteria, sprzeciwia się podstawowym dyrektywom postępowania z nieletnimi.

5. Z dyrektywami tymi nie jest także zgodna projektowana zmiana w zakresie orzekania środków leczniczych. Ograniczenie możliwości umieszczenia nieletniego upośledzonego umysłowo, z zaburzeniami psychicznymi, a także uzależnionego od alkoholu, środków odurzających lub substancji psychotropowych w szpitalu psychiatrycznym lub innym odpowiednim zakładzie opieki zdrowotnej tylko wówczas, gdy nieletni ten popełni czyn zabroniony zagrożony karą pozbawienia wolności, jest sprzeczne z zasadą kierowania się dobrem dziecka oraz z nakazem indywidualizacji.

6. Nie jestem także zwolenniczką poszerzania zakresu sytuacji w których wobec nieletniego można zastosować karę, wobec czego bardzo krytycznie oceniam możliwość orzeczenia umieszczenia nieletniego w zakładzie poprawczym do 18 roku życia i kary pozbawienia wolności. Przychylam się do stanowiska zgodnie z którym, karanie nieletnich prędzej pozbawi ich szansy na skuteczną resocjalizację, niż radykalnie ograniczy skłonność do popełniania czynów zabronionych.

Chcąc wprowadzić korzystne zmiany w postępowaniu z nieletnimi należy także zwrócić uwagę na poczynania praktyki. Nawet najlepiej pomyślane zasady traktowania nieletnich dla swej skuteczności muszą być w należyty sposób wykorzystywane przez sądy dla nieletnich. Praktyka ma niebagatelny wpływ na obraz modelu postępowania z nieletnimi, rozpatrywanego w kategoriach: skuteczny – nieskuteczny.

Jak wynika z przeprowadzonych przeze mnie badań empirycznych, to właśnie ona potrafi świetnie poradzić sobie z niedoskonałościami ustawodawstwa (niejasność pojęcia „demoralizacja”, brak dolnej granicy nieletniości), a także zniweczyć nawet najlepiej pomyślane rozwiązania prawne (bogaty katalog środków wychowawczych).

Dlatego właśnie *„chcąc rozwiązać problem, projektujemy więc działania profilaktyczne, nowe środki wychowawcze, dbajmy o właściwe ich realizowanie i dobrą organizację zakładów dla młodzieży. i przeciwstawiamy się pomysłom stosowania surowych kar wobec nieletnich i urządzaniu dla nich zakładów karnych.”*⁴⁸⁶.

⁴⁸⁶ H. Kołakowska-Przełomiec, Z. Ostrahińska, A. Kossowska, D. Wójcik, J. Krawczyk, I. Rzeplińska, B. Szamota-Saeki, K. Badźmirowska-Masłowska, *Nieletni do więzienia?*, Rzeczpospolita 1994, nr 145, s.11.

Spis tabel

		strona
Tabela 1	Płeć nieletnich.....	11
Tabela 2	Miejsce zamieszkania nieletnich.....	12
Tabela 3	Szkoła, do której uczęszcza nieletni.....	13
Tabela 4	Nieletni, wobec których już wcześniej stosowano środki wychowawcze lub poprawcze.....	14
Tabela 5	Źródła informacji o nieletnim.....	26
Tabela 6	Wiek nieletnich, wobec których prowadzono postępowanie przed sądem w sprawie o demoralizację lub o czyn karalny.....	36
Tabela 7	Przesłanki wszczęcia postępowania wobec nieletnich.....	42
Tabela 8	Przejawy demoralizacji.....	48
Tabela 9	Czyn karalny.....	55
Tabela 10	Sposób zakończenia postępowania wobec nieletniego.....	65
Tabela 11	Środki wychowawcze stosowane wobec nieletnich.....	94

Bibliografia

Źródła

1. Europejska Konwencja Praw Człowieka i Podstawowych Wolności z dnia 4 listopada 1950 r., Dz. U. Nr 61, poz. 284.
2. Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. Kodek cywilny, Dz. U. Nr 16, poz. 93.
3. Ustawa z dnia 19 kwietnia 1969 r. Kodeks karny, Dz. U. Nr 13, poz. 94.
4. Ustawa z dnia 19 kwietnia 1969 r. Kodeks postępowania karnego. Dz. U. Nr 13, poz. 96.
5. Ustawa z dnia 19 marca 1928 r. Kodeks postępowania karnego, Dz. U. Nr 33, poz. 313.
6. Ustawa z dnia 25 lutego 1964 r. Kodeks rodzinny i opiekuńczy, Dz. U. Nr 9, poz. 59.
7. Ustawa z dnia 20 maja 1971 r. Kodeks wykroczeń, Dz. U. Nr 12, poz. 114.
8. Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny, Dz. U. Nr 88, poz. 553.
9. Konwencja MOP z 28 czerwca 1930 r. Nr 29 o pracy przymusowej lub obowiązkowej, Dz. U. Nr 20, poz. 122.
10. Konwencja o Prawach Dziecka z 20 listopada 1989 r., rezolucja Zgromadzenia Ogólnego ONZ nr 44/25
11. Międzynarodowy Pakt Praw Politycznych i Obywatelskich z 16 grudnia 1966 r., Dz. U. Nr 38, poz. 167.
12. Reguły Minimalne Wymiaru Sprawiedliwości w Sprawach Nieletnich, rezolucja Zgromadzenia Ogólnego ONZ nr 40/33
13. Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej i Sportu z dnia 7 marca 2005 r. w sprawie ramowych statutów placówek publicznych, Dz. U. Nr 52, poz. 466.
14. Rozporządzenie Ministra Gospodarki i Pracy z dnia 30 grudnia 2004 r. w sprawie szczegółowych zadań i organizacji Ochotniczych Hufców Pracy, Dz. U. Nr 6, poz. 41.
15. Rozporządzenie Ministra Polityki Społecznej z dnia 14 lutego 2005 r. w sprawie placówek opiekuńczo-wychowawczych, Dz. U. Nr 37, poz. 331.
16. Rozporządzenie Ministra Polityki Społecznej z dnia 18 października 2004 r. w sprawie rodzin zastępczych, Dz. U. Nr 233, poz. 2344.

17. Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 12 czerwca 2003 r. w sprawie szczegółowego sposobu wykonywania uprawnień i obowiązków kuratorów sądowych, Dz. U. Nr 112, poz. 1064.
18. Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 23 lutego 2007 r. Regulamin urzędowania sądów powszechnych, Dz. U. nr 38, poz. 249.
19. Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 5 października 2001 r. w sprawie ośrodków kuratorskich, Dz. U. Nr 120, poz. 1294.
20. Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 7 maja 1983 r. w sprawie organizacji i zasad pobytu nieletnich w zakładach poprawczych, Dz. U. Nr 26, poz. 126.
21. Ustawa z dnia 12 marca 2004 r. o pomocy społecznej, Dz. U. Nr 64, poz. 593
22. Ustawa z dnia 15 września 2001 r. o zmianie ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich, Dz. U. Nr 91, poz. 1010.
23. Ustawa z dnia 21 sierpnia 1997 o ochronie zwierząt r., Dz. U. Nr 111, poz. 724.
24. Ustawa z dnia 22 grudnia 1969 r. o utrzymaniu w mocy na okres przejściowy niektórych dotychczasowych przepisów prawa karnego Dz. U. Nr 37, poz. 311.
25. Ustawa z dnia 22 sierpnia 1997 r. o bezpieczeństwie imprez masowych, Dz. U. Nr 106, poz. 680.
26. Ustawa z dnia 24 kwietnia 1997 r. o przeciwdziałaniu narkomanii., Dz. U. Nr 75, poz. 468
27. Ustawa z dnia 24 maja 2000 r. o krajowym Rejestrze Karnym, Dz. U. Nr 50, poz. 580.
28. Ustawa z dnia 26 października 1982 r. o postępowaniu w sprawach nieletnich, Dz. U. Nr 35, poz.228.
29. Ustawa z dnia 7 września 1991 r. o systemie oświaty, Dz. U. Nr 67, poz. 329.
30. Zarządzenie nr 104 Ministra Sprawiedliwości, Dz. Urz. Min. Spraw. 1954, nr 10, poz. 48.

Orzecznictwo

1. Uchwała składu siedmiu sędziów SN z 21 listopada 1984 r., III CZP 47/84, OSNCP 1985, z. 5-6, poz.64.

2. Uchwała składu siedmiu SN z 18 czerwca 1985 r., VI KZP 8/85, OSNKW 1985, nr 11-12, poz. 86
3. Uchwała SN z 24 kwietnia 1985 r., IV KZP 1/85, OSNKW, z. 7-8, poz. 52.
4. Uchwała SN z 13 stycznia 2005 r., IIICZP 70/04, Biuletyn SN 2005, nr 1, poz. 7.
5. Uchwała SN z 24 maja 2005 r., KZP 12/05, OSNKW 2005, nr 7-8, poz. 58.
6. Wyrok SN z 8 maja 1972 r., III KR 45/72, OSNKW 1972, nr 10, poz. 156.
7. Wyrok SN z 18 maja 1972 r., IV KR 60/72, OSNKW 1972, z. 11, poz. 172
8. Wyrok SN z 12 października 1973 r., II KR 122/73, OSNKW 1974, nr 3, poz. 40.
9. Wyrok SN z 8 listopada 1973 r., III KR 259/73, OSNKW 1974, z. 3, poz. 42
10. Wyrok SN z 16 listopada 1973 r., II KR 57/73, OSNKW 1974, z. 3, poz. 42
11. Wyrok SN z 6 maja 1974 r., I KR 460/73, OSNPG 1974, z. 11, poz. 119.
12. Wyrok SN z 23 kwietnia 1981 r., IV KR 193/81, OSNKW 1981, nr 11, poz. 64.
13. Wyrok SN z 8 września 1981 r., IV KR 193/81, OSNKW 1981, nr 11, poz. 64.
14. Wyrok SN z 21 grudnia 1981 r., I KR 287/81, OSNPG 1982, z.7, poz. 90.
15. Wyrok SN z 18 września 1984 r., III KR 237/84, OSNPG 1985, z.2, poz.29, t.2.
16. Wyrok SN z 3 października 1984 r., V KRN 323/84, OSNPG 1985, nr 3, poz. 48.
17. Wyrok SN z 15 listopada 1984 r., II KR 248/84, OSNKW 1985, z. 7-8, poz. 61.
18. Wyrok SN z 1 lipca 1998 r., III KKN 301/98, Prok. i Pr. 1999, nr 1, poz. 19.
19. Wyrok SN z 3 września 1998 r., V KKN 326/98, Prok. i Pr. 1999, Nr 5, poz. 17.
20. Wyrok SN z 22 września 1999 r., III KKN 195/99, OSNKW, nr 11-12, poz. 73
21. Wyrok SN z 29 września 1999 r., III KKN 302/98, Prok. i Pr. 2000, nr 2, poz. 23.
22. Wyrok SN z 13 kwietnia 2005 r., V KK 46/05, LEX nr 149625.
23. Wyrok SA w Krakowie z 17 maja 1995 r., II Akc 91/95, KZS 1995, z.6, poz. 28
24. Wyrok SA w Lublinie z 25 maja 1995 r., II Akc 47/95, OSA 1995, z.4, poz. 23
25. Wyrok SA we Wrocławiu z 19 czerwca 2001 r., II Akc 218/2001, OSA 2001, z.10, poz. 63.
26. Wyrok SA w Krakowie z 15 stycznia 2003 r., II Akc 357/02, KZS 2003, z.3, poz. 39
27. Postanowienie SN z 24 czerwca 1983 r., III KZ 87/83, OSNKW 1983, nr 12, poz.97.
28. Postanowienie SA w Warszawie z 23 października 1998 r., II AKZ 470/98, Pal. 2000

Projekty

1. Projekt ustawy Kodeks nieletnich, Warszawa 2005, dostępny w Internecie:
<http://kurator.webd.pl> , dostęp: 7 maja 2007 r.
2. Projekt ustawy Kodeks nieletnich, Warszawa 2007, dostępny w Internecie:
<http://www.ms.gov.pl/projekty/projekty.shtml>, dostęp: 7 maja 2007 r.
3. Projekt ustawy Prawo nieletnich, Warszawa 2007, dostępny w Internecie:
<http://www.ms.gov.pl/projekty/projekty.shtml>, dostęp: 21 października 2007 r.

Uzasadnienia

1. Uzasadnienie do projektu ustawy Kodeks nieletnich, Warszawa 2007, dostępne w Internecie: <http://www.ms.gov.pl/projekty/projekty.shtml>, dostęp: 7 maja 2007 r.
2. Uzasadnienie do projektu ustawy Prawo nieletnich, Warszawa 2007, dostępne w Internecie: http://www.ms.gov.pl/projekty/proj07072_uzas.rtf , dostęp: 21 październik 2007 r.

Opinie

1. Opinia Krajowej Rady Sądownictwa w przedmiocie projektów ustaw – Kodeks nieletnich oraz Przepisy wprowadzające Kodeks nieletnich z dnia 1 czerwca 2007 r. dostępna w Internecie
<http://www.krs.pl/main2.php?node=oper&grp=7&hist=archive&d=2007>,
dostęp: 21 października 2007 r.
2. Opinia Rady Legislacyjnej o projekcie ustawy Kodeks Nieletnich z dnia 4 czerwca 2007 r. dostępna w Internecie,
<http://www.radalegisacyjna.gov.pl/index.php?id=201>, dostęp: 21 października 2007 r.
3. Opinia Rzecznika Praw Dziecka Rzeczypospolitej Polski w sprawie projektów: ustawy – Kodeks nieletnich oraz ustawy Przepisy wprowadzające Kodeks nieletnich z dnia 25 czerwca 2007 r., dostępna w Internecie,
http://www.brpd.gov.pl/wystapienia/stanowiska_kodeksy.doc, dostęp: 21 października 2007 r.

4. Opinie i stanowiska Komisji Kodyfikacyjnej Prawa Karnego. Opinia Komisji w sprawie projektu Kodeksu nieletnich z dnia 18 listopada 2005, dostępna w Internecie: <http://www.sn.pl/orzecznictwo/bpk/0509/2005-09.pdf>, dostęp 21 października 2007 r.

Źródła internetowe

1. <http://www.pis.org.pl> – strona internetowa partii politycznej Prawo i Sprawiedliwość
2. <http://www.policja.pl> – strona internetowa Komendy Głównej Policji
3. <http://kurator.webd.pl> – strona internetowa Krajowego Stowarzyszenia Zawodowych kuratorów sądowych
4. <http://www.ms.gov.pl> – strona internetowa Ministerstwa Sprawiedliwości
5. <http://www.brpd.gov.pl> – strona internetowa Rzecznika Praw Dziecka
6. <http://www.radalegisacyjna.gov.pl> – strona internetowa Rady Legislacyjnej
7. <http://www.sn.pl> – strona internetowa Sądu Najwyższego
8. <http://www.krs.pl> – strona internetowa Krajowej Rady Sądownictwa

Literatura

1. Adamik K., Lisiecki M., Tendencje i postulaty postępowania w sprawach o czyny karalne nieletnich, *Jurysta* 1998, nr 1
2. Adamik K., Lisiecki M., Ustawa o postępowaniu w sprawach nieletnich – próba oceny funkcjonowania niektórych zasad procesowych, *PS* 1997, nr 7-8
3. Bafia J., Wokół idei przewodnich nowego prawa o nieletnich, *Przegląd Penitencjarny i Kryminologiczny* 1984, nr 4
4. Banasiak J., Reagowanie wychowawcze w wielowymiarowej pedagogice działania. Elementy teorii i metodyki, Warszawa 1997
5. Batawia S., Strzembosz A., Nieletni przestępcy w świetle badań kryminologicznych i postulaty ustawodawcze, *NP* 1963, z. 6
6. Bieńkowska E., Kunicka- Michalska B., Rejman G., Wojciechowska J., *Kodeks karny. Część ogólna*, Warszawa 1999
7. Bieńkowska E., Walczak – Żochowska A., *Postępowanie w sprawach nieletnich. Komentarz*, Warszawa 2003

8. Błachut J., Gaberle A., Krajewski K., Kryminologia, Gdańsk 2006
9. Bojarski T., Nazar K., Nowosad A., Szwarczyk M. (red.), Zmiany w polskim prawie karnym po wejściu w życie Kodeksu karnego z 1997 roku, Lublin 2006
10. Bojarski T., Podstawowe założenia traktowania nieletnich w świetle ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich oraz aktualnych potrzeb (w:) Teoretyczne i praktyczne problemy stosowania ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich pod red. T. Bojarskiego, E. Skrętowicza, Lublin 2001
11. Bojarski T., Postępowanie z nieletnimi. Orzekanie i wykonywanie środków wychowawczych i poprawczych, Lublin 1988
12. Bojarski T., Skrętowicz E. (red.), Nowe prawo karne po zmianach, Lublin 2003
13. Bojarski T., Skrętowicz E. (red.), Teoretyczne i praktyczne problemy stosowania ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich, Lublin 2001
14. Bojarski T., Skrętowicz E., Ustawa o postępowaniu w sprawach nieletnich z komentarzem, Lublin 2002
15. Bojarski T., Uwagi o dalszych projektowanych zmianach części ogólnej Kodeksu karnego (w:) Nowe Prawo Karne po zmianach pod red. T. Bojarskiego, E. Skrętowicza, Lublin 2003
16. Bojarski T., Zasady odpowiedzialności nieletnich (w:) Postępowanie z nieletnimi. Orzekanie i wykonywanie środków wychowawczych i poprawczych, pod red. T. Bojarskiego, Lublin 1988
17. Cieślak M., Od represji do opieki (rzut oka na ewolucję zasad odpowiedzialności nieletnich), Pal. 1973, z.1
18. Czapów C., Jedlewski J., Pedagogika resocjalizacyjna, Warszawa 1971
19. Czapów C., Wychowanie resocjalizacyjne, Warszawa 1978
20. Czarnecka - Działuk B., Nieletni sprawcy czynów karalnych przed sądem rodzinnym, Zagadnienia procesowe, Warszawa 1993
21. Czarnecka - Działuk B., Ostriańska Z., Wójcik D., Zasady odpowiedzialności nieletnich wobec kodyfikacji karnej, PiP 1998, z. 9-10
22. Ćwiąkańska M., Korcyl-Wolska M., Kuc J., Ostrowska-Zakrzewska M., Ustawa o postępowaniu w sprawach nieletnich z orzecznictwem Sądu Najwyższego, Gdańsk 2002
23. Daszkiewicz K., Kodeks Karny z 1997 roku, Uwagi krytyczne, Gdańsk 2001
24. Daszkiewicz K., Odpowiedzialność karna nieletnich (w świetle kodeksu karnego z 6 czerwca 1997 r., Pal. 1999, z.1

25. Dąbrowski K., Społeczno – wychowawcza psychiatria dziecięca, wyd. II, Warszawa 1964
26. Dębiński A., Grzeskowiak A., Wiak K. (red.), Księga jubileuszowa ku czci Profesora Adama Strzembosza, Lublin 2002
27. Filipowska E., Postępowanie w sprawach nieletnich, Warszawa 2003
28. Frączkiewicz A., Wybrane problemy stosowania przepisów u.p.n. w praktyce V Wydziału Rodzinnego i Nieletnich Sądu Rejonowego w Lublinie (w:) T. Bojarski, E. Skrętowicz (red.), Teoretyczne i praktyczne problemy stosowania ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich, Lublin 2001
29. Gaberle A., Kontynuacja i zmiana (o projekcie kodeksu nieletnich), PiP 2005, z. 4
30. Gaberle A., Korcyl - Wolska M., Komentarz do ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich, Gdańsk 2002
31. Gaberle A., Nierozłączna triada przestępczość, przestępca, społeczeństwo, Gdańsk 2003
32. Gaberle A., Projekt ustawy- Prawo nieletnich: krok wstecz, PWP 2008, nr 58
33. Gardocki L., Czy karać nieletnich?, Pal. 1994, nr 11
34. Górecki P., Nieletni na szubienicę, PiŻ 1994, nr 14
35. Górecki P., Nowelizacja ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich, RPEiS 1996, z. 4
36. Górecki P., Raz jeszcze na temat ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich (Uwagi na tle artykułu K. Adamiak i M. Lisieckiego), PS 1998, nr 7-8
37. Górecki P., Stachowiak S., Ustawa o postępowaniu w sprawach nieletnich. Komentarz, 4. Wydanie, Wolters Kluwer Polska Sp. z o.o. 2007
38. Górecki P., Ustawa o postępowaniu w sprawach nieletnich – po nowelizacji, Prok. i Pr. 2001, nr 5
39. Górecki P., Wychowywać czy karać?, PiŻ 2001, nr 6
40. Gromek K., Komentarz do ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich, Warszawa 2005
41. Grzegorzczak T., Sytuacja nieletniego w postępowaniu w sprawach nieletnich, NP 1988, nr 1
42. Grzeskowiak A., Funkcje kary w świetle projektów zmian Kodeksu karnego (w:) Ius et lex. Księga jubileuszowa ku czci profesora Adama Strzembosza pod red. A. Dębińskiego, A. Grzeskowiak, K. Wiak, Lublin 2002

43. Grześkowiak A., Postępowanie w sprawach nieletnich (Polskie prawo nieletnich), Toruń 1986
44. Grześkowiak A., Postępowanie w sprawach nieletnich w Polsce w świetle Reguł Minimalnych ONZ dotyczących wymiaru sprawiedliwości względem nieletnich (w:) Prawne i pedagogiczne aspekty resocjalizacji nieletnich, pod red. B. Kowalskiej Ehrlich i S. Walczaka, Wydawnictwo UW 1992
45. Grześkowiak A., Reforma postępowania z nieletnimi. Uwagi ogólne na temat materialno prawnych rozwiązań ustawy z 26 X 1982 r. o postępowaniu w sprawach nieletnich, SP 1984, z.1-2
46. Grześkowiak K., Krukowski A., Patulski W., Warzocha E., Ustawa o postępowaniu w sprawach nieletnich. Komentarz, Warszawa 1991
47. Hałas R. G., Orzekanie środków karnych wobec nieletniego (w:) Ius et lex. Księga jubileuszowa ku czci profesora Adama Strzembosza pod red. A. Dębińskiego, A. Grześkowiak, K. Wiak, Lublin 2002
48. Hałas R., Odpowiedzialność karna nieletniego na tle Kodeksu karnego z 1997 roku, Lublin 2006
49. Harasimak G., Ewolucja Zasad odpowiedzialności, traktowania i postępowania z nieletnimi, Szczecin 2000
50. Harasimiak G., Konstrukcja odpowiedzialności karnej nieletnich w świetle kodeksu karnego z 1997 roku i propozycji jego zmian (w:) Zmiany w polskim prawie karnym po wejściu w życie Kodeksu karnego z 1997 roku pod red. T. Bojarskiego, K. Nazar, A. Nowosad, M. Szwarczyk, Lublin 2006
51. Harasimiak G., Nieletni sprawcy czynów zabronionych- winni czy ofiary w polskim modelu postępowania z nieletnimi (w:) Gaudium In litteris Est pod red. L. Gardockiego, M. Królikowskiego, A. Walczak- Żochowskiej, Warszawa 2005
52. Howorska A., Z problematyki odpowiedzialności nieletnich (w:) Nowa kodyfikacja prawa karnego. Tom IV pod red. L. Boguni, Wrocław 1999
53. Indeckii K., Liszewska A., Prawo karne materialne. Nauka o przestępstwie, karze i środkach penalnych, Warszawa 2002
54. Jagosz P., Podstawowe założenia nowelizacji ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich (w:) Teoretyczne i praktyczne problemy stosowania ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich, pod red. T. Bojarskiego, E. Skrętowicza, Lublin 2001
55. Jankowski A., Dyktatura małoletów, PiŻ 1994, z.8

56. Jankowski A., Małolaty marsz na kraty, PiŻ 1994, nr 1-2
57. Jedlewski S., Nieletni w zakładach poprawczych, Warszawa 1962
58. Kaczmarek T., Opinia o rządowym i poselskim projekcie ustawy o zmianie ustawy Kodeks karny (druki 2510, 2335, 1672) , Czasopismo Prawa Karnego i Nauk Penalnych 2001 , z.1
59. Kaczmarek T., Psychologiczne i Ustawowe Kryteria odróżniania nieletnich od dorosłych w polskim prawie karnym, NP 1990, z. 1- 3
60. Karpiński Z., Czy słuszne jest zerwanie z kryterium rozeznania w postępowaniu z nieletnimi?, NP 1959, nr 10
61. Kobes P., Nieletni pod pręgierzem, PiŻ 2001, z. 4
62. Kołakowska - Przełomiec H., Dziecko jako sprawca i ofiara przestępstwa (Ochrona dziecka w prawie karnym) (w:) Konwencja o Prawach Dziecka- analiza i wykładnia-, pod red. T. Smoczyńskiego, Poznań 1999
63. Kołakowska – Przełomiec H., Postępowanie w sprawach nieletnich, PiP 1983, z. 6
64. Kołakowska- Przełomiec H., Ostrahińska Z., Kossowska A., Wójcik G, Rzeplińska I, Szamota- Saeki B., Badźmirowska- Masłowska K., Nieletni do więzienia?, Pal. 1994, nr 11
65. Konarska – Wrzosek V., Ochrona nieletnich przed demoralizacją i przestępczością w ujęciu ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich, PiP 1999, z. 5
66. Konarska- Wrzosek V., Dyrektywy wyboru kary w polskim ustawodawstwie karnym, Toruń 2002
67. Konarska- Wrzosek V., Rozważania de lege ferenda w kwestii wieku odpowiedzialności karnej i systemu postępowania z nieletnimi (w:) Gaudium In litteris Est pod red. L. Gardockiego, M. Królikowskiego, A. Walczak-Żochowskiej, Warszawa 2005
68. Korcyl – Wolska M., Jeszcze jeden kodeks, Rzeczpospolita 2005, nr 173
69. Korcyl - Wolska M., Postępowanie w sprawach nieletnich, Zakamycze 2004
70. Korcyl – Wolska M., Postępowanie w sprawie nieletnich w Polsce, Zakamycze 2001
71. Kowalska – Ehrlich B., System postępowania z młodzieżą nieprzystosowaną społecznie w Polsce (w:) Prawne i pedagogiczne aspekty resocjalizacji nieletnich pod red. B. Kowalskiej – Ehrlich i S. Walczaka, Warszawa 1992

72. Kowalska - Ehrlich B., Warunkowe zwolnienie nieletnich z zakładów poprawczych, Warszawa 1973
73. Kowalska – Ehrlich B., Zasady postępowania z nieletnimi i młodocianymi (w:) Prawne podstawy resocjalizacji i zapobiegania przestępczości, pod red. A. Krukowski, Warszawa 1983
74. Krajewski K. (red.), Księga Jubileuszowa z okazji 70. rocznicy urodzin Profesora Andrzeja Gaberle, Wolters Kluwer Polska Sp. z o.o. 2007
75. Krukowski A., Prawne i kryminologiczne problemy przestępczości i demoralizacji nieletnich (w:) Prawne i pedagogiczne aspekty resocjalizacji nieletnich, pod red. B. Kowalskiej Ehrlich i S. Walczaka, Wydawnictwo UW 1992
76. Krzemińska P., Uwagi o odpowiedzialności karnej nieletnich na tle projektowanych zmian do kodeksu karnego (w:) Nowa kodyfikacja prawa karnego. Tom XIII pod red. L. Boguni, Wrocław 2003
77. Lorek Z., Zasady postępowania z nieletnimi (próba systematyzacji), PiP 1988, z. 11
78. Lubelski M., Zagadnienia stykowe k.k. i ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich (w:) Teoretyczne i praktyczne problemy stosowania ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich pod Re. T. Bojarskiego i E. Skrętowicza, Lublin 2001
79. Makarewicz J., Kodeks karny z komentarzem, Lwów 1938
80. Marek A., Komentarz do kodeksu karnego. Część ogólna, Warszawa 1999
81. Marek A., Prawo karne, wyd. 5, Warszawa 2004
82. Metysek A., Odpowiedzialność nieletnich w prawie polskim a Konwencja Praw Dziecka (w:) Nowa Kodyfikacja Prawa Karnego pod red. Leszka Boguni, Wrocław 1998
83. Miller- Grzegorzczak E., Ustawa o postępowaniu w sprawach nieletnich jako ogniwo prawnego systemu i zapobiegania demoralizacji młodzieży, Problemy Opiekuńczo – Wychowawcze 1987, nr 5
84. Nowakowska E., Gorsze dzieci, Polityka 2000, nr 9
85. Ostrahińska Z., Psychologiczne determinanty niedostosowania społecznego i przestępczości (w:) Zagadnienia przestępczości w Polsce pod red. J. Jasińskiego, Warszawa 1975

86. Oślizło H., Propozycje zmian w ustawie o postępowaniu w sprawach nieletnich, PS 1998, nr 10
87. Paszkiewicz A., Podmiotowe traktowanie wychowanka w pracy rodzinnego kuratora sądowego, Lublin 2006
88. Patulski W., glosa do postanowienia SN z 24 czerwca 1984 (IIIKZ 88/83), NP 1984, nr 4
89. Patulski W., Postępowanie w sprawach nieletnich, NP. 1983, z.1
90. Pawlaczyk H., Uczeń - kat czy ofiara?, PiŻ 1999, nr 3
91. Pospieszyl K., Żabczyńska E., Psychologia dziecka niedostosowanego społecznie, Warszawa 1980
92. Przetacznik-Gierowska M., Włodarski Z., Psychologia wychowawcza, Warszawa 1994.
93. Pytka L., Skala nieprzystosowania społecznego, Warszawa 1984
94. Ratajczak A., Materialnoprawne problemy ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich, PiP 1983
95. Rdzanek – Piwowar G., Nieletniość i jej granice, Warszawa 1993
96. Rzeplińska I., Nieletni skazani w warunkach art. 10 § 2 k.k. (w:) Nauki penalne wobec problemów współczesnej przestępczości. Księga jubileuszowa z okazji 70. rocznicy urodzin profesora Andrzeja Gaberle, Wolters Kluwer Polska Sp. z o.o. 2007
97. Sienkiewicz Z., System sądowych środków wobec nieletnich w prawie polskim, Wrocław 1989
98. Sienkiewicz Z., Środki leczniczo- wychowawcze według ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich, Pal. 1985
99. Sienkiewicz Z., Uwagi o odpowiedzialności karnej nieletnich, Przegląd Prawa Karnego 1992, z.7
100. Siewierski M., O właściwe zasady odpowiedzialności nieletnich, PiP 1948, z. 2
101. Sitarczyk M., Nieletni sprawcy zabójstw, sylwetki psychologiczne, Lublin 2005
102. Skrętowicz E., Strzelec P., Wyniki badań ankietowych w Sadach Rodzinnych i Rodzinnych Ośrodkach Diagnostyczno – Konsultacyjnych (w:) Teoretyczne i praktyczne problemy stosowania ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich pod red. T. Bojarskiego, E. Skrętowicza, Lublin 2001
103. Słoboda A., Niektóre problemy stosowania ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich w pracy VI Wydziału Rodzinnej i Nieletnich Sądu Rejonowego

- w Lublinie (w:) Teoretyczne i praktyczne problemy stosowania ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich pod red. T. Bojarskiego, E. Skrętowicza, Lublin 2001
104. Smarzyński H., Środowisko społeczne nieletnich przestępców, Prace Prawnicze ZNUJ 1973, z. 57
 105. Smyczyński T. (red.), Konwencja o Prawach Dziecka - analiza i wykładnia, Poznań 1999
 106. Sobol E. (red.) *Mały słownik języka polskiego PWN*, Warszawa 1968, Wyd. XII poprawione 1995
 107. Spirydowicz W., Przemoc w środkach przekazu i jej wpływ na przestępczość, PS 1993, z. 7-8
 108. Stachowiak S., Ustawa o postępowaniu w sprawach nieletnich. Komentarz, Wolters Kluwer Polska Sp. z o.o., 2007
 109. Stanowska M., Walczak – Żochowska A., Wierzbowski K., Uwagi o profilu ustawy o postępowaniu z nieletnimi (Zagadnienia materialno prawne i procesowe), PiP 1983, z. 6.
 110. Stańdo - Kawecka B., „Zamiana” umieszczenia nieletniego w zakładzie poprawczym na karę (uwagi na tle uchwały Sądu Najwyższego z 24 maja 2005 r.), Czasopismo Prawa Karnego i Nauk Penalnych 2006, z.1
 111. Stańdo – Kawecka B., Prawne podstawy resocjalizacji, Kraków 2000
 112. Stańdo - Kawecka B., Prawo karne nieletnich, od opieki do odpowiedzialności, Wolters Kluwer Polska Sp. z o.o. 2007
 113. Stańdo – Kawecka B., Zakład poprawczy w polskim prawie nieletnich, Czasopismo Prawa Karnego i Nauk Penalnych 1997, z.1
 114. Stańdo- Kawecka B., Odpowiedzialność karna nieletnich a nowy kodeks karny, Pal. 1998, nr 9-10
 115. Stańdo- Kawecka B., Odpowiedzialność karna nieletnich na tle nowej kodyfikacji, PiP1998, nr 7-8
 116. Stefański R., Zakaz prowadzenia pojazdów mechanicznych jako środek wychowawczy, NP. 1988, nr 10-12
 117. Strzembosz A., Postępowanie w sprawach nieletnich w Polsce, Lublin 1984
 118. Strzembosz A., System sądowych środków ochrony dzieci i młodzieży przed niedostosowaniem społecznym, Lublin 1985
 119. Suchodolski B. (red.), Pedagogika, Warszawa 1985

120. Szkiładź H., Bik S., Szkiładź C. (red.), Słownik języka polskiego, t. 2, Warszawa 1978
121. Szumski J., O karaniu nieletnich - polemicznie, Pal. 1995, nr 7-8
122. Tyszkiewicz L., Co i jak zmienić w nowym kodeksie karnym, Pal. 1999/2000, nr 12-1
123. Tyszkiewicz L., Niektóre kwestie dyskusyjne w pracach nad reformą Kodeksu Karnego z 1997 r. (w:) Ius et lex. Księga jubileuszowa ku czci profesora Adama Strzembosza pod red. A. Dębińskiego, A. Grześkowiak, K. Wiak, Lublin 2002
124. Uzasadnienie rządowe projektu kodeksu karnego, Nowe kodeksy karne z 1997 r. z uzasadnieniami, Warszawa 1997
125. Wagner I., Dylematy Wychowania, Problemy Opiekuńczo – Wychowawcze 1992, nr 10
126. Walczak – Żochowska M., Modele postępowania z nieletnimi (w:) Prawne i pedagogiczne aspekty resocjalizacji nieletnich, pod red. B. Kowalskiej Ehrlich i S. Walczaka, Wydawnictwo UW 1992
127. Walczak – Żochowska M., Systemy postępowania z nieletnimi w państwach europejskich. Studium prawno-porównawcze, Warszawa 1988
128. Walczak- Żochowska A., Kilka uwag o kształtowaniu się odpowiedzialności karnej nieletnich w polskim prawie karnym (w:) Gaudium In litteris Est pod red. L. Gardockiego, M. Królikowskiego, A. Walczak- Żochowskiej, Warszawa 2005
129. Wąsek A. , *Kodeks karny. Komentarz*, tom I, Gdańsk 1999
130. Widacki J., Rozważania o prawie i sprawiedliwości, Kraków 2007
131. Wieczorek L., Przestępczość i demoralizacja nieletnich w Polsce w okresie transformacji ustrojowej, Katowice 2006
132. Wierzbicki P., Indywidualizacja środków stosowanych w postępowaniu z nieletnimi, NP. 1984, nr 9
133. Wojciechowski J., *Kodeks karny. Komentarz, orzecznictwo*, wyd. 2, Warszawa 2000
134. Wójcik D., Nieprzystosowanie społeczne młodzieży. Analiza psychologiczno – kryminologiczna, Wrocław 1984
135. Wronkowska S., Ziemiński Z., Zarys teorii prawa, Poznań 2001
136. Zabrodzka H., Odpowiedzialność nieletnich na tle projektu ustawy o zapobieganiu i zwalczaniu demoralizacji i przestępczości nieletnich, PiP 1969, z. 4-5

137. Zabrodzka H., Wychowywać a nie karać, NP1956, nr 9
138. Zgryzek K., Glosa do uchwały SN z dnia 18.VI.1985 r. VI KZP 8/85 (w:) Problemy Praworządności 1986, nr 5
139. Zimbardo P.G., Psychologia i życie, Warszawa 1999
140. Zoll A. (red.) Kodeks karny. Część ogólna. Komentarz. Tom I. Komentarz do art. 1- 116 k.k., Wydanie II, Zakamycze 2004
141. Żebrowska, Głos psychologów w dyskusji nad projektem ustawy o zapobieganiu i zwalczaniu demoralizacji i przestępczości nieletnich, PiP 1969, z.6

Ankieta do badań aktowych nr.....

- Sąd Sygnatura akt.....
- Postępowanie wszczęto..... Postępowanie zakończono.....
- Data popełnienia czynu.....
1. Wiek nieletniego.....
 2. Płeć : a) dziewczyna b) chłopak
 3. Zamieszkały a) wieś, b) miasto
 4. Uczęszczał do szkoły a) podstawowej, b) gimnazjum, c) zawodowej, d) technikum, e) liceum, f) nie uczęszczał do szkoły
 5. Postępowanie wszczęto ze względu na: a) czyn karalny, b) demoralizację
 6. Opis czynu/ zachowania.....
.....
 7. Postępowanie prowadzono w trybie: a) opiekuńczo - wychowawczym, b) poprawczym
 8. W toku postępowania zarządzono przeprowadzenie:
 - a) wywiadu środowiskowego
 - b) opinii ze szkoły
 - c) badania w schronisku dla nieletnich
 - d) badania przez RODK
 - e) badania w innej specjalistycznej placówce
 - f) badania przez biegłych psychiatrów
 9. Nieletni pracuje a) tak, b) nie
 10. Nieletni należy do organizacji a) tak, b) nie
 11. Nieletni uciekał z domu, sprawiał inne problemy wychowawcze a) taki, b) nie
 12. Wobec nieletniego stosowano środki wychowawcze a) tak, b) nie
 13. Jakież?.....
 14. Wobec nieletniego zastosowano a) środek wychowawczy, b) środek leczniczy, c) środek poprawczy, d) środek poprawczy z warunkowym zawieszeniem, e) karę
 15. Opis zastosowanego środka.....
.....
 16. Wobec nieletniego umorzono postępowanie ze względu na a) brak demoralizacji lub brak dowodów na popełnienie czynu karalnego b) ze względu na niecelowość stosowania środków wychowawczych

Oświadczenie

Świadoma odpowiedzialności oświadczam, że przedkładana praca magisterska pt.: „Problemy traktowania nieletnich w prawie polskim. Ustawa o postępowaniu w sprawach nieletnich z 26 października 1982 r., a projekt ustawy Prawo nieletnich-zagadnienia materialno – prawne.” została napisana przeze mnie samodzielnie.

Jednocześnie oświadczam, że ww. praca nie narusza praw autorskich w rozumieniu ustawy z dnia 4.04.1994r. o prawie autorskim i prawach pokrewnych (Dz.U.Nr 24. poz. 83) oraz dóbr osobistych chronionych prawem cywilnym. Przedłożona praca nie zawiera danych empirycznych ani też informacji, które uzyskałam w sposób niedozwolony.

Stwierdzam, że przedstawiona praca w całości ani też w części nie była wcześniej podstawą żadnej innej urzędowej procedury związanej z nadawaniem dyplomu uczelni ani też tytułów zawodowych.